

Зелені Карпати

1-2 2010

MAGAZINE ZELENY KARPATY

ПРАЦІВНИКАМ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

Шановні друзі! Щиро вітаю вас із Днем працівника природно-заповідної справи.

Перед вами стоять надзвичайно важливі завдання – збереження та відтворення здорового природного середовища, біологічного та ландшафтного різноманіття, які так необхідні для повноцінного життя людини.

Нині особливо актуальною стає просвітницька функція заповідної справи, спрямована на поширення ідей гуманізму та принципів екологічного світогляду, патріотичного виховання молоді у дусі шанування рідної природи та небайдужого ставлення до свого краю.

Перекоаний, що ваш професіоналізм, наполеглива сумлінна праця дадуть змогу з гідністю виконати поставлені завдання, забезпечити становлення новостворених та розвиток існуючих заповідників і національних природних парків, збереження для майбутніх поколінь загальнонаціонального природного багатства.

Від щирого серця бажаю всім працівникам природно-заповідної справи міцного здоров'я, родинного благополуччя, оптимізму, подальших успіхів та нових здобутків у професійній діяльності.

Президент України
7 липня 2010 року

Віктор ЯНУКОВИЧ

2010, № 1-2 (31-32)

Заснований 1994 року.
Виходить раз на квартал.

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY

Founded in 1994.
Published once a quarter.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Броджі Маріо (Швейцарія), Бойчук В.В. (відповідальний секретар), Вінницькі Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина), Голубець М. А., Довганич Я. О., Зиман С. М. (науковий редактор), Іваненко І. Б., Комендар В. І., Коржик В. П., Кухта В. В. (перший заступник головного редактора), Кравців В. С., Парпан В. І., Покинйчереда В. Ф., Стеценко М. П., Стойко С. М., Шмідт Петер (Німеччина).

CHIEF EDITOR: HAMOR F. D.
EDITORIAL BOARD: Brodgy Mario (Switzerland), Boichuk V.V. (responsible secretary), Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Holubets M. A., Dovhanych Y. O., Ziman S. M. (scientific editor), Ivanenko I. B., Komendar V. I., Korzhyk V. P., Kukhta V. V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V. S., Parpan V. I., Pokynchereda V. F., Stetsenko M. P., Stoiko S. M., Shmidt Peter (Germany).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник і Міністерство екології та природних ресурсів України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

Ресстраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77
(тел. у Рахові – 2-21-93, в Ужгороді – 2-05-16)

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника
<http://cbr.nature.org.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77
(telephone number in Rakhiv: 22193, in Uzhhorod – 20516)

E-mail: cbr-rakhiv@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://cbr.nature.org.ua>

Віддруковано в КП «Ужгородська міська друкарня». 88000, Україна, м. Ужгород, вул. Руська, 13. Замовлення № 647. Тираж 1000 прим.

НАЦІОНАЛЬНЕ НАДБАННЯ

Відповідно до чинного в Україні законодавства Карпатський біосферний заповідник у своїй роботі керується насамперед Конституцією України, Законами України, Указами Президента України, рішеннями Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими актами, входить до складу природно-заповідного фонду України.

Природно-заповідний фонд – це ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та інші цінності і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Цей фонд, в тому числі і Карпатський біосферний заповідник, охороняється як національне надбання, для нього встановлено особливий режим охорони, відтворення і використання. Він розглядається як складова частина світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною. Служба охорони біосферного заповідника має статус правоохоронного органу із відповідними обов'язками та правами.

1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Карпатський біосферний заповідник утворений Указом Президента України в 1993 році, входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, нагороджений Радою Європи Європейським дипломом, безпосередньо підпорядковується Міністерству екології та природних ресурсів України, фінансується за рахунок державного бюджету України.

Особливого правового статусу Карпатський біосферний заповідник набуває як складова частина українсько-словацького об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат». Управляє територією біосферного заповідника спеціальна адміністрація, керівника якої призначає Міністр екології та природних ресурсів України. До складу спеціальної адміністрації входять відповідні наукові підрозділи, служба охорони, господарського та іншого обслуговування.

Основними національними та міжнародними нормативно-правови-

*Федір ГАМОР,
директор Карпатського біосферного заповідника,
доктор біологічних наук, професор,
заслужений природоохоронець України*

КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК: ПРАВОВИЙ СТАТУС, ЗАВДАННЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТ-ПЛАН

ми документами, що регламентують діяльність біосферного заповідника, є Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про природно-заповідний фонд України», Севільська стратегія та Мадридський план дій для біосферних резерватів ЮНЕСКО, а також Конвенція про збереження Всесвітньої природної і культурної спадщини ЮНЕСКО.

Відповідно до цих законів та конвенцій розроблено і затверджено Міністерством екології та природних ресурсів України «Положення про Карпатський біосферний заповідник» та «Проект організації території та охорони його природних комплексів» або менеджмент-план. У цих документах визначено завдання, науковий профіль, характер функціонування, режим охорони та використання його території.

Карпатський біосферний заповідник має правовий статус природоохоронної, науково-дослідної установи міжнародного значення. Він створений з метою збереження в природному стані унікальних та найбільш типових природних комплексів Українських Карпат, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Крім того, Указом Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» від 14 січня 2010 року мету і завдання біосферного заповідника суттєво доповнено. Цим Указом Президента України визначено, що розширення території біосферного заповідника проведено, по-перше, з метою стабілізації екологічної ситуації у верхів'ях басейну річки Тиса, по-друге, для збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, по-третє, для розвитку екотуризму і, накінець, для підтримки традиційного господарювання у висо-

когір'ї Українських Карпат. Ці положення Указу Президента України є надзвичайно важливими не тільки з точки зору практичного впровадження Севільської стратегії та Мадридського плану дій для біосферних резерватів ЮНЕСКО в українське законодавче поле, але й дають нові можливості для поліпшення співпраці із місцевим населенням, реалізації конкретних проектів із сталого розвитку в зоні діяльності біосферного заповідника.

Ставлять важливі завдання, відкривають чималу перспективу перед КБЗ також Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» та прийняте у грудні 2009 року розпорядження Кабінету Міністрів України щодо збереження та розвитку української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат». Цими документами передбачається створення на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду туристичної і рекреаційної інфраструктури, зокрема інформаційно-туристичних центрів, місць відпочинку, проведення ремонту доріг, будівництва центрів санаторного лікування, медичної та соціально-психологічної реабілітації людей тощо. А у рамках програми збереження та розвитку букових пралісів Кабінет Міністрів України передбачає залучення фінансової допомоги, необхідної для розвитку Карпатського біосферного заповідника, налагодження міжнародної співпраці із питань проведення наукових досліджень екосистем букових пралісів Карпат, створення на базі Карпатського біосферного заповідника міжнародного навчально-дослідного центру для студентів та науковців; велика увага надається активізації еколого-освітньої роботи та підвищенню рівня громадської свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища і т.д.

2. СТРУКТУРА ТЕРИТОРІЇ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Відповідно до Указів Президента України про створення та розширення територія біосферного заповідника складає сьогодні 58035,8 га, із них 39485 гектарів надані заповіднику у постійне користування, а 18550,8 гектарів знаходяться у його складі без вилучення у землекористувачів.

Біосферний заповідник розташований у межах Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів Закарпатської області, займає 4,53 відсотка її території (табл. 1).

Біосферний заповідник є одним із найбільших природно-заповідних об'єктів України, охороняє унікальні природні та антропогенні ландшафти – від закарпатського передгір'я та субальпійського і альпійського поясів Українських Карпат. Тут охороняються найбільші у Європі ділянки букових і ялиново-букових пралісів, життєздатні популяції 1111 видів вищих судинних рослин, 1344 види нижчих рослин, 66 видів ссавців, 189 видів птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 26 видів риб та понад 15 тисяч видів безхребет-

них тварин. Із табл. 2 (див стор. 6) бачимо, що чимало із них занесено до Міжнародного Червоного списку IUSN, Європейських Червоних списків, Червоної книги України, охороняється міжнародними конвенціями.

У зоні діяльності біосферного заповідника розміщено 20 населених пунктів, де проживає близько 100 тисяч чоловік. Тут зосереджено величезні культурні і духовні цінності, зокрема розміщується центр Закарпатської Гуцульщини, яка характеризується самобутньою культурою і побутом, в тому числі полонинське господарство. На ділянках полонин, що входять до складу території заповідника, щорічно випасається близько десяти тисяч голів овець, півтори тисячі голів великої рогатої худоби. А дворогосподарства забезпечуються дровами, сінокосами, заготовляють для своїх потреб дикоростучі плоди, ягоди та гриби. Десятки тисяч людей використовують територію заповідника для туризму та рекреації (табл. 3, див. стор. 8).

Загалом природні ресурси біосферного заповідника використовуються у природоохоронних, науково-дослідних, оздоровчих, рекреаційних, освітньо-виховних цілях та для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

У межах КБЗ встановлено диференційований режим охорони, відтворення

та використання його природних комплексів. Для цього територія поділена на чотири функціональні зони (табл. 4, див. стор. 8). По-перше, це заповідна зона, яка складає 33,7 відсотка і включає найбільш екологічно цінні території, призначені для збереження і відтворення генофонду рослинного і тваринного світу. Ці території повністю вилучаються із господарського використання. Тут забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідної зони, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на природу, зокрема будь-яке використання природних ресурсів та будівництво, розведення вогнищ, влаштування пунктів відпочинку, проїзд, прохід людей, геологорозвідвальні роботи, мисливство, збір колекцій тощо.

Навколо заповідної зони сформовано буферну зону, яка складає 31,9% території біосферного заповідника. Тут обмежуються певні види господарської діяльності, допускається використання природних ресурсів та туристично-рекреаційна діяльність.

Зона антропогенних ландшафтів становить 29,7% території біосферного заповідника. Вона включає землі традиційного землекористування, лісоко-

ристування, водокористування, місця поселення людей, рекреації та інших видів господарської діяльності. Тут забороняється мисливство. І насамкинець, зона регульованого заповідного режиму займає 4,8 відсотка і запроваджує певні обмеження вздовж туристичних маршрутів, шляхів прогону худоби через заповідну зону тощо.

3. ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Для практичної організації роботи адміністрації заповідника та органів місцевої влади винятково важливими є правові аспекти землекористування та форм власності в межах біосферного заповідника. Наголосимо, що землі КБЗ поділяються на дві категорії (див. рис. на стор. 7). Перша група – це землі, які вилучені у землекористувачів і передані заповіднику у постійне користування. Другу частину складають землі, включені до складу заповідника без вилучення у землекористувачів, тобто це частина територій Рахівського, Ясінянського, Великобичківського, Буштинського, Хустського, Виноградівського держлісгоспів та земель запасу Рахівської і Тячівської районних державних адміністрацій. На землях, які входять до складу біосферного заповідника, забороняється будь-яка діяльність, що негативно впливає, або може негативно впливати на стан природних та історико-культурних комплексів та об'єктів, чи перешкоджає їх використанню за цільовим призначенням. Межі біосферного заповідника встановлені в натурі відповідно до законодавства. На ділянки, які передані заповіднику у постійне користування, видано його адміністрації державні акти на право користування землею. Межі ділянок, що входять до складу заповідника без вилучення, визначені відповідно до проекту його створення і зафіксовані у картографічних матеріалах, які є складовою частиною проекту організації території та охорони природних комплексів.

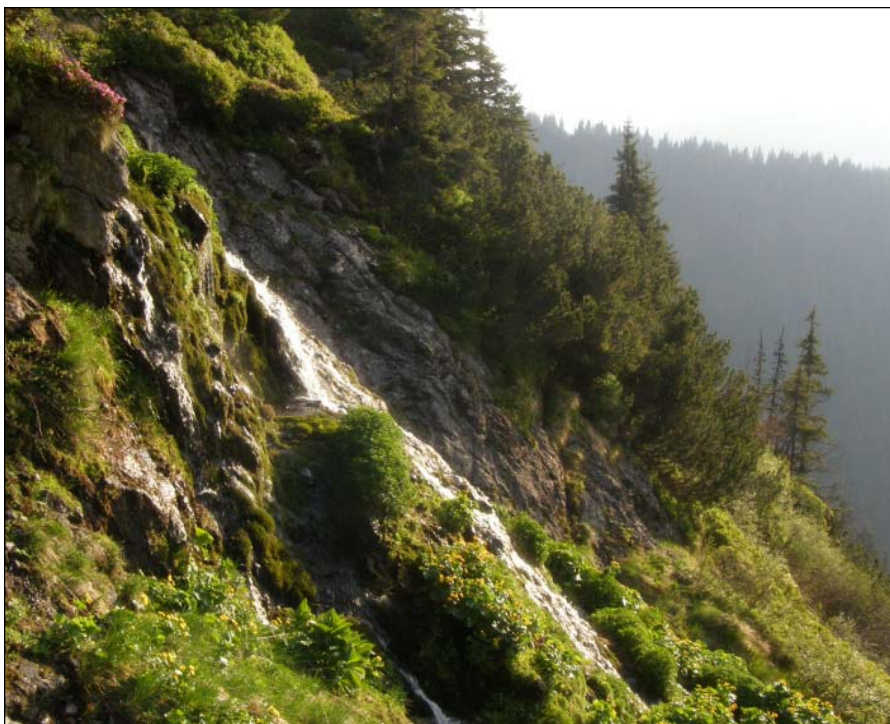
Землі біосферного заповідника не підлягають приватизації і можуть бути вилучені із його складу лише за рішенням Верховної Ради України та за згодою спеціальної адміністрації біосферного заповідника і Міністерства екології та природних ресурсів України. Біосферний заповідник звільняється від сплати земельного податку.

Земля та інші природні ресурси біосферного заповідника є власністю Українського народу. Але землі буферної зони, зон антропогенних ландшафтів та регульованого заповідного

Табл. 1

ПИТОМА ВАГА ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

Адміністративна територія	Площа, тис. га	Чисельність населення, тис. чол.	Густота населення, чол./км ²	Процент території, зайнятої КБЗ
Закарпатська обл.	1280	1242,6	97,1	4,53
Рахівський район	190	90,2	47,5	21,17
Тячівський район	180	171,9	95,5	8,65
Хустський район	100	95,2	95,2	0,25
Виноградівський район	70	117,6	168	1,31

режиму можуть перебувати як у власності Українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України, тобто у колективній, приватній чи комунальній.

4. УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ БІОСФЕРНИМ ЗАПОВІДНИКОМ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ТА НАСЕЛЕННЯ

Важливими правовими аспектами діяльності адміністрації біосферного заповідника є питання взаємодії з органами місцевої влади та громадськістю.

Ст. 60 Закону «Про природно-заповідний фонд України» визначає, що «органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевого самоврядування сприяють охороні й збереженню територій та об'єктів природно-заповідного фонду, виконанню покладених на них завдань». Крім того, Законом встановлено, що громадяни України мають право брати участь у розробці та реалізації заходів щодо охорони біосферного заповідника, ефективного його використання, запобі-

гання негативного впливу на нього господарської діяльності. Громадяни можуть також знайомитися з територією біосферного заповідника, здійснювати інші види користувань з дотриманням встановлених вимог щодо заповідного режиму. Законом передбачається участь об'єднань громадян в управлінні територією біосферного заповідника. Так, об'єднання громадян, тобто неурядові громадські організації, статутами яких передбачена діяльність у галузі охорони навколишнього природного середовища, можуть вносити пропозиції щодо забезпечення охорони, ефективного використання та відтворення природних комплексів біосферного заповідника, сприяти адміністрації у її діяльності, брати участь у контролі за дотриманням встановленого заповідного режиму тощо.

У зв'язку з цим не буде зайвим згадати визначення самого поняття заповідного режиму, яке чітко сформовано в ст. 14 Закону «Про природно-заповідний фонд». Отже, заповідний режим, або режим, територій та об'єктів природно-заповідного фонду – це сукупність науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і

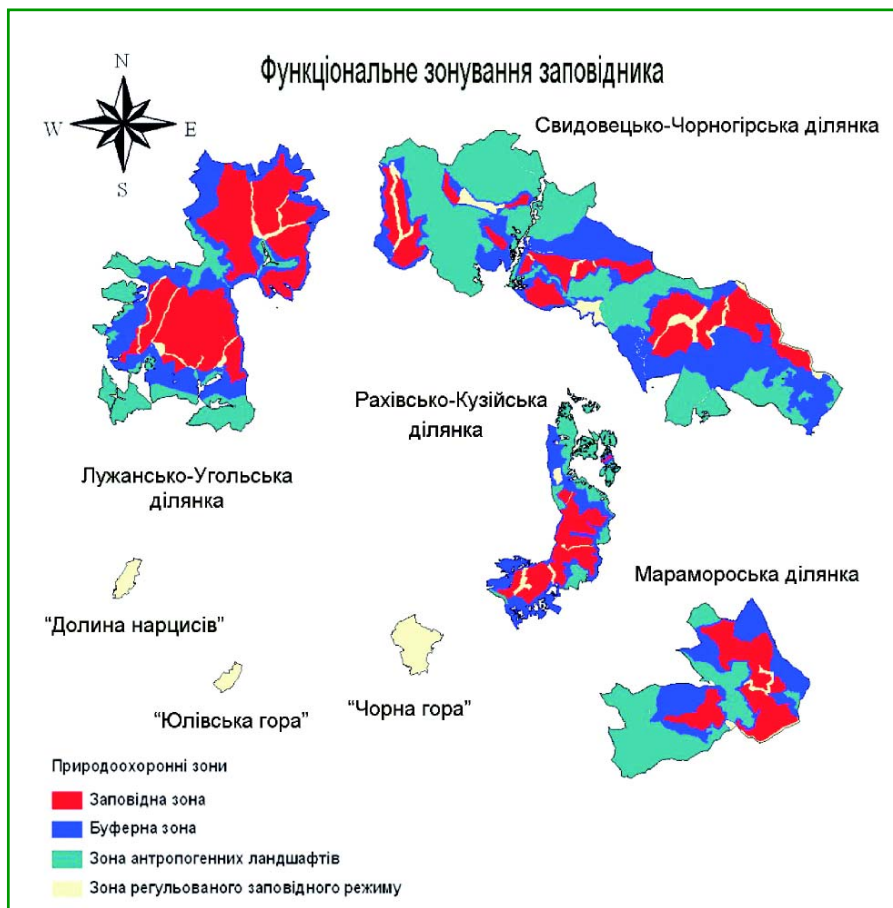
відтворення їх природних комплексів. Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається відповідно до Закону з урахуванням класифікації об'єктів та їх цільового призначення. З метою визначення та обґрунтування заходів щодо провадження відповідного до законодавства та вимог міжнародних договорів природоохоронної, науково-дослідної, рекреаційної, господарської діяльності, охорони, відтворення та використання природних комплексів та об'єктів, які передбачається здійснити протягом п'яти років, а також стратегії розвитку об'єктів природно-заповідного фонду на десять років, розробляється проект організації території природоохоронної установи, або менеджмент-план.

5. ВІДПОВІДНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА ВИМОГАМ СЕВІЛЬСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ ЮНЕСКО

Закцентуємо увагу читачів на аналізі відповідності правового статусу, завдань, структури та принципів діяльності Карпатського біосферного заповідника вимогам Статутних рамок для біосферних резерватів ЮНЕСКО, Севільській стратегії та Мадридському плану дій для біосферних резерватів.

Нагадаємо, що ЮНЕСКО – це спеціальна міжнародна організація, яка створена у рамках Організації Об'єднаних Націй, і працює у сфері освіти, науки та культури. У 1968 році, коли світова спільнота почала все більше усвідомлювати негативний вплив людської діяльності на природу та навколишнє середовище, ЮНЕСКО скликало міжнародну наукову конференцію з метою визначити, що можуть зробити уряди, щоб подолати цю проблему. Вона призвела до того, що у 1970 році у ЮНЕСКО створено Міжнародну програму «Людина і біосфера», яка тепер відома як МАБ (від англійських слів «man and biosphere»). Це була перша науково обґрунтована спроба урядів країн світу поліпшити відносини між людиною і природою. Програмі МАБ уже сорок років і за цей період накопичено чималий досвід.

На III Світовому конгресі біосферних резерватів у Мадриді в 2007 році, делегатом якого був автор цих рядків, керівництво ЮНЕСКО наголосило, що концепція біосферних резерватів або заповідників, що народилась у надрах

програми МАБ, є найбільш прогресивним інструментом для примирення людини з природою, реалізації ідеї сталого розвитку. Концепція біосферних резерватів отримала міжнародне визнання. Біосферні заповідники служать в усьому світі навчальними майданчиками та екологічними полігонами для впровадження принципів сталого розвитку. Особливо велика роль відводиться їм у гірських та прикордонних територіях. Хоча сам термін «біосферні резервати» чи «заповідники», відзначалося на Мадридському конгресі, є не зовсім точним, бо декларує відчуження території біосферних резерватів від людини, заборону людської діяльності. Але після дискусії, на вимогу більшості країн світу, термін «біосферний резерват» вирішено залишити. Ця ж дилема існує і в українському законодавстві, особливо це стосується Карпатського біосферного заповідника, який створено на базі природного заповідника класичного радянського типу, що передбачав повну заборону господарської діяльності. Тому зараз дуже важко подолати цю психологію і здійснити відповідні зміни до українських нормативно-правових документів. В умовах загострення екологічної кризи в Україні, зростання конфліктів інтересів між бізнесовими структурами, які прагнуть захопити все більше цінних земель та

ресурсів, та науковими природоохоронними інституціями, Президент України та законодавці все більше схильні вдаватися до методів заборон та посилення режиму охорони використання природоохоронних територій. Про це свідчать зміни до Закону України «Про природно-заповідний фонд», що прийняті на початку цього року, та десятки Указів Президента України, схвалені в останній час із метою створення нових та розширення діючих природоохоронних територій. І це зрозуміло, бо в Україні площа заповідних територій у три рази менша, ніж у Європі, тут спостерігається справді варварське нищення унікальних природних об'єктів.

Сьогодні території біосферних резерватів, згідно Севільської стратегії, яка схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 1995 році, взагалі не відносяться до природоохоронних територій у розумінні класифікації Міжнародного союзу охорони природи (IUSN). Але для них базовими функціями залишається збереження біологічного різноманіття, сталий соціально-економічний розвиток, а також реалізація логістичних функцій, тобто функцій матеріально-технічної підтримки демонстраційних проектів, екологічної освіти, тренінгів, досліджень і моніторингу в контексті реалізації місцевих, національних та глобальних проблем збереження

біорізноманіття та забезпечення сталого розвитку. Тому для адміністрації Карпатського біосферного заповідника спеціальний проект, що розроблений і реалізується сьогодні німецьким університетом прикладних наук із міста Еберсвальде, у цьому контексті є надзвичайно важливим.

Севільська стратегія і Мадридський план дій є цілісною системою поглядів і спрямовані на формування біосферних заповідників як еталонних територій, де поєднується збереження природних комплексів та соціально-економічний розвиток. Карпатський біосферний заповідник, як було відзначено на спеціальній конференції, проведеній МАБ ЮНЕСКО у 2004 р. в місті Рахові на тему «Оптимізація меж та поліпшення функціонування Карпатського біосферного заповідника», загалом відповідає міжнародним стандартам, хоча і має свої особливості. Під час звіту адміністрації Карпатського біосферного заповідника на засіданні бюро МАБ у липні 2003 року було окремо акцентовано на великому досвіді біосферного заповідника у проведенні досліджень, звернуто увагу на необхідність розширення його території, створення екологічних коридорів та збільшення розміру зони антропогенних ландшафтів. Прийнятий нещодавно Указ Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» дуже добре спрацював у цьому напрямку.

Проте як у реалізації цього Указу, так і вирішенні інших проблемних питань розвитку біосферного заповідника було і залишається багато труднощів. Дійшло до того, що діючий на той час Президент України Віктор Ющенко на Всеукраїнській нараді із питань розвитку заповідної справи в Україні у липні 2009 року та у спеціальному листі на ім'я голови Закарпатської обласної державної адміністрації Олега Гаваші піддав гострій критиці саботаж чиновників місцевих органів влади процесу розширення території Карпатського біосферного заповідника. І тільки після цього втручання було прийнято позитивне, але лише часткове рішення щодо виконання рекомендацій МАБ ЮНЕСКО. Залишається невиконаним пункт Указу Президента України стосовно проблем розвитку заповідної справи у частині доручення Національній Академії України з приводу підготовки науково-методичних засад використання територій біосферних заповідників в Україні. Особливо критична ситуація складається із фінансуванням біосферного заповідника. Незважаючи на численні доручення Президента України,

Табл. 2

РІДКІСНІ ТА ЗНИКАЮЧІ ВИДИ РОСЛИН І ТВАРИН НА ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Таксономічна група	Кількість видів, що занесені до					
	Червоної книги України	Міжнародної Червоної книги	Європейського Червоного списку	Бернської конвенції	Боннської конвенції	SITES
Вищі судинні рослини	146	5	8	4	-	34
мохи	5	-	-	-	-	-
лишайники	11	21	-	-	-	-
гриби	7	9	-	-	-	-
молоски	3	-	-	-	-	-
багатовязи	2	-	-	-	-	-
комахи	44	-	12	6	-	-
круглороті	1	-	-	-	-	-
кісткові риби	12	-	2	9	-	-
земноводні	6	-	-	12	-	-
плазуни	3	-	-	9	-	-
птахи	27	-	1	124	-	2
ссавці	34	-	8	38	12	-
Разом	301	35	31	202	12	36

рекомендації МАБ ЮНЕСКО і Ради Європи у зв'язку із нагородженням Карпатського біосферного заповідника Європейським дипломом, йому виділяють кошти лише на заробітну плату. А про реалізацію демонстраційних проєктів із сталого розвитку, екологічну освіту, не говорячи вже про створення необхідної інфраструктури ніхто і чути не хоче. Тому для нас дуже важливо, особливо у зв'язку із включенням букових пралісів Карпат до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, отримати реальну допомогу для вирішення тих завдань, що задекларовані Севільською стратегією та Мадридським планом дій для біосферних резерватів.

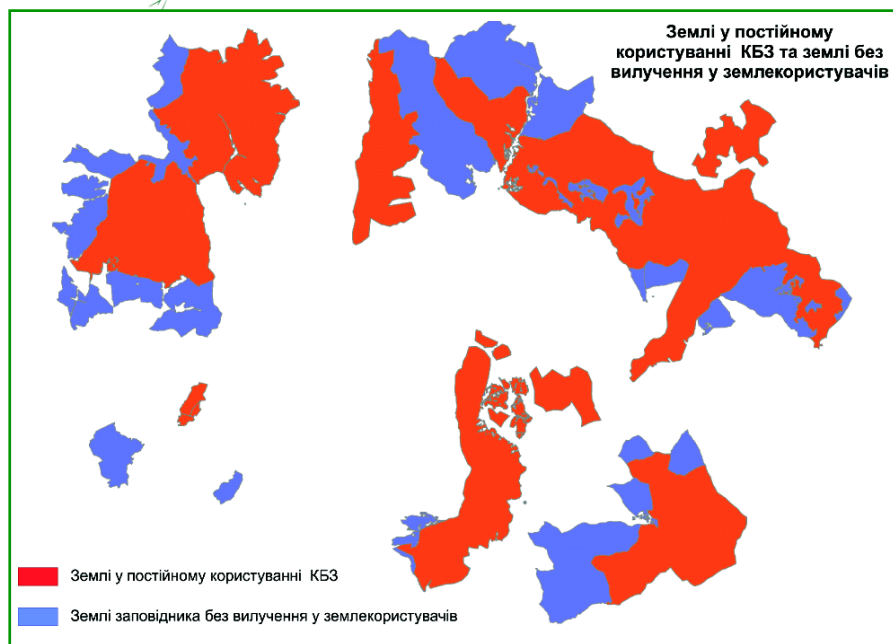
Незважаючи на те, що співпраця адміністрації заповідника з органами місцевої влади та місцевим населенням налагоджена в цілому задовільно, нам потрібно більш тісніше, на партнерських засадах, вирішувати питання управління територією біосферного заповідника, сприяючи при цьому як збереженню біорізноманіття, так і сталому розвитку територіальних громад, особливо у підтримці традиційного господарювання та туристично-рекреаційної діяльності.

У цьому контексті велике значення може мати ініціатива автора цих рядків щодо прийняття Кабінетом Міністрів України плану заходів із збереження унікальних природних цінностей та розвитку гірської Рахівщини як регіону у Географічному центрі Європи та місця для проведення зимових Олімпійських ігор у Карпатах.

З позиції співпраці місцеве населення, органи місцевого самоврядування та природокористувачі не повинні остерігатися біосферного заповідника. Ми у цьому плані зацікавлені партнери, наукові консультанти та добрі порадики.

6. МЕНЕДЖМЕНТ-ПЛАН

Виходячи зі ст. 12 Закону України «Про природно-заповідний фонд», спеціальна адміністрація біосферного заповідника здійснює управління територією відповідно до Положення та Проєкту організації території або менеджмент-плану. Розробка ж Проєкту організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів здійснюється спеціальними проєктними організаціями на підставі Положення, яке затверджено Мінприроди України наказом № 245 від 6.07.2005 року та зареєстровано у Мінюсті України. Цим документом визначено, що до найголовніших, завдань, які має за-

Таблиця 4

РОЗПОДІЛ ТЕРИТОРІЇ КБЗ ЗА ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ЗОНАМИ (ПРИРОДООХОРОННА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ У МЕЖАХ ДО РОЗШИРЕННЯ 2010 РОКУ)

Лісництва та інші господарські утворення	Площа, га	В т.ч. за функціональними зонами			
		заповідна	регульо- ваного заповід. режиму	буферна	антропо- генних ландшаф- тів
А. Землі, надані заповіднику в постійне користування					
Широколужанське	5654	3871	175	1436	172
Угольське	4729	3246	248	1065	170
Кузій-Свидовецьке	2406	1358	275	729	44
Кевелівське	4483	1476	405	1419	1183
Богдан-Петроське	2972	994	173	746	1059
Чорногірське	4296	1363	276	2463	194
Марамороське	3103	1868	144	520	571
Трибушанське	4078	1696	122	973	1287
«Долина нарцисів»	256		256		
Разом	31977	15872	2074	9351	4680
%%	100,0	49,6	6,5	29,3	14,6
Б. Землі, включені до складу заповідника без вилучення у користувачів					
Хустське ДЛГП	2057			1324,7	732,3
Буштинське ДЛГП	2126			613	1513
Виноградівське ДЛГП	941		941		
Ясінянське ДЛМП	4195			1137	3058
Рахівське ДЛГП	4982			1898,5	3083,5
Великобичківське ДЛМП	3707			1323	2384
КСП «Нове життя»	286			286	
Землі запасу	3359				3359
Разом	21653		941	6582,2	14129,8
%%	100,0		4,3	30,4	65,7
Всього	53630	15872	3015	15933,2	18809,8
%%	100,0	29,6	5,6	29,7	35,1

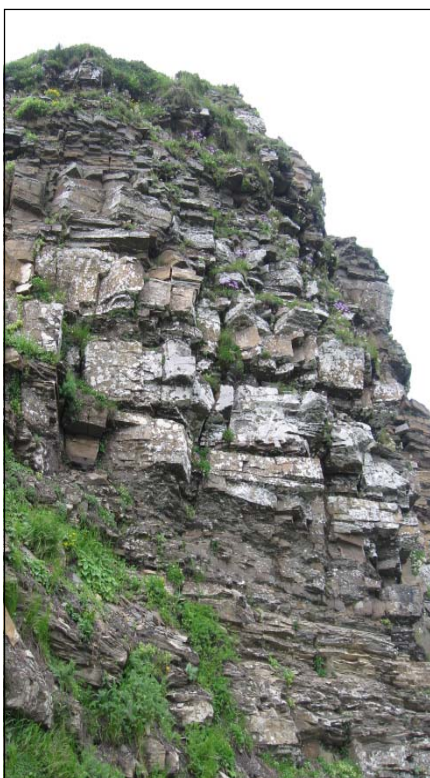
безпечувати Проект організації території біосферного заповідника, належать зокрема:

1) розробка пропозицій щодо будівництва та реконструкції об'єктів, необхідних для забезпечення діяльності біосферного заповідника, інженерного облаштування та благоустрою території, розвитку транспортної мережі, системи зв'язку, побутового обслуговування населення тощо, виконання відповідних проектних робіт;

2) розробка заходів з метою здійснення природоохоронних та протипожежних робіт, берегоукріплення, запобігання змінам гідрологічного режиму території біосферного заповідника;

3) підготовка заходів для забезпечення сталого розвитку території – збалансованого ведення сільського, лісового, мисливського та рибного господарства і промисловості, відновлення традиційних видів природокористування, органічного землеробства, виробництва екологічно чистих продуктів харчування, розвитку рекреаційної діяльності та використання лікувально-оздоровчого потенціалу, іншої екологічно безпечної господарської діяльності, створення таким чином нових робочих місць. Для виконання цих завдань необхідно залучити місцевих жителів та громадськість.

Нині діючий Проект організації території Карпатського біосферного заповідника розроблений Укрліспроєктом та затверджений наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища у 2002 році без врахування цих вимог.

Таблиця 3

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ (1998-2008 рр.)

Вид впливу		Одиниці виміру	По роках			
			1998	1999	2000	2001
Заготівля деревини		гектар	250	299	368,6	114,4
		м³	3165	4559	5087	2314
Розорювання для с/г культур		гектар	9,2	9,3	7,55	1,71
Рекреаційне навантаження		чоловік	-	-	-	-
		чол./га	-	-	-	-
Сінокосіння га/тон		гектар	352,22	355,84	372,9	409,81
		тон	386,6	375,2	210,7	354,4
Випасання худоби	ВРХ	гектар	914,3	885,1	887,5	1476,1
		голів	546	607	726	1266
	вівці	гектар	1990,2	3071,5	2974,7	2223,8
		голів	5648	9917	8211	9459
	кози	гектар	-	0,2	39	799,45
		голів	-	2	16	51
		гектар	-	107,2	50	44,95
		голів	-	50	50	76

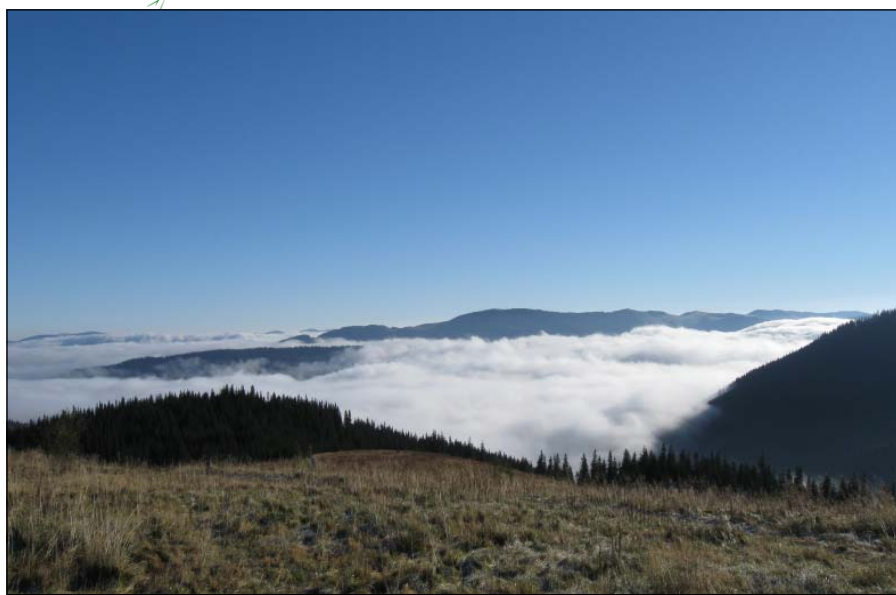
Тому до складу Проекту організації його території входять лише детальні таксаційні описи лісової рослинності, картографічні матеріали. В ньому розроблена структура території та функціонального зонування, визначено необхідні обсяги матеріально-технічного, фінансового та кадрового забезпечення, спроектовано природоохоронні заходи, визначено допустимі навантаження на природні екосистеми та розміри природокористування, сплановано будівництво необхідної інфраструктури тощо.

До проекту організації включено дев'ять детальних менеджмент-планів щодо збереження біологічного і ценотичного різноманіття, збереження, відновлення і охорони лісів, проведення науково-дослідних робіт та організації моніторингу, поширення екологічних знань і формування екологічної культури населення, використання природних ресурсів тощо.

Кожний із менеджмент-планів включає характеристику об'єкта, стану його вивчення, подається комплекс заходів, спрямованих на збереження та його відновлення.

Враховуючи те, що понад 80 відсотків території біосферного заповідника вкрито лісами, основна увага менеджмент-планів зосереджена на оцінці їх стану, проектуванні заходів із збереження їх від шкідників та хвороб, охорони від пожеж та несанкціонованих рубок. Детально прописано заходи із переформування структури монокультур смереки у лісі, близькі за складом до корінних, передбачено заходи із лісовідновлення тощо.

Менеджмент-планом передбачено, зокрема, і проведення спеціальних

рубок догляду, лісових освітлень, очищень, проріджень та прохідних рубок у буферній зоні та зоні антропогенних ландшафтів, особливо на територіях, що входять до складу заповідника без вилучення у землекористувачів. Планом намічено конкретні обсяги цих рубок і терміни їх проведення. Охорона лісів від пожеж здійснюється шляхом патрулювання території. У місцях, де існує потенційна загроза виникнення пожеж (уздовж меж заповідника, по межі лісів із високогірними пасовищами – полонинами, навколо місць відпочинку та уздовж туристичних маршрутів), створена 138-кілометрова мережа мінералізованих смуг. Для забезпечення оперативного прибуття до місць займання пожежних команд, які створені у всіх структурних підрозділах біосферного

заповідника, виконуються роботи щодо утримання у належному стані наявних доріг і гірських стежок, а також будівництво нових.

Для боротьби із шкідниками і хворобами лісу передбачено проведення значних обсягів санітарно-оздоровчих заходів, в тому числі вибірково-санітарних рубок тощо.

Для збереження лучних високогірних екосистем (полонин), ділянок післялісових лук та Долини нарцисів запроваджується регульований випас худоби, сінокошіння та вирубування чагарників. Для проведення еколого-освітньої та туристично-рекреаційної роботи облаштовано науково-пізнавальні стежки, ознаковано екотуристичні маршрути та місця відпочинку. Споруджено музей екології Карпат, еколого-освітні центри у Долині нарцисів, Центрі Європи, на Перемишчці під Говерлою, інформаційні екологічні та контрольно-перепускні пункти у всіх відділеннях та масивах. Видається науково-популярна література, на стрічу з читачами приходять всеукраїнський екологічний журнал «Зелені Карпати», газета «Вісник Карпатського біосферного заповідника» тощо.

Проектом організації території біосферний заповідник поділено на 9 природоохоронних відділень, 17 природоохоронних дільниць та 78 обходів. За кожними 300-500 гектарами біосферного заповідника закріплено штатного працівника служби охорони.

Карпатський біосферний заповідник є потужним роботодавцем, що в умовах безробіття є досить важливим. Тут працює майже 300 чоловік. У 2009 році біосферним заповідником внесено до бюджету, пенсійного та інших державних фондів близько трьох мільйонів гривень.

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
210,3	96,4	645,6	1129,8	1056,5	1261	762,5
3591	3418	12905	15299	10980	18434	10380
1,75	2	2,1	2,11	2,1	2,13	2,13
-	32543	29545	29311	33259	47501	49531
-	272,5	272,5	272,5	272,5	272,5	272,5
341,7	385,5	499,07	488,77	448,5	476,84	421,64
301,2	288,8	505,69	375,1	461,6	491,89	434,33
1084,43	1473,3	2755,5	2381,27	2307,5	2373,88	2274,04
1135	1308	1476	1287	1227	1160	972
2270,7	2937,1	6148,12	5875,84	5366,1	5876,8	5863,5
7674	7485	8369	10078	6947	7941	6084
480,18	413,4	239,46	356,92	181,3	106,39	252,94
23	36	20	24	19	10	16
65,12	-	56,17	43,46	11,8	32,09	32,11
63	-	66	42	8	57	56

ПРОФЕСОРУ СТЕПАНУ СТОЙКУ – 90

14 березня виповнилося 90 років від дня народження та 55 років наукової, педагогічної і громадської діяльності Степана Михайловича Стойка.

Народився С. Стойко 1920 року в с. Кричево Тячівського району Закарпатської області у родині священика. У 1938 році закінчив класичну гімназію в Хусті, де йому прищепили любов до природничих наук, яку проніс крізь усе життя. А коли новоствореній державі Карпатській Україні у 1938-1939 роках потрібні були вчителі, Міністерство освіти призначило С. Стойка вчителем у село Новоселицю. У 1940 р. його перевели на адміністративну роботу в Угорщину. У 1943-1944 роках він – студент-заочник юридичного факультету університету м. Печ. Наприкінці війни працював перекладачем з угорської мови в одній з військових частин 4-го Українського фронту.

У 1945 році Степан Михайлович призначений референтом відділу соцзабезпечення у Народній Раді Закарпатської України в Ужгороді. Звідси направлений до Львова, де протягом 5 років навчався на лісгосподарському факультеті сільгоспінституту. Після закінчення вузу 2 роки працював в Ужгородському лісгоспі, спочатку заввідділом лісового господарства, а потім – лісничим. У 1951 році поступив до аспірантури Інституту лісу АН УРСР, де під керівництвом академіка П.С. Погребняка – директора цього інституту – у 1955 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену дубовим лісам Закарпаття.

Від 1955 року й досі творчий шлях С. Стойка як вченого тісно пов'язаний з Кам'янець-Подільським сільгоспінститутом, Львівським лісотехнічним інститутом, Інститутом ботаніки АН УРСР, Львівським державним природознавчим музеєм АН УРСР, Львівським відділенням Інституту ботаніки АН УРСР, Інститутом екології Карпат НАН України. За сумісництвом кілька десятків років працював на географічному факультеті Львівського національного університету імені І. Франка.

Наукова діяльність ювіляра багатогранна. Вона стосується фітогеографії, лісової екології, флористики, біології деревних порід, лісової термінології, історії науки, охорони природи. Більшість праць С.М. Стойка присвячена Карпатам. З метою ознайомлення з

ЮВІЛЕЇ ВИДАТНИХ ПРИРОДООХОРОНЦІВ КАРПАТ

У 2010 році четверо членів редакційної колегії журналу «Зелені Карпати» відзначили свої славні ювілеї

природою та станом її охорони з науковими експедиціями побував також у Криму, на Кавказі, Уралі, в Австрійських і Німецьких Альпах, горах Шумави, відвідав Словацькі і Польські Татри, Апеніни, Балкани у Румунії та Болгарії, Угорські і Румунські Карпати.

Слід відзначити, що, маючи здобутки у галузі охорони природи, вже наприкінці 50-х років обґрунтував наукову платформу стосовно охорони фітогенофонду, фітоценофонду і заповідної справи. Особисто брав участь в обґрунтуванні появи Карпатського біосферного заповідника, національних парків – Карпатського, Синевирського, «Сколівські Бескиди», Шацького, природного заповідника «Розточчя» та багатьох інших ландшафтних. Оскільки Україна має спільні екологічні проблеми у прикордонних з іншими державами регіонах, С. Стойко приділяє велику увагу організації міжнародних біосферних

резерватів (заповідників). Зокрема, це стосується появи Польсько-Словацько-Українського біосферного резервату, який ЮНЕСКО в 1999 році офіційно включив до міжнародної мережі. Спільно з українськими і румунськими колегами він обґрунтував створення двостороннього біосферного резервату «Мармароські гори», а разом з польськими – організацію таких резерватів на Росточчі і в Західному Поліссі.

У численних наукових працях з природоохоронної, заповідної справи С. Стойко акцентує увагу на нераціональному природокористуванні у Карпатах, на порушенні тут екологічного балансу, що стало причиною частоті появи таких стихійних явищ і процесів, як катастрофічні паводки, вітровали, снігові лавини тощо.

Наукова спадщина С. Стойка охоплює різні галузі природничих наук. Перу ювіляра належать більше 400 наукових публікацій, з яких понад 50 – у зарубіжних виданнях, переважна більшість із них присвячена Карпатському регіону.

Наукова й практична природоохоронна діяльність професора С. Стойка, його співпраця із зарубіжними вченими одержала міжнародне визнання.

Ювіляр – доктор біологічних, агрокультурних і лісових наук Зволеньського технічного університету, професор, дійсний член Української екологічної академії наук, Української лісівничої академії, почесний член Українського ботанічного товариства, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка, лауреат Європейської премії

імені Петера Йозефа Ленне за заслуги в галузі охорони природи. Степан Михайлович нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, йому вручено Державну премію України в галузі науки і техніки.

АКАДЕМІКУ МИХАЙЛУ ГОЛУБЦЮ – 80

Михайло Андрійович Голубець – визнаний в Україні і за кордоном вчений у галузі геоботаніки. Народився 30 жовтня 1930 року в селі Великий Любінь Львівської області у селянській родині. З 1948 року, відколи став студентом Львівського сільськогосподарського інституту, а також дещо пізніше, був аспірантом, проявив неабиякий потяг до знань, на-

полегливість і цілеспрямованість у бажанні прислужитися вітчизняній науці.

У 1956-1974 рр. працював на різних педагогічних і наукових посадах у Львівському сільгоспінституті, Науководослідному інституту землеробства і тваринництва західних регіонів УРСР (Львів), Науково-природознавчому музеї АН УРСР (Львів), Львівському відділі інституту ботаніки ім. Хоєї-а-но-го АН УРСР, Державному природничому музеї АН УРСР (Львів).

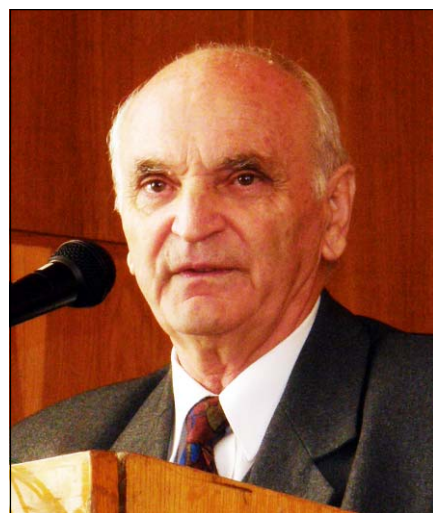
І подальша діяльність М.А. Голубця теж тісно пов'язана з наукою. З 1974 року він – керівник Львівського відділення Інституту ботаніки АН УРСР, а з 1991 р. – перший директор Інституту екології Карпат НАН України. Сьогодні Михайло Андрійович – почесний директор цього Інституту, очолює секцію «Фундаментальні та прикладні проблеми екології» наукової ради з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку НАН України, член бюро відділення загальної біології НАН України.

М. Голубець – доктор біологічних наук, професор, академік НАН України, Української академії екологічних наук, Лісівничої академії наук, член Наукового товариства імені Т. Шевченка, Українського ботанічного товариства, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Обирався народним депутатом України I-го скликання, був головою підкомісії з природокористування. Нагороджений грамотою Президії ВР УРСР.

За час наукової діяльності опублікував понад 400 праць з питань природознавства, ботаніки, лісової фітоцено-

логії, екосистемології та геосоціосистемології. Він – автор 12 монографій, редактор 20 колективних праць і монографій, численних статей із науково-природничих та екологічних проблем. Велика заслуга вченого, зокрема, і в тому, що він долучився до створення в Україні, насамперед у Карпатському регіоні, розгалуженої мережі установ природоохоронного фонду, їх розширення. Це стосується й Карпатського біосферного заповідника. Неоціненний вклад Михайла Андрійовича в розробку та прийняття законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про природно-заповідний фонд».

ПРОФЕСОРУ ІВАНУ ВОЛОЩУКУ – 75

Народився 21 січня 1935 р. в с. Луг на Мараморощині (нині – Рахівський район Закарпатської області). По Другій світовій війні батьки хлопця виїхали до Словаччини. Після закінчення у 1964 році лісового факультету Зволенського інституту лісу і деревознавства І. Волощук працював у різних виробничих та природоохоронних установах. У 1982 році захистив кандидатську дисертацію на тему «Буково-ялицеві ліси Словаччини», а через десять років – докторську, на тему «Екосистемний аналіз територіально незначних заповідних об'єктів Словаччини».

Наукова спадщина і творчий доробок І. Волощука – глибокі і багатогранні. Він – автор більше двох десятків книжок і монографій, десятка навчальних посібників і близько 400 наукових статей, опублікованих у різних словацьких виданнях і за межами країни. Багато із них перекладені на різні мови, стали ве-

ликим здобутком міжнародної природної спадщини. Ось лише окремі з них. У 1991 році, у співавторстві, він опублікував словацькою, англійською та німецькою мовами цікаву методологічну працю «Rozhovory o Ekologii a ochrane prirody», в якій знаходимо наукові терміни, основні поняття в галузі екології та охорони природи, визначення пріоритетних завдань цих наук щодо оптимізації життєвого середовища. У 1999 році під редакцією І. Волощука побачила світ монографія англійською мовою «The National Parks and Biosphere Reserves. The last Nature Paradises». У ній охарактеризовано національні парки, біосферні резервати Угорщини, Словаччини, Польщі, України і Румунії. Співавторами цієї монографії є також відомі українські природоохоронці Степан Стойко та Федір Гамор.

У 1990-1995 роках Іван Волощук трудився директором Татранського національного парку, а з 1995 до 1999 – генеральним директором управління народних парків Словаччини.

Далі він працював деканом лісогосподарського факультету Зволеньського технічного університету, координатором біосферних резерватів у Татрах. Зараз ювіляр – професор факультету природничих наук університету Матея Бела в Банській Бистриці.

Особливою заслугою професора Івана Волощука є участь у підготовці українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат», яка в 2007 році занесена до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Як визнаний еколог професор Іван Волощук входить до складу різних міжнародних природоохоронних структур. Він – член ради IUCN від Середньої і Східної Європи (2000-2004 рр.), заступник голови Словацького національного комітету МАБ ЮНЕСКО та член Комісії природних і національних парків, Комісії з менеджменту IUCN, а також – Європейської федерації природних і національних парків, Президент Асоціації карпатських національних природних парків і резерватів (ACANAP). Протягом багатьох років своєї трудової діяльності ювіляр брав участь у міжнародних науково-практичних конференціях та експертизах з різних природоохоронних проблем, у тому числі і в КБЗ. Численні його статті запам'яталися і читачам журналу «Зелені Карпати».

Він є багаторічним членом редколегії видання. За багаторічну діяльність Світовий фонд дикої природи (WWF) нагородив проф. І. Волощука золотою медаллю, а КБЗ – почесною відзнакою за розвиток Карпатського біосферного заповідника.

ЗАСЛУЖЕНОМУ ПРИРОДООХОРОНЦЮ УКРАЇНИ МИКОЛІ СТЕЦЕНКУ – 60

Народився Микола Пилипович Стеценко 25 березня 1950 року в селі Свидовець Бобровицького району на Чернігівщині. Трудову діяльність розпочав у 1967 році. Після закінчення у 1977 році Київського державного університету ім. Т. Шевченка (за фахом географа-гідролога) до 1999 року працював на різних посадах у Держкомітеті УРСР з охорони природи, Держінспекції з охорони і раціонального використання водних ресурсів, в Управлінні державних заповідників та інших територій, що особливо охороняються, начальником згаданого управління. З 1999 по 2001 рік трудився заступником Міністра охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, головним держав-

ним інспектором України з охорони навколишнього природного середовища. З 2002 року призначений і понині працює першим заступником начальника Державної служби заповідної справи.

Завдяки його зусиллям в Україні створено чітку систему заповідної справи як окрему галузь народного господарства, організовано десятки заповідників та національних природних парків. За безпосередньої участі ювіляра підготовлено закон України «Про природно-заповідний фонд України», сформовано Державну службу заповідної справи та потужну нормативно-правову базу для її діяльності.

Величезна заслуга М.П. Стеценка у становленні та розвитку Карпатського біосферного заповідника, формуванні його як природоохоронної науково-дослідної установи міжнародного значення.

Зі сторінок журналу «Зелені Карпати», членом редколегії якого він є, М. Стеценко цілеспрямовано пропагує чіткі орієнтири щодо збереження довкілля, розвитку природоохоронної справи в Україні, в Карпатах зокрема.

За багаторічну сумлінну працю, високий професіоналізм, значний внесок у розвиток природоохоронної справи, збереження довкілля неодноразово нагороджувався почесними грамотами Міністерства, удостоєний медалі «Десять років Незалежності України». У 2006 році йому присвоєно звання «Заслужений природоохоронець України».

Зичимо ювілярам міцного здоров'я, великого людського щастя, творчої наснаги і довголіття.

З роси і води!

Федір ГАМОР

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

ЦЕРКВА І ПРИРОДА

За ініціативи Німецького федерального фонду з навколишнього середовища (DBU), Комісії з екології і мігрантів Римо-католицької конференції єпископів України, Комісії з екології Мукачівської греко-католицької єпархії, Ужгородської греко-католицької богословської академії імені Блаженного Теодора Ромжі, Благодійного фонду «Церква і навколишнє середовище», Ужгородського національного університету та Кафедри католицької теології християнської соціальної етики університету Людвіга Максиміліана (м. Мюнхен, Німеччина) 10-11 лютого 2010 року в Ужгороді в Катехетичному духовному центрі Ужгородського монастиря сестер ордену Згромадження Ісуса відбувся міжнародний семінар на тему «Енергоефективність та екологічно прийнятне енергозабезпечення з позицій християнської відповідальності за Творіння».

У роботі форуму взяли участь вищі духовні особи, делегати-помічники єпископів з енвайронментальних питань римо-католицьких, греко-католицьких, православних церков та юдаїзму, науковці, представники Державної екологічної інспекції в Закарпатській області, Ужгородської міської ради, неурядових громадських природоохоронних організацій та засобів масової інформації.

За традицією, що склалася в процесі проведення подібних міжнародних заходів, робота конференції розпочалася із єкуменічної молитви представників різних конфесій за збереження природи.

У ході міжнародного форуму його учасники акцентували увагу на питаннях охорони й збереження довкілля, публічної місії церков та релігій стосовно змін клімату, відновлення гармонії між внутрішнім світом людини і його зовнішніми проявами, ролі громадських організацій в екологізації енергетичної політики України, сприянні змінам у поведінці громадян та можливості співпраці екоруху з церквами, ролі освіти та релігії у вихованні еколого-економічної свідомості особистості та ін.

За результатами конференції прийнято резолюцію.

• • •

ВІД ІДЕЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ – ДО ПРОЕКТІВ

Карпатський біосферний заповідник є відомим центром та рушієм міжнародної співпраці в Карпатському регіоні й Україні загалом. Нещодавно завершено черговий міжнародний проект за сприяння урядового фонду Німеччини DBU «Планування стратегічного менеджменту Карпатського біосферного заповідника і транскордонного співробітництва», який реалізовувався спеціалістами КБЗ спільно з колегами з Університету сталого розвитку м. Еберсвальде (Німеччина), Інститутом екології «Е.С.О.» (Австрія) та Ужгородським національним університетом.

МІНІСТР ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ МИКОЛА ЗЛОЧЕВСЬКИЙ

Указом Президента України Віктора Януковича № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року утворено Міністерство екології та природних ресурсів України.

Указом визначається, що через Міністра екології та природних ресурсів України Кабінету Міністрів України підпорядковуються Державна служба геології та надр України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство екологічних інвестицій України та Державна екологічна інспекція України.

Указом Президента України № 1112/2010 від 9 грудня 2010 року Злочевського Миколу Владиславовича призначено Міністром екології та природних ресурсів України.

Основний результат проекту – створення концептуальної моделі управління КБЗ та використання передової практики планування менеджменту природоохоронних територій за допомогою «Відкритих стандартів» та комп'ютерної програми Міраді. Подальшою метою буде поширення цієї практики серед інших природоохоронних територій України, зокрема карпатських.

З цієї метою (17-18 березня 2010 р.) у Рахові, у приміщенні Рахівського навчально-консультаційного центру Прикарпатського університету імені В. Стефаника, відбувся міжнародний семінар. У його роботі, крім керівників, фахівців заповідника, взяли участь німецька делегація на чолі з керівником міжнародного проекту, професором Університету сталого розвитку з м. Еберсвальде П'єром Ібішем, спеціальним уповноваженим по Східній Європі Німецького федерального фонду охорони природи Вільгельмом Кульке, експерт з Великобританії, професор Есекського університету Петер Гобсон, директор Інституту екології «Е.С.О.» з Австрії Ганс Кірхмаєр, працівники Державної служби заповідної справи Мінприроди України, науковці Львівського та Ужгородського національних університетів, керівники національних природних парків західного регіону України, громадських екологічних організацій, представники районних

рад та держадміністрацій, держлісгоспів, а також голови населених пунктів, території яких розташовані у зоні діяльності заповідника (усього до 80 осіб).

Доповіді на семінарі презентували: «Карпатський біосферний заповідник – правовий статус, територія, завдання і менеджмент-план» – директор заповідника, професор Федір Гамор; «Проект, його мета, цілі та короткий зміст» – професор П. Ібіш; «Вступ до відкритих стандартів практики збереження природи» – науковець з Університету сталого розвитку м. Еберсвальде Ліна Стріксер.

Відтак учасники семінару працювали у групах, де під керівництвом закордонних фахівців аналізували стан та ландшафтне різноманіття, клімат і водні ресурси, господарювання в лісі, збереження пралісів, полонин, природний антропогенний вплив на них, моделювали ситуації тощо.

Підсумки семінару підбили Ф. Гамор, П. Ібіш та П. Гобсон.

Крім цього, в рамках семінару в КБЗ відбулися українсько-німецько-британська робочі зустрічі щодо пошуків джерел фінансування будівництва на території заповідника (у с. Кваси) міжнародного навчально-дослідного центру для студентів, науковців згаданих та інших країн, які знаходяться в зоні букових пралісів, віднесених до міжнародної спадщини ЮНЕСКО. Учасники трьохсторонньої зустрічі обговорили питання підготовки українсько-німецько-британського проекту для пом'якшення впливу кліматичних змін на екологічну та соціально-економічну ситуації в Закарпатті.

Використовуючи пропозиції представників громад та органів влади, а також власний досвід, команда проекту на чолі з професором Федором Гамором підготувала концептуальну модель, яка разом з рядом інших досягнень була представлена на підсумковому семінарі, що відбувся 6 жовтня 2010 року на базі центральної садиби Карпатського біосферного заповідника. Працівники КБЗ, експерти з німецького Університету сталого розвитку м. Еберсвальде, експерт з

австрійського Інституту екології «Е.С.О.», науковці Ужгородського національного університету та присутні зацікавлені сторони і представники громад висловили впевненість, що спільними зусиллями ми зможемо досягти збереження визначених цілей та реалізувати задумані стратегії.

Плідна співпраця спеціалістів КБЗ з німецькими колегами не завершилася. Вона стала відправною точкою для обговорення нових планів та ідей, які, у випадку успішної реалізації, зможуть гарантувати довгоочікуваний сталий розвиток регіону, зменшити залежність населення від деревних ресурсів та знизити виснажливе використання останніх. Саме тому 7 жовтня 2010 року наступний інформаційний захід було організовано для представників державних лісгосподарських підприємств, громадських організацій та місцевих органів влади. На ньому було представлено перспективи реалізації проекту, запропонованого професором Федором Гамором, під робочою назвою «Закарпатська ініціатива світової спадщини щодо зменшення негативних наслідків глобального потепління (ТрансКарБіо)» в рамках програми німецького урядового фонду «Міжнародна кліматична ініціатива». Сама проектна заявка знаходиться лише на стадії підготовки, але адміністрація КБЗ разом з німецькими партнерами вважають за потрібне обговорити цю ідею з потенційними партнерами та зацікавленими сторонами вже на цьому етапі.

Кілька слів про перспективи, які відкриваються для регіону за умови успішного затвердження згаданого проекту. Сьогодні розвинені індустріальні країни, зокрема великі фірми і корпорації, готові сплачувати так звані «вуглецеві кредити» як компенсацію за викиди CO₂ в атмосферу. У світі існує спеціальний вуглецевий ринок, на якому реалізуються ці квоти. Але поки що, на жаль, це відбувається без участі нашого регіону, який, без сумніву, є надзвичайно важливим з точки зору зв'язування вуглецю. Адже пралісові екосистеми здатні утримувати значну кількість диоксиду вуглецю, який завдає значної шкоди планеті та є основним рушієм такого вкрай негативного та руйнівного процесу, як зміни клімату. Саме на те, як залучити відшкодування в наш регіон та спрямувати ці кошти на сталий розвиток екологічно чистого, проте економічно нестабільного краю, спрямовані зусилля професорів Федора Гамора та П'єра Ібіша з Університету сталого розвитку м. Еберсвальде (Німеччина).

Наші партнери з Німеччини запропонували вивести Закарпаття на ринок вуглецевих кредитів та залучити сюди кошти, які допомогли б стимулювати сталий розвиток краю і компенсувати переведення лісгоспів на менш виснажливе використання деревних ресурсів, закупівлю новітнього об-

Під час міжнародного семінару за результатами проекту «Планування стратегічного менеджменту Карпатського біосферного заповідника і транскордонного співробітництва». Зліва направо: начальник відділу Державної служби заповідної справи Мінприроди України Григорій ПАРЧУК, співробітник Університету сталого розвитку м. Еберсвальде професор П'єр ІБІШ (Німеччина), в.о. начальника відділу рекреації, зв'язків з громадськістю та міжнародної співпраці КБЗ Вікторія ГУБКО, директор Карпатського біосферного заповідника професор Федір Гамор. Рахів, березень 2010 р.

ладнання для ДЛП-партнерів і впровадження наближених до природи практик лісокористування (наприклад, вибіркової рубки взамін суцільних). Крім того, подібні компенсації забезпечать реалізацію ряду соціальних проектів, а впровадження глибокої переробки деревини допоможе, по-перше, зменшити обсяги рубок, а також, по-друге, збільшити кількість робочих місць за рахунок організації виготовлення кінцевого продукту, а не просто реалізації «кругляка» і т. п.

Цікаво було почути думки представників Рахівського, Ясінянського та Великобичківського держлісгоспів, їх міркування з приводу можливого проекту, пропозиції та позитивне ставлення до таких процесів у регіоні. Учасники інформаційного семінару підтвердили, якщо проектна пропозиція буде підтримана, для Закарпаття та Рахівщини зокрема відкриються неznані досі перспективи як щодо збереження природи, так і стосовно сталого лісового господарства та соціально-економічного розвитку краю.

Отже, будемо сподіватися на успіх цього важливого міжнародного проекту. Карпатський біосферний заповідник і надалі докладатиме зусиль, щоб відкрити нові перспективи та горизонти для забезпечення збереження природи та впровадження сталого розвитку регіону через активну діяльність не лише на місцевому, але й міжнародному рівнях, привертаючи увагу світової громадськості до проблемних питань Рахівщини і Закарпаття.

Окремо хочемо наголосити, що важливим моментом співпраці КБЗ з німецьким Університетом сталого розвитку (м. Еберсвальде) стало видання фотоальбому на українською та німецькою мовами «П'ять років українсько-німецької дружби, 2006-2010».

Вікторія ГУБКО,
в.о. начальника відділу рекреації,
зв'язків з громадськістю та міжнародної співпраці КБЗ,
м. Рахів

РОЗШИРЕНЕ ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЇ МІНПРИРОДИ УКРАЇНИ «ПРО ПІДСУМКИ РОБОТИ І РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ МІНПРИРОДИ У 2009 РОЦІ ТА ГОЛОВНІ ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОБОТИ НА 2010 РІК»

У засіданні Колегії 29 квітня 2010 року взяли участь керівники Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, територіальних органів та спеціальних підрозділів Мінприроди, представники урядових органів, науковці, депутати Верховної Ради України.

На засіданні Колегії відзначалося, що робота Мінприроди у 2009 році проводилася згідно зі стратегічними напрямками і завданнями щодо реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної безпеки, топографо-геодезичної, картографічної діяльності та Плану з основної діяльності Міністерства на 2009 рік.

Присутні заслухали та обговорили доповіді заступника Міністра С. Лизуна «Про результати роботи Мінприроди у 2009 році» та першого заступника Міністра В. Ігнащенка «Про заходи Міністерства з виконання програми Уряду та програми соціально-економічного розвитку на 2010 рік», а також

керівників територіальних органів та спеціальних підрозділів Мінприроди.

Серед основних пріоритетів на 2010 рік було визначено такі: підвищення рівня екологічної безпеки, інтеграція екологічної політики в секторально-галузеву політику, припинення втрат біорізноманіття та формування екомережі, забезпечення раціонального надрокористування, вдосконалення регіональної екологічної політики та підвищення рівня суспільної екологічної свідомості.

• • •

ЗІРКА СЛАВИ І ЗВЕРШЕНЬ

На урочистій церемонії, яка відбулась 30 квітня 2010 р. у Києві, директору Карпатського біосферного заповідника, доктору біологічних наук, професору, заслуженому природоохоронцю України, кавалеру ордена «За заслуги» Ф.Д. Гамору – лауреату Міжнародного проекту «Україна й українці – цвіт нації, гордість країни» – вручено диплом та нагрудний знак «Зірка патріота України». Його прізвище вписано також до Книги Пошани, де поміщено й фотоінформацію про місто Рахів, почесним громадянином якого є Федір Гамор, про букові праліси Карпат, котрі завдяки зусиллям визначного природоохоронця стали об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також високогір'я нашого краю та Долину нарцисів.

Міжнародний проект «Україна й українці – цвіт нації, гордість країни» проводиться за підтримки Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, обласних і районних державних адміністрацій, Асоціації міст України, Світового конгресу українців, Міжнародного інституту культури та зв'язків з діаспорою, громад, об'єднань, ділових кіл України. Організаційний комітет проекту очолює перший Президент України Л. М. Кравчук.

Серед лауреатів – Герої України, народний артист України Василь Зінкевич, заслужений працівник сільського господарства України із Київщини Володимир Чернишенко, а також начальник будівництва газових родовищ та газотранспортної системи Олександр Чепур, міський голова Трускавця, заслужений лікар України Лев Грицак, митрополит Луцький та Волинський Ніфонт, народні артисти Ук-

раїни Степан Гіга, Павло Дворський, Алла Кудлай, Павло Зібров та інші.

Звертаючись до лауреатів Проекту, голова Верховної Ради України Володимир Литвин наголосив: «Ваша любов до рідної країни виявляється не в красивих словах і гучних гаслах, а в щоденній самовідданій і цілеспрямованій праці на благо прийдешніх поколінь. Вашими зусиллями Україна, попри випробування і перешкоди, розбудовується як правова демократична держава з конкурентоздатною економікою, зі зростанням рівня життя людей, з дотриманням прав людини та свободи слова». А радник Президента України Валерій Пустовойтенко підкреслив: «Ви підкорили в житті високі вершини, тож нехай сяє Ваша зірка слави і звершень довго та яскраво».

Василь БОЙЧУК

• • •

ЯКІСТЬ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД ТРАНСКОРДОННИХ ВОДОТОКІВ РІЧКИ ТИСА – ПІД КОНТРОЛЕМ УКРАЇНСЬКИХ ТА РУМУНСЬКИХ ЕКСПЕРТІВ

Державна екологічна інспекція в Закарпатській області відповідно до Положення та на основі діючих міждержавних угод проводить контроль якості поверхневих вод транскордонних водотоків спільно з природоохоронними органами сусідніх країн.

На виконання угоди між урядом України та урядом Румунії про співробітництво в галузі водного господарства на прикордонних водах (м. Галац, Румунія, 1997) та відповідно до Протоколу зустрічі українських та румунських експертів Робочої групи щодо проблем р. Тиса з питань оцінки якості води (2–4 березня 2010 року, м. Окна Шугатаг, Румунія), 28–29 квітня 2010 року спеціалістами лабораторій двох держав проведено робочу зустріч та спільні відбори проб поверхневих вод р. Тиса у створі історичного моста Сігету Мармацієй–Солотвино та планові відбори проб вод на р. Тиса (с. Ділове та м. Тячів).

У відібраних пробах проведено визначення показників: рН, електропровідності, температури води та повітря. У зв'язку з відмінностями у визначенні сульфатів, згідно з Протоколом, на базі лабораторії Державної екологічної інспекції в Закарпатській області було здійснено спільне дослідження даного показника методом, що використовується українською стороною.

У ході зустрічі експертів румунська сторона надала українській стороні опис методу визначення сульфатів, який використовує. Експерти двох держав обговорили результати інтеркалібрації, проведеної спеціалістами лабораторій м. Ужгород та м. Бая-Маре, і вирішили, що кожна із сторін для визначення інтеркалібраційних показників використовуватиме методи досліджень, що є діючими в їх країнах.

Крім того, експерти узгодили, що наступна зустріч з оцінки якості води р. Тиса за 2009 рік та порівняння результатів аналізів спільних відборів за 2010 рік буде проведена на українському боці.

АКЦІЇ В ГЕОГРАФІЧНОМУ ЦЕНТРІ ЄВРОПИ

«Чиста Україна залежить від тебе»

За підтримки Програми розвитку ООН в Україні, з ініціативи директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора, 5 червня 2010 р. по обидва береги річки Тиси, на ділянці кордону між Україною і Румунією відбулася акція «Чиста Україна залежить від тебе».

В акції прибирання території від сміття взяли участь колектив КБЗ, територіальні громади сіл Костилівки, Ділового, учителі та учні шкіл, активісти Закарпатського обласного еколого-натуралістичного центру, члени молодіжної організації «Ойкос» з Ужгорода та Хуста, активісти сільських громад. Представники Фонду ПРО ООН забезпечили учасників акції пакетами для сміття, рукавицями, футболками з відповідними логотипами, а ініціатори її проведення – транспортом для вивезення зібраного непотребу. Аналогічно діяли по той бік Тиси, де в акції взяли участь дорослі й діти, тамтешні активісти-природолюбів, організовані сільським урядом та дирекцією природного парку «Гори Мараморощини».

Зранку до полудня учасники акції очищали береги річки від сміття, яке нанесли паводкові води чи викинули у прибережні смуги мешканці довколишніх осель. Опісля на різних берегах Тиси зібралися всі на короткий мітинг. Національними прапорами, піснями вітали один одного, запалили імпровізовану ватру дружби як символ єднання двох народів, котрим близькі, зрозумілі не лише важливість акції, а й прагнення до співпраці.

В акції також взяли участь голова Закарпатської обласної ради Михайло Кічковський, голова Рахівської районної ради Іван Сурмачевський, депутат Парламенту Румунії, голова Союзу українців Румунії Степан Бучута та директор Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор. У коротких промовах вони наголосили на важливості не лише акції, але й урочистості моменту, адже представники двох народів в цей день чи не вперше за багато років зібралися по обидва боки колишнього моста, що з'єднував два береги Тиси. Зійшлися на думці, що було б історично справедливо відновити і цей міст, аби зв'язки не мали кордонів, як не має

їх природа, довкілля, які нас споконвіку єднують. Як повідомив представник Парламенту Румунії, їх країна уже підготувала такий проект. Керівник Закарпатської обласної ради теж направив до уряду України відповідне звернення.

Ще один екоосвітній центр відкрито

Карпатський біосферний заповідник здійснює значну еколого-освітню роботу. Сформована мережа еколого-освітніх центрів, серед яких музей екології гір і природокористування в Українських Карпатах, музей нарциса вузьколистого в Хусті, інфоцентри ПНД-відділень у населених пунктах, стенди, панно, вказівники тощо. 5 червня, у Всесвітній день охорони навколишнього середовища та з нагоди Дня міста Рахова, у Географічному центрі Європи поблизу с. Ділового відбулася знаменна подія – урочисте відкриття ще одного еколого-освітнього центру. На цей захід зібралися керівники Закарпатської області й Рахівського району, представники територіальних громад, з якими співпрацює заповідник, різних природоохоронних і еколого-освітніх організацій, науковці з різних вузів та науково-дослідних установ, делегації з Німеччини, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії.

На підході до садиби екоосвітнього центру, де відбувся святковий мітинг, музикою трембіт учасників урочистості зустрів зразковий дитячий оркестр гуцульських інструментів з Лазещини (керівник І. Спасюк). Відкрив урочистість директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор. Він, зокрема, мовив:

– Символічно, що за підтримки Програми розвитку ООН в Україні та Всесвітнього фонду природи (WWF) ми, представники різних народів, зібралися в самому центрі Європи для обговорення проблем збереження та сталого розвитку Карпат. Важливо й те, що в ці дні виповнюється 125 років, відколи інженери Кайзерівського королівського австро-угорського військово-географічного товариства визначили геодезичну точку, яка символізує Географічний центр Європи. Згодом вони встановили тут пам'ятний знак, де латинською викарбувано слова (за перекладом радянського академіка М. Тарасова): «Постійне, точне, вічне місце. Дуже точно, спеціальним апаратом, який виготовлений в Австрії і Угорщині, із шкалою меридіанів і паралелей, встановлено Центр Європи. 1887 р.»

Учасники акції «Чиста Україна залежить від тебе».

Урочисте відкриття еколого-освітнього центру. Стрічку перерізають (зліва направо) голова Закарпатської обласної ради Михайло КІЧКОВСЬКИЙ, начальник Державної служби заповідної справи Мінприроди України Петро ГРИНИК, директор Карпатського біосферного заповідника Федір ГАМОР.

Потім Ф. Гамор наголосив, що у недалекому минулому Рахівщину, Рахів щорічно відвідували тисячі туристів, існували тісні стосунки з різними країнами Європи. І надалі багато місцевих мешканців пов'язують сподівання на відновлення таких зв'язків... Адміністрація КБЗ впродовж останніх років активно працює, аби створити привабливий імідж цього історичного місця. За її ініціативи ще в 2002 р. Верховна Рада України прийняла постанову про будівництво тут еко-освітнього центру та розробку державної програми сталого розвитку гірських територій України. І ось завдяки зусиллям колективу КБЗ, допомозі спонсорів, центр збудовано. В ньому відвідувачі почерпнуть необхідну інформацію про Європу як континент, дискусійні матеріали, дані про Раду Європи, Євросоюз, НАТО, ОБСЄ, природоохоронні структури тощо. Багато матеріалів про Україну, Закарпаття та Рахівщину зокрема. Окремі експозиції розповідають про європейський вимір природоохоронних територій України, Карпатський біосферний заповідник. Безумовно, це та інше ідеологічне наповнення екоосвітнього центру сприятиме патріотичному та екологічному вихованню населення, особливо молоді...

Доповідач висловив переконання, що Географічний центр Європи – один із важливих символів, який допоможе об'єднати прагнення і зусилля людей жити в гармонії з природою. Бо у Західній Європі давно зрозуміли, що без зміни режиму господарювання неможливо відвернути глобальну екологічну катастрофу, негативні непередбачувані наслідки від кліматичних змін, зумовлених діяльністю людини. Тому і тут – у центрі Європи – слід відмовитися від суцільних вирубок лісів, розміщення на берегах Тиси сміттєзвалищ, бензозаправок та екологічно шкідливих виробництв. І все це слід робити з урахуванням інтересів збереження біорізноманіття, розвиваючи туристично-рекреаційну інфраструктуру тощо.

Ф. Гамор щиро подякував усім, хто в різні роки сприяв спорудженню еколого-освітнього центру, його фінансуванню, адже збудований він на зароблені заповідником кошти, а на завершальній стадії – за фінансової допомоги чеських друзів з краю Височіна. Почесні відзнаки КБЗ вручено колишньому головному архітектору Рахівського району

Михайлові Кравчуку та його дружині Орісі, теж архітектору, які проектували екоцентр, виконробу Дмитрові Веклюку, висловлено подяку колишнім головам Рахівської районної держадміністрації та ради Михайлові Даскалюку і Миколі Беркелі, народному депутату України двох скликань Орестові Климпушу, художнику-оформлювачу Михайлові Понціру. За значний вклад у розвиток Карпатського біосферного заповідника, створення йому позитивного іміджу в Україні та за кордоном почесні відзнаки Ф. Гамор вручив також депутату Парламенту Румунії Степану Бучуті та редактору Закарпатської телерадіокомпанії Людмилі Бокій.

На святі виступили також голова Закарпатської обласної ради Михайло Кічковський, заступник голови – керівник апарату Закарпатської облдержадміністрації Володимир Закурений, начальник Держслужби заповідної справи Мінприроди України Петро Гриник, румунський парламентарій, голова Союзу українців Румунії Степан Бучута.

Бренд Карпат – проблема міжнародна

Цього ж дня у Географічному центрі Європи, у колибій-музеї підприємця Василя Шорбана, за ініціативи директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора, за розпорядженням голови Закарпатської обласної ради відбулося засідання «круглого столу» «Транскордонна співпраця та сталий розвиток у Карпатах». У цьому заході брали участь керівники Закарпатської області та Рахівського району, а також представники самоврядних органів влади прикордонних територій, на яких розташований Карпатський біосферний заповідник, служб, їм підпорядкованих, та громадських організацій, науковці, члени міжнародних делегацій. Цей захід теж проведено з нагоди Всесвітнього дня охорони навколишнього середовища та Дня міста Рахова.

Відкрив засідання «круглого столу» директор Карпатського біосферного заповідника доктор біологічних наук, професор Федір Гамор. З доповіддю «Про ініціативу Закарпатської обласної ради у Конгресі місцевих та регіональних влад Ради Європи та стан підготовки міжнародної конференції «Сталий розвиток Карпат та інших регіонів Європи» виступив голова Закарпатської обласної ради Михайло Кічковський. Він зосередив увагу присутніх на роботі української делегації на 14 пленерній сесії Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, в якій брав участь. Як відомо, пропозиції щодо підготовки Резолюції та Рекомендації конгресу РЄ про екологічну ситуацію в Карпатах та сталий роз-

виток Карпатського регіону підтримано і внесено до пріоритетів Ради Європи на 2009-2010 роки. Ще в жовтня 2008 року бюро Конгресу затвердило конкретний графік проходження цього питання в Конгресі РЄ, а М. Кічковського призначено доповідачем. Він повідомив на «круглому столі», як проводиться підготовка до цього саміту. До числа експертів, які готують документ, до слова, входить і керівник КБЗ Ф. Гамор. Промовець наголосив, що вже виконано об'ємну організаційну, аналітичну та інформаційно-роз'яснювальну роботу, привернув увагу присутніх до таких її важливих проблем, як необхідність збереження та розвитку гірських регіонів Європи, зокрема Карпатського, для забезпечення життєдіяльності людини в умовах глобальних кліматичних змін і прийняття у зв'язку з цим невідкладних рішень. Адже саме гори забезпечують належний водний, повітряний і кліматичний баланс, є середовищем існування більшості видів флори і фауни Європи. І зберегти цю природну спадщину для майбутніх поколінь – наш обов'язок. Звідси – і пильна увага Конгресу РЄ, громадськості Європи до проблем забезпечення стабільності соціального, економічного та природного потенціалу країн гірських регіонів нашого континенту. Йдеться, насамперед, про послідовну політику місцевих та регіональних влад, територіальних громад щодо ефективного екоменеджменту, раціонального використання лісових, водних і земельних ресурсів, будівництва сучасних водоочисних споруд, забезпечення контролю за виконанням санітарних норм щодо водних джерел, підземних водоймищ, створення ефективних систем збору, утилізації і переробки побутових і виробничих відходів, а також формування екологічної культури населення...

Вирішити задані та інші проблеми життєдіяльності, зазначив М. Кічковський, можна тільки спільними зусиллями громадських та державних інституцій, органів місцевого самоврядування, всього європейського суспільства, об'єднавши при цьому інтелектуальні та фінансові ресурси. У цьому напрямку вже є певні напрацювання. Така співпраця розвивається, перш за все, на двосторонній і багатосторонній основі, в тому числі і в рамках міжнародної асоціації «Карпатський Єврорегіон», до якої входять 19 регіонів п'яти держав, з населенням 16 млн. осіб – із 20 млн., що проживають у Карпатах. Спільними зусиллями вдосконалюється мережа природоохоронних територій у наших горах, однією із яких є КБЗ та природний парк «Марамороські гори» в Румунії. Українські та словацькі фахівці розробили план просторового розвитку прикордонних територій двох країн. Така співпра-

ця налагоджена й з угорськими колегами. Здійснюється міжнародний проект зі сталого просторового розвитку басейну річки Тиса «Тікад»; реалізується комплексна програма протипаводкового захисту її територій; створено систему оповіщення про надзвичайні ситуації, що дає можливість уникнути значних руйнувань під час повеней в регіоні; удосконалюється практика сталого управління гірськими лісами; здійснюються конкретні заходи з розвитку транспортної мережі тощо. Останніми роками країни Карпатського регіону здійснили ряд кроків щодо його перетворення в курортно-рекреаційний край, відродження народних промислів, екологічно безпечних форм і видів господарської діяльності.

Однак Карпати потребують підтримки з боку Європи, бо її самопочуття значною мірою залежить від стану цих гір. Вважається за доцільне під егідою Ради Європи: підвищити координацію заходів, спрямованих на вирішення екологічних і соціально-економічних проблем гірських регіонів і виступити з ініціативою щодо заснування «Екологічного гірського фонду Європи»; прискорити розробку комплексного просторового розвитку Карпатського регіону в рамках UNEP; закликати Єврокомісію прийняти окрему програму розвитку гірських регіонів Європи та Карпатського регіону зокрема (подібної до Дунайської стратегії); включити у пріоритети своєї роботи питання запобігання природним і техногенним катастрофам у гірських регіонах і підготовки щорічної доповіді на цю тему на європейському форумі; розглянути питання про підготовку до прийняття Конгресом Екологічної конституції Європи тощо.

Про міжнародну природоохоронну та наукову діяльність Карпатського біосферного заповідника на засіданні доповів його директор Федір Гамор. Він, зокрема, зазначив, що заповідник співпрацює сьогодні з науковцями Швейцарії, Німеччини, Словаччини, Чехії, Угорщини, Румунії, Англії з різних питань науково-природоохоронної діяльності, бере участь у деяких спільних міжнародних проектах, які реалізуються в межах територій розташування установи та суміжних з ними в закордонні. Найвизначніші з них – реалізація швейцарсько-українського проекту FORZA із сталого лісокористування в лісах Закарпаття, моніторинг букових пралісів та створення мережі Закарпатського туристського шляху; словацько-українського – з надання буковим пралісам Карпат статусу міжнародної спадщини ЮНЕСКО; українсько-німецька співпраця за проектом «Розроблення стратегічного менеджменту Карпатського біосферного заповідника з урахуванням транскордонних аспектів»; за програмою доб-

росусідства Румунія – Україна – «Поліпшення протипаводкового захисту та оздоровлення екологічної ситуації на прикордонній українсько-румунській ділянці р. Тиса», а також зі створення міжнародного українсько-румунського біосферного резервату «Гори Мараморощини» й ряд інших. Традиційними стали: обмін делегаціями між партнерами із-за кордону, їхня студентська практика в заповіднику, проведення спільних наукових конференцій, консультацій, участь у розробках менеджмент-планів тощо. Вже нинішнього року в КБЗ на практиці побували студенти Університету сталого розвитку з німецького міста Еберсвальде. Друзі з Чеського краю Височіна суттєво фінансово допомогли заповіднику на завершальному етапі будівництва еколого-освітнього центру в Географічному центрі Європи.

– Співпраця КБЗ з міжнародними інституціями продовжується, набирає масштабності і є дуже плідною, – наголосив Ф. Гамор, – бо ми вчимося, набираємося досвіду ставлення до природи, взагалі до довкілля у країн Євросоюзу та інших. Вони ж у нас збагачуються, вивчаючи не знічене людиною біорізноманіття, ландшафти...

Начальник відділу Закарпатського обласного виробничого управління з меліорації і водного господарства Едуард Осійський доповів про «Стан та перспективи міжнародної співпраці на прикордонних водах Закарпаття». Закарпатська область межує з чотирма державами Європи. З трьома із них Україну єднає спільна річка Тиса. А враховуючи те, що в Українських Карпатах зосереджено 70 відсотків водойм, з яких Євросоюз живиться питною водою, зрозумілою є турбота кожної з країн про стан водного режиму, зокрема формування паводків в Карпатах. Адже за останні роки паводки завдають значних збитків економіці цих держав, руйнують соціальні надбання тощо. Особливий наголос доповідач зробив на зусиллях, які спільно з Угорщиною, Румунією, Україною органи влади та водгоспівці Закарпаття докладають для захисту від паводків суміжних територій, що прилягають до річки Тиси, її приток, за проектами програм добросусідства «Угорщина – Україна», «Румунія – Україна».

Цікавими і насиченими були також повідомлення про «Стан та перспективи міжнародної співпраці у сфері туристично-рекреаційного бізнесу на Закарпатті» і «Стан та перспективи розвитку угорсько-українського транскордонного співробітництва», з якими виступили начальник Закарпатського облуправління по туризму і курортах Олександр Марченко та консул представництва Угорської Республіки у Бергові Шерцер Карої. А представник німецької делегації з

Університету сталого розвитку м. Еберсвальде Ларс Шмідт, наголошуючи на співпраці з науковцями Карпатського біосферного заповідника, відзначаючи унікальність для людства природи Українських Карпат, підкреслив, що світове співтовариство, опинившись перед загрозою екологічних катастроф, йде на те, аби країнам, які активно борються за природне, екологічне благополуччя, компенсувати витрати (наприклад, на це спрямований Кіотський протокол).

– Ви маєте унікальні букові праліси, – сказав він, – які за сумарним споживанням вуглецю і виробітком кисню займають друге місце в світі. Це – неоціненне багатство, яке слід примножувати, оберігати і використовувати з вигодою для місцевого населення вже тепер і в майбутньому. Бо до цього прикута увага світової громадськості. Нагадаємо, що букові праліси України зосереджені в КБЗ, а також Словаччині, включені до Світової спадщини ЮНЕСКО.

На засіданні «круглого столу» з інформаціями також виступили Антон Желізняк – заступник пріматора м. Свидник (Словаччина), член ради природного парку Румунії «Гори Мараморощини» Василь Куреляк, який повідомив про заходи, котрі вжито і вживаються, аби ця установа набула статусу міжнародної, про співпрацю в цьому напрямку з Карпатським біосферним заповідником – ініціатором створення парку на теренах двох держав. «Про еколого-освітню діяльність у навчальних закладах Закарпаття» на зібранні доповів директор Закарпатського еколого-натуралістичного центру Олександр Геревич. У обговоренні проблем, порушених на засіданні «круглого столу», взяли також участь професор, декан географічного факультету УжНУ Степан Поп, співголова громадського об'єднання «Рідне Закарпаття» Іван Митровіч та ін. Вони наголошували: йдеться загалом про «бренд Карпат», співпрацю на вищому рівні в напрямку охорони природи, екології, людської життєдіяльності.

Учасники заходу прийняли відповідну резолюцію.

Василь БОЙЧУК,
член Національної спілки журналістів України,
м. Рахів

• • •

МІНПРИРОДИ УКРАЇНИ НАЛАШТОВАНЕ НА АКТИВНУ СПІВПРАЦЮ З ФОНДОМ ЧИСТИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СВІТОВИМ БАНКОМ

8-го червня 2010 року в Києві, в офісі Світового Банку, відбулися переговори робочої групи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України з делегацією Фонду чистих технологій і Світового банку.

Від Світового Банку та Фонду чистих технологій у переговорах брали участь: голова правління Фонду, провідний економіст з питань енергетики Світового Банку Гаррі Стагінс, старший спеціаліст з питань енергетики Світового Банку Пека Салмінен та координатор з впровадження проєктів з енергетики та інфраструктури Світового банку Дмитро Глазков.

Сторони погодились, що період від початку розгляду до початку фінансування проєктів в Україні – надто довгий порівняно з іншими країнами. У зв'язку з цим було досягнуто домовленостей щодо розгляду нових механізмів фінансування. Зокрема, вирішено створити робочу групу з представників Мінприроди, Фонду чистих технологій та Світового банку.

ЗА СПРИЯТЛИВЕ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНСЬКО- УГОРСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

11 червня 2010 року відбулася міжнародна конференція «За сприятливе природне середовище українсько-угорського прикордоння» у рамках програми «Розвиток транскордонного співробітництва в українсько-угорському прикордонному регіоні», що реалізується за підтримки Норвезького фінансового механізму та співфінансування Республіки Угорщини. Організаційну частину проекту здійснює Громадський фонд ЄвроЗв'язок та головне управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Закарпатської облдержадміністрації. Участь у зустрічі взяли керівники Закарпатської області, представники природоохоронних організацій та громадських організацій природоохоронного спрямування Закарпаття та Угорщини.

На конференції заступник начальника відділу Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області, керівник українсько-угорської робочої групи з охорони якості поверхневих вод від української сторони Остап Цапулич у виступі зазначив, що у прикордонному з Угорщиною басейні р. Тиса під координацією Держуправління впродовж 2008-2009 рр. завершено заходи зі створення регіонального ландшафтного парку «Притисянський» загальною площею 10330,66 га.

Сьогодні це одна з найбільших суцільних ділянок низовинних заплавних лісів України та Європи, за площею перевищує загальний фонд подібних лісів багатьох країн Центральної Європи (особливо їх дубово-ясеневі фракції). Окремі частини масивів за віковими показниками можуть розглядатися як пралісові екосистеми. Із врахуванням перспектив розвитку туристично-рекреаційного потенціалу РЛП «Притисянський» є міжнародним природоохоронним об'єктом по збереженню водно-болотних угідь, одним із об'єктів збереження біологічного і ландшафтного різноманіття у рамках європейської мережі «Натура-2000».

ШВЕЙЦАРСЬКЕ ЛІТО В КАРПАТСЬКОМУ ЗАПОВІДНИКУ

Більше десяти років з ініціативи відомого швейцарського природодослідника професора Маріо Броджі та директора КБЗ, професора Федора Гамора активно розвивається співпраця між Швейцарським федеральним інститутом лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL) та Карпатським біосферним заповідником. А літо 2010 року стало початком нового широкомасштабного спільного проекту «Статистична інвентаризація букових пралісів Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника», який фінансується швейцарською науковою фундацією. У рамках проекту українські та швейцарські науковці, разом із студентами університетів із Цюриха та Львова, під керівництвом співробітниці WSL Бригітти Коммармот провели експедиційні польові дослідження ходу природних про-

цесів на об'єкті Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат». Їх результати широко висвітлювались на сторінках провідних швейцарських газет («Neue Zürcher Zeitung» і «Tages Anzeiger») та будуть обговорені на міжнародній науково-практичній конференції в 2013 році.

ВПЕРШЕ ВІДЗНАЧИЛИ ПРОФЕСІЙНЕ СВЯТО

У 2010 році працівники ПЗФ України вперше відзначили своє професійне свято. Враховуючи їх вагомий внесок у збереження та відновлення біологічного і ландшафтного різноманіття, 7 липня в Києві, у залі засідань Мінприроди України, відбулися урочисті збори представників Міністерства, установ ПЗФ та суміжних з ним служб і відомств, а також громадськості. На урочистостях з привітаннями виступили начальник Держслужби заповідної справи Міністерства Петро Гриник, народний депутат України Іван Заєць, перший заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України Микола Романов, директор Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, голова Всеукраїнської екологічної ліги Тетяна Тимочко та інші. У їх промовах йшлося про становлення і роль природно-заповідної справи в Україні, здобутки і завдання у цій галузі. За сумлінну працю працівників ПЗФ було вручено відзнаки Мінприроди та Держслужби заповідної справи України. В числі нагороджених почесними грамотами – начальники відділів держохорони ПЗФ та пропаганди і екоосвіти КБЗ Михайло Проць і Вікторія Бундзяк, а також начальник Богдан-Петроського ПНДВ Василь Шемота.

Напередодні цієї події, 5 липня 2010 р., в актовій залі КБЗ зібралися представники трудового колективу заповідника, владних структур і територіальних громад Рахівського району Закарпатської області, а також наукових установ, з якими КБЗ співпрацює.

Відкрив урочисте зібрання директор КБЗ, професор Федір Гамор. Він зачитав святкові вітання від Президента України Віктора Януковича та Міністра Мінприроди Миколи Злочевського. У своєму виступі Ф. Гамор зазначив, що встановлення в Україні цього професійного свята важливе не тільки для того, аби вшанувати природоохоронців, але й ще раз привернути увагу українського суспільства до проблем екологічної безпеки, до збереження та раціонального викорис-

■ Зліва направо: директор Карпатського біосферного заповідника Федір ГАМОР, народний депутат України Іван ЗАЄЦЬ, директор Національного природного парку «Яворівський» Михайло БІЛЯК під час урочистостей з нагоди Дня працівника природно-заповідної справи.

■ ■ Начальник Державної служби заповідної справи Мінприроди України Петро ГРИНИК вручає нагороду начальнику служби державної охорони КБЗ Михайлу ПРОЦЮ. Київ, 7 липня 2010 р.

ви Рахівської районної ради Петро Бочкор, професор Університету «Києво-Могилянська академія» Сергій Ісаєв, голова села Костилівки Ольга Сметанюк.

За сумлінну працю групу працівників КБЗ нагороджено грамотами і цінними подарунками.

Василь БОЙЧУК

...

FORZA: ВІД ЗАДУМУ ДО РЕЗУЛЬТАТІВ

Протягом 14-15 липня 2010 року в Закарпатській області у рамках проекту FORZA відбувся заключний семінар «Наближене до природи лісівництво в Карпатському регіоні України: досвід і перспективи»

Мета проекту – впровадження сталого багатофункціонального ведення лісового господарства, з особливим наголосом на належному управлінні довкіллям та поліпшенні життєвого рівня місцевого населення.

Протягом семінару обговорювались наступні питання:

- FORZA: від задуму до результатів;
- наближене до природи лісівництво як перспективний напрям ведення лісового господарства в Україні;
- наближене до природи лісівництво в Швейцарії: досвід практичного впровадження – актуальність для України;
- принципи, методи і способи наближеного до природи лісівництва і їх впровадження у практику господарювання в Карпатському регіоні;
- особливості розробки проектів організації і ведення лісового господарства на принципах наближеного до природи лісівництва (на прикладах пілотних лісництв);
- застосування Field Map: від моніторингу рубок переформування до інвентаризації лісів;
- представлення концепції та механізму просування наближеного до природи лісівництва у Карпатському регіоні.

У рамках семінару учасників заходу ознайомлено із особливостями проведення рубок переформування у букових передгірних лісах на прикладі пробної площі, яка знаходиться у Вишківському лісництві ДП «Хустське ЛДГ». Присутніми обговорено перспективність, переваги і недоліки даного методу.

Проведення семінару «Наближене до природи лісівництво в Карпатському регіоні України: досвід і перспективи» в рамках проекту FORZA надає можливість впровадження но-

тання унікальних природних екосистем, підвищення екологічної культури та свідомості населення.

Тому не випадково так гостро Президент і уряд України порушують питання розширення мережі та площ природно-заповідного фонду, зокрема й Карпатського біосферного заповідника.

У КБЗ сформовано високопрофесійний, самовідданий трудовий колектив. Установу визнано кращою в Україні серед колективів ПЗФ. Вона отримала міжнародне визнання, три рази нагороджена Радою Європи Європейським дипломом. «Користуючись нагодою, – наголосив Ф. Гамор, – висловлюю вдячність ветеранам заповідника, які багато років віддали організації наукових досліджень, еколого-освітній роботі, охороні заповідних екосистем та розбудові об'єктів ПЗФ. Зокрема колишньому директору, ветерану праці Дмитру Саїку, провідному інженеру Дмитру Куріну, начальнику Угольського ПНДВ Василю Регушу, завідувачам лісознавчої та зоологічної лабораторій Дмитру Сухарюку та Ярославу Довганичу, ветерану праці, колишньому головному бухгалтеру Ганні Процю, інспектору Чорногірського ПНДВ Василю Сасу, ветеранам праці, колишнім начальнику ремонтно-будівельної дільниці Дмитру Веклюку та начальнику відділу кадрів Олені Брехлічук і багатьом іншим.

За повсякденну підтримку і допомогу Ф. Гамор подякував також Міністерству охорони навколишнього природного середовища України та Державній службі заповідної справи. Велику вдячність за розуміння і співпрацю висловив Закарпатській обласній та Рахівській районній державним адміністраціям, головам сіл: Костилівки – Ользі Сметанюк, Квасів – Василю Дімишу, міста Рахова – Ярославу Думину та іншим патріотам з охорони унікальної природи Карпат.

Потім слово мали перший заступник директора – головний природознавець КБЗ Микола Рибак, голова Рахівської райдержадміністрації Дмитро Андріюк, заступник голо-

вих підходів комплексного лісового господарства, апробацію методів наближеного до природи лісівництва, підвищення професійного рівня працівників лісового господарства.

• • •

УКРАЇНЬСКА ПІДТРИМКА НІМЕЦЬКОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ПРОЕКТУ

13-16 вересня 2010 р. делегація Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, на чолі з начальником Державної служби заповідної справи Віктором Канцураком, взяла участь у робочій експертизі Проекту із приєднання німецьких давніх букових лісів до українсько-словацького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат». Активна підтримка української сторони, зокрема переконлива аргументація професора, директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора з

Експертна група з оцінки давніх букових лісів Європи в Німецькому національному парку «Ясмунд». Вересень 2010 р.

Учасники експертизи Проекту із приєднання німецьких давніх букових лісів до українсько-словацького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» (зліва направо) Ігор ІВАНЕНКО (Україна), Ельза НІКЕЛЬ (Німеччина), Віктор КАНЦУРАК та Федір ГАМОР.

цього приводу, на думку експерта IUCN (МСОП) Девіда Міхаліка (США) та директора департаменту охорони природи Міністерства довкілля Німеччини Ельзи Нікель, є надзвичайно важливою для реалізації цього транснаціонального екологічного проекту.

На зустрічі у Берліні обговорено також ряд інших питань українсько-німецької співпраці у природоохоронній сфері.

Ігор ІВАНЕНКО,
заступник начальника Державної служби
заповідної справи Мінприроди України

• • •

ПРОМОНІТОРИЛИ СМЕРЕКОВІ ЛІСИ

Понад 90 відсотків території нацпарку «Вижницький» вкрита лісами, в тому числі – ялиною європейською (смерека). Останнім часом санітарний стан смерекових насаджень тут погіршився, що вимагало налагодити моніторинг за їх станом. Науковці НПП розробили для цього низку заходів. Зокрема, було закладено мережу постійних пробних площ у деревостанах різного віку. Налагодили спостереження за ними. Накопичення даних і їх аналіз здійснюють за допомогою передових технологій проведення польових робіт (з використанням сучасних комп'ютерних систем, високоточних електронних вимірювальних приладів, супутникового зв'язку, тощо). Методика робіт включає в себе й картування дерев, вимірювання їх основних таксаційних параметрів.

Результати досліджень засвідчують, що у смерекових деревостанах нацпарку значна частка дерев характеризується низькою дефоліацією та відсутністю пошкоджень. До 90 відсотків дерев віднесено до ділових. Систематичний моніторинг за розвитком лісонасаджень та їх функціонування сприяє

Під час семінару «Впровадження української програми щодо збереження природи на період до 2020 року». Німеччина, острів Вільм, 30 листопада – 6 грудня 2010 р.

об'єктивній оцінці стану цього розвитку, проектуванню заходів із поліпшення їх структури.

• • •

ПРІОРИТЕТИ НПП «ГУЦУЛЬЩИНА»

Відповідно до «Проекту організації території, охорони, відтворення і рекреаційного використання природних комплексів НПП «Гуцульщина» тут заплановано реалізувати низку різнопланових заходів з дотримання вимог природоохоронного режиму в різних функціональних зонах установи. Насамперед це стосується охорони і відтворення природних комплексів і об'єктів, рекреаційної, еколого-освітньої та наукової діяльності нацпарку.

Одночасно із зацікавленими організаціями НПП сформував перелік привабливих для інвестицій об'єктів із залученням коштів із держбюджету, вітчизняних і міжнародних екологічних та освітніх фондів і приватних інвесторів. Пріоритетними тут визначили проекти «Гуцульське село», «Масток Святого Миколая», демонстраційного полонинського господарства, фазанарію, форелевого господарства, а також зі створення притулків, рекреаційних містечок, центру еколого-освітньої і науково-дидактичної роботи та природно-етнографічного музею.

• • •

ПІДПИСАНО ГРАНТОВИЙ КОНТРАКТ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННОГО ПРОЕКТУ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Національне агентство розвитку Угорщини як спільний керуючий орган підписало грантовий контракт для реалізації проекту «Попередження погіршення якості води та розробка заходів по усуненню забруднення у Великому Бичкові в українсько-угорському співробітництві».

Ще в 2009 році було відкрито конкурс на подання заявок за програмою прикордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна ЄСП 2007-2013 рр., основною метою якої є інтенсифікація та поглиблення співробітництва між Закарпатською, Івано-Франківською та Чернівецькою областями України і прилеглими регіонами Угорщини, Румунії та Словаччини.

За згодою Міністерства охорони навколишнього природного середовища України та підтримки Закарпатської обласної державної адміністрації, Закарпатської обласної ради в рамках цієї програми був поданий проект «Попередження погіршення якості води та розробка заходів по усуненню забруднення у Великому Бичкові в українсько-угорському співробітництві – Water quality damage prevention and elaboration of remediation measures at Velikiy Bychkiv in Ukrainian-Hungarian Cooperation».

Виконавцями проекту є Державна екологічна інспекція в Закарпатській області, Великобичківська селищна рада Рахівського району Закарпатської області та Верхньо-Тисянська інспекція з охорони навколишнього природного середовища та водного господарства (Угорщина).

Проект направлений на додаткове, більш повне вивчення характеру та ступеня розповсюдження техногенного забруднення на території колишнього Великобичківського лісохімкомбінату, розробку заходів щодо зменшення негативного впливу на довкілля та пропозицій по проведенню робіт з очистки забрудненої території. Цей проект сприятиме вирішенню існуючих екологічних проблем регіону Верхньої Тиси та розвитку транскордонної співпраці країн-членів Карпатського Євросоюзу в сфері охорони довкілля та природи.

Загальний затверджений бюджет проекту складає близько 430 тисяч євро, з них 90% – за рахунок коштів Європейського Союзу.

• • •

КБЗ: ПОТЕНЦІЙНІ РАМСАРСЬКІ ОБ'ЄКТИ

З метою визначення відповідності критеріям Рамсарської конвенції і можливостям включення до переліку водноболотних угідь міжнародного значення протягом 2009-2010 років науковці Карпатського біосферного заповідника провели комплексне вивчення Долини нарцисів, карстових печер, високогірних озер і боліт південно-західного меґасхилу Чорногірського хребта. Це, зокрема, озера Бребенескул, Нижнє Озірне, Верхнє Озірне та Брецул.

Про результати цього вивчення було повідомлено на міжнародній науково-практичній конференції у Яремчі 25-26 листопада 2010 р.

• • •

З НАГОДИ 30-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ КАРПАТСЬКОГО НПП

25-26 листопада 2010 р. у Яремчі на Івано-Франківщині відбулася міжнародна науково-практична конференція на тему «Природно-заповідні території: функціонування, моніторинг, охорона».

У її роботі взяли участь представники наукових, природоохоронних та громадських організацій. Відбулися пленарні засідання, де учасники зібрання виступили з різнометними доповідями. Також було вшановано ветеранів Карпатського національного природного парку. Делегацію Карпатського біосферного заповідника очолював доктор біологічних наук, професор Федір Гамор.

На конференції відзначалося, що завдяки створенню КНПП в зоні його діяльності значно поліпшилися природоохоронна і наукова діяльність, а в регіоні сталися позитивні зрушення у сфері розвитку туризму і рекреації.

ПРИРОДООХОРОНЦІ УКРАЇНИ НАВЧАЛИСЯ В НІМЕЧЧИНІ

Відповідно до міжурядової угоди Німеччини та України українська делегація взяла участь у семінарі «Впровадження української програми щодо збереження природи на період до 2020 року», який проходив з 30 листопада по 6 грудня 2010 року у Міжнародній академії збереження природи Федерального міністерства навколишнього середовища, охорони природи і ядерної безпеки Німеччини на острові Вільм. Керівник Департаменту біорізноманіття, охорони землі та екомережі Мінприроди України Микола Мовчан, головний спеціаліст Управління екологічної політики та техногенної безпеки Секретаріату Кабінету Міністрів України Тетяна Грановська, фахівці Державної служби заповідної справи Мінприроди України Леся Карнаух, Анастасія Драпалюк та одинадцять директорів заповідників і національних природних парків із різних регіонів України вивчали досвід Німеччини з управління природоохоронними територіями, обговорили шляхи розв'язання техногенних та природних ризиків для збереження біорізноманіття, пом'якшення впливу негативних кліматичних змін на навколишнє природне середовище тощо. Детально опрацьовано Методику оцінки переваг природоохоронних територій та шляхи їх розвитку. Велика увага приділена розробці у рамках Міжнародної конвенції із збереження біологічного різноманіття Стратегічного плану розвитку системи природоохоронних територій, удосконалення екологічного законодавства та механізмів фінансування заповідників і національних природних парків в Німеччині та Україні. У цьому контексті великий інтерес викликали, зокрема, доповіді керівників Міжнародної академії охорони природи професора Ганса Кнаппа та Гізели Штольц щодо системи й менеджменту природоохоронних територій Німеччини, як і співробітника німецького Університету сталого розвитку (м. Еберсвальде) Ларса Шмідта «Про особливості планування та управління Карпатським біосферним заповідником в Україні».

На семінарі заслухано презентації директорів Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора, національних природних парків «Гуцульщина» Василя Пророчука та «Бузький Гард» Владислава Артамонова.

Учасники семінару вивчили також практику роботи біосферного резервату «Південно-східний Рюген», відвідали національні парки «Мюріц» і «Ясмунд».

Для українських природоохоронців було влаштовано прийом в Федеральному міністерстві навколишнього середовища, охорони природи і ядерної безпеки Німеччини в Берліні.

Федір ГАМОР

СПІЛЬНО ПРОТИСТОЯТИМЕМО ПАВОДКАМ

Протягом 2008-2010 років на Закарпатті реалізовано міжнародний проект «Поліпшення протипаводкового захисту та оздоровлення навколишнього середовища на прикордонній українсько-румунській ділянці р. Тиси», що фінансувався Європейським Союзом. Основним його виконавцем виступав Закарпатський облводгосп, а Карпатський біосферний заповідник був залучений у якості партнера і відповідав за екологічну складову даного проекту.

У процесі роботи експертами заповідника зроблено оцінку екологічної ситуації цільової території проекту, що простяглася по обидва боки кордону вздовж Тиси – від с. Ділове до м. Тячів. Загалом було оцінено систему лісокористування, стан біорізноманіття та природно-заповідного фонду, підготовлено пропозиції щодо їх збереження та оптимізації, а також розроблено проект схеми локальної екомережі.

Важливою складовою проекту стала підготовка «Меморандума про взаєморозуміння» між Карпатським біосферним заповідником (Україна) і природним парком «Гори Мараморошини» (Румунія) щодо створення транскордонного біосферного резервату в Мармароських горах. Цей важливий документ був підписаний директорами названих установ – професором Федором Гамором та доктором Костелом Букуром 10 грудня 2009 р. в адміністрації природного парку «Гори Мараморошини» (м. Вішеу-де-Сус, Румунія) за участі мера міста Васіле Чолпана, автора цих рядків та інших уповноважених осіб.

За результатами виконання проекту експертами з Карпатського біосферного заповідника видано монографію «Екологічна ситуація у басейні Верхньої Тиси на ділянці українсько-румунського кордону та шляхи її стабілізації».

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
експерт проекту,
заступник директора КБЗ з науково-дослідної
та еколого-освітньої діяльності

Зліва направо: член наукової ради природного парку «Гори Мараморошини» Василь КУРЕЛЯК, мер м. Вішеу-де-Сус Васіле ЧОЛПАН, директор Карпатського біосферного заповідника професор Федір ГАМОР, директор природного парку «Гори Мараморошини» доктор Костел БУКУР під час підписання «Меморандума про взаєморозуміння».

ЯК ЗБЕРЕГТИ КАРПАТИ ТА ІНШІ ГІРСЬКІ РЕГІОНИ ЄВРОПИ?

ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРИРОДИ ТА ПОЛІПШЕННЯ ЖИТТЯ ГОРЯН

Цей науковий форум за своєю суттю став продовженням серії міжнародних науково-практичних конференцій, що організовувалися адміністрацією Карпатського біосферного заповідника протягом багатьох років у місті Рахові. Найбільш резонансними серед них були: «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» (1998 р.), «Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)» (1999), «Гори і люди (у контексті сталого розвитку)» (2002), «Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат» (2005 р.), «Екотуризм та сталий розвиток у Карпатах» (2007) та інші. Важливо, що на підставі наших пропозицій та за результатами їх обговорення на цих конференціях прийнято, до прикладу, Рамкову конвенцію «Про охорону і сталий розвиток Карпат», Закон України «Про мораторій на проведення суцільних рубок у ялиново-букових лісах на гірських схилах Карпатського регіону», Постанову Кабінету Міністрів України «Про державну підтримку Програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998-2005 років» тощо. Слід наголосити також, що в цьому важливому для нас урядовому документі записано: «З метою підтримки розвитку гірської Рахівщини Закарпатської області, стабілізації соціально-економічного становища в регіоні, збереження унікальних природних екосистем, освоєння потужного рекреаційного потенціалу, створення на цій основі зони екологічно зорієнтованого туристично-оздоровчого комплексу, що має загальнодержавне значення» передбачалося виділити до 400 мільйонів гривень.

З позиції історичної ретроспективи тут не зайвим буде нагадати також, що на зборах активу Рахівського району з цього приводу тодішній голова районної ради та райдержадміністрації М.О. Даскалюк говорив: «Протягом багатьох років, аж до державного рівня, гостро порушувалося питання про те, що подальше промислове навантаження в регіоні неможливе, потребують значного скорочення вирубування лісів, обмеження шкідливих для людини й природи виробництв. При цьому наші рекреаційні можливості використовувались далеко не в повній мірі.... Однак цілісної програми досі ми не мали....

...Понад два роки тому директор Карпатського біосферного заповідника Ф.Д. Гамор зініціював розробку програми послідовної переорієнтації подальшого розвитку Рахівщини на пошук шляхів збереження її унікальної природи, використання навколишнього середовища для потреб рекреації, подолання важких наслідків господарювання у минулому,

оновлення традиційного використання наших можливостей для оздоровлення і туризму, що мало б загальнодержавне значення» (газета «Зоря Рахівщини» за 26 березня 1998 р.).

І дуже цікаво, що така постановка питання, але уже для Карпат та інших гірських регіонів Європи, стала головним лейтмотивом декларації, яку схвалила міжнародна конференція в Ужгороді. Ці ідеї пройшли червоною ниткою у доповіді голови обласної ради Михайла Кічковського, виступах заступника Голови Верховної Ради України Миколи Томенка, Міністра регіонального розвитку та будівництва Володимира Яцуби, голови Державного комітету лісового господарства Миколи Шершуна, голови Комітету сталого розвитку Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи Гайї Доганоглу та інших. Водночас дуже прикро, що на конференції в Ужгороді, а напередодні і на сторінках газети «Новини Закарпаття» (7 вересня ц. р.), директор Інституту регіональних досліджень НАН України Василь Кравців виступив з різкою критикою Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні», прийняття якого, до речі, поряд з іншими науковцями автор цих рядків зініціював ще на початку дев'яностих років минулого століття (журнал «Карпатський край», 1993 р., № 9-11 (с. 98-100)). Пан Кравців запропонував, зокрема, скасувати доплати до пенсій і посадових окладів жителям гір, які нібито є дискримінаційними щодо інших громадян України і суперечать статті 24 Конституції України: «Чому моя старенька мама, яка проживає далеко від Карпат, не отримує доплату до пенсії, а гуцули, що проживають у горах, мають такі привілеї?» Але найбільше мене здивував не випад В. Кравціва проти горян, а мовчазна згода, з якою сприйняли «гірські» чиновники цю заяву. Тому, виступаючи на конференції, мені довелося з її високої трибуни спростувати абсолютно несправедливі вимоги цього оратора та нагадати усім, що у горах (як кажуть самі їх мешканці) легко дихається, але важко житеться. І завдання науки та влади думати не про те, як погіршити становище людей у горах, як ускладнити тут ситуацію, а яким чином допомогти горянам, перш за все, – матеріально, та зменшити антропогенний вплив на вкрай вразливі гірські екосистеми. Радусь, що з цієї ж трибуни мене активно підтримував голова Державного комітету лісового господарства України Микола Шершун.

Додам, що під час роботи секції з питань транскордонного та міжмуніципального співробітництва, якою автор цих рядків мав честь керувати, обговорено досвід наукових установ, місцевих та регіональних влад у забезпеченні сталого розвитку гірських регіонів Європи, запропоновано для цього широке впровадження інноваційно-інвестиційних проєктів, як дієвих інструментів транскордонного та міжмуніципального співробітництва.

Федір ГАМОР,
директор Карпатського біосферного заповідника,
учасник конференції

8-10 вересня 2010 року в Ужгороді під патронатом Президента України Віктора Януковича та Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи відбулася міжнародна науково-практична конференція «Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи». Її організаторами стали Закарпатська обласна рада та Закарпатська обласна державна адміністрація, а сприяли її проведенню Програма Ради Європи «Зміцнення місцевої демократії та сприяння реформам місцевого самоврядування в Україні», Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню України та Міжрегіональна асоціація «Карпатський Єврорегіон».

Урядовці, вчені, експерти і громадські активісти, мешканці багатонаціональних громад у центрі європейського континенту давно очікували проведення такого масштабного і глобально значимого як для Карпат, так і для інших гірських регіонів Європи, форуму. А в суспільстві, відповідно, визріли певні надії і сподівання. Напередодні форуму в Ужгороді видано релігійною громадськістю книжечку – збірку молитов за збереження природи. Це ще раз засвідчило, що громадянське суспільство готове до консолідації з науковцями і управлінцями в питаннях збереження довкілля.

Адже, як зазначив (відкриваючи конференцію) голова Закарпатської обласної ради, член делегації України в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи Михайло Кічковський, в епоху стрімких глобалізаційних змін саме життя переконує нас в тому, що майбутнє гірських територій, і зокрема Карпат, залежить від об'єднання людських, інтелектуальних, матеріальних, управлінських та фінансових ресурсів та зусиль як державних інституцій, так і органів місцевого самоврядування, громадськості різних країн Європи. А відтак – спрямування їх на забезпечення життєвого і природного середовища від екологічних загроз і катастроф, на раціональне і науково обгрунтоване природокористування.

Нині уже цілком очевидно, що кожна держава повинна вибудовувати свою геосоціальну і економічну системи за принципами сталого розвитку, тобто в гармонії екологічної, економічної і соціальної складових розвитку, утверджувати цей концептуальний підхід в стратегічному і просторовому плануванні розвитку територій і поселень, задовольняти потреби суспільства так, щоб не ставити під загрозу спроможність майбутніх поколінь у забезпеченні своїх життєвих потреб при взаємодії з природою.

Територіальні органи влади та місцевого самоврядування країн Європи, в тому числі України, усвідомлюючи власну роль в суспільно-політичних процесах, висунули численні ініціативи щодо стабілізації клімату і адаптації територій до нових кліматичних умов. На пропозицію делегації

України Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи серед пріоритетів роботи на 2010 рік визначив і підготовку Резолюції та Рекомендації щодо сталого розвитку гірських регіонів Європи на прикладі Карпат, який, на переконання багатьох учасників наукового форуму, за належної уваги європейської спільноти може стати своєрідним полігоном для відпрацювання збалансованої, взаємодоповнювальної моделі відносин «природа – суспільство – людина».

Конференція стала важливим етапом підготовки спеціальних Резолюції та Рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи щодо сталого розвитку гірських регіонів. Тому не випадково прийнята на конференції Декларація за пропозицією науковців названа Ужгородською.

У роботі конференції взяли участь майже 150 представників 18 країн Європи – парламентарі, керівники ряду міністерств і відомств України та країн Карпатського регіону, представники місцевих і регіональних влад, органів місцевого самоврядування, вчені академічних установ, експерти міжнародних організацій.

Конференція пройшла під посиленою увагою вищого керівництва України та громадськості нашої держави, за собів масової інформації. Її учасникам надіслали свої вітання Президент України Віктор Янукович, Голова Верховної Ради Володимир Литвин, Прем'єр-міністр України Микола Азаров. З трибуни конференції виступили заступник Голови Верховної Ради Микола Томенко, міністри України Володимир Яцуба, Равіль Сафуллін, голова Держкомлісгоспу Микола Шершун, заступники міністрів Михайло Томахін, Василь Яцюк та ряд інших представників центральної влади.

Вагомості форуму додало і те, що в ньому взяли участь керівництва Комітету з питань сталого розвитку Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, зокрема пані Гайя Доганоглу та Валерій Кадохов, генеральний секретар Асоціації європейських прикордонних регіонів Мартін

Голова Закарпатської обласної ради Михайло КІЧКОВСЬКИЙ та Генеральний секретар Асоціації європейських прикордонних регіонів (АЕВР) Мартін ГІЛЕРМО.

Гілермо, парламентарії не тільки України, а й Румунії, Угорщини, Словаччини, Чехії, керівники регіонів України та сусідніх держав, відомі учені, експерти, представники дипломатичних установ.

КАРПАТИ – СЕРЦЕ І ЛЕГЕНІ ЄВРОПИ

У доповіді члена української делегації в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи, голови Закарпатської обласної ради М. Кічковського та виступах учасників конференції проаналізовано широкий спектр питань сталого соціально-економічного розвитку гірських регіонів Європи, в тому числі Карпат, висловлено як тривогу за майбутнє Карпат, так і нове бачення шляхів спільного вирішення проблем їх просторового розвитку, збереження екосистем гір, протидії природним та техногенним катастрофам, реалізації законодавчих ініціатив та міжнародних проєктів, що мають міждержавну та європейську вагу, особливо в контексті глобальних кліматичних змін на планеті та перспективи перетворення Карпатського регіону в туристично-рекреаційний центр Європи.

За останні роки у зв'язку з підвищенням температури на планеті суттєво ускладнився стан справ. Частина прибережних міст Європи уже відчуває на собі наслідки підвищення рівня моря і затоплення, в інших регіонах – нашествия засухи й ускладнення водопостачання, серйозні проблеми у аграрному секторі. У той же час у багатьох місцях Земної кулі почастішали катастрофічні паводки. Американський та Азійський континенти вже відчули на собі зростання кількості тайфунів, появу вогняних торнадо, а Європейський – нищівну силу повеней і лісових пожеж. Отже, цілком очевидно є необхідність термінового і глобального реагування на рівні як керівників держав, так і пересічних громадян, аби якщо не повернути цей процес у зворотному напрямку, то хоча б загальмувати його і тим самим підготувати суспільство до виживання в нових кліматичних умовах.

«Кожна держава повинна будувати своє соціально-економічне життя за принципами сталого розвитку, тобто в гармонії з навколишнім природним середовищем, утверджува-

ти екосистемний підхід при просторовому та економічному плануванні сіл, міст і регіонів, задовольняти потреби сучасного суспільства так, щоб не ставити під загрозу життя майбутніх поколінь. Це особливо чітко бачимо на прикладі гірських регіонів, зокрема Карпат, котрі образно називають серцем і легенями Європи», – зазначив під час свого виступу голова Закарпатської обласної ради Михайло Кічковський.

«Карпати – джерело прісної води і чистого повітря для більшості країн Європи, місце проживання третини біологічних видів флори і фауни континенту. Окремі з них можна зустріти тільки в гірських регіонах Карпат. Щоб зберегти їх, потрібні скоординовані зусилля державних, регіональних і місцевих влад як країн регіону, так і всієї європейської спільноти», – наголосив М. Кічковський, звертаючись до учасників конференції, та висунув пропозиції визнати на законодавчому рівні, що гірські регіони є загальнонаціональним природним і культурним надбанням. Адже усі ми об'єднані спільною метою – зберегти безпечно для здоров'я людини навколишнє природне середовище шляхом переходу до стійкого розвитку економіки і соціальної сфери за умови збалансованого природокористування, збереження екосистеми.

Саме враховуючи це та роль органів місцевого самоврядування усіх рівнів, а також Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи як їх вищого представницького форуму в Європі, делегація України в Конгресі з метою забезпечення сталого розвитку Карпат та інших гірських регіонів запропонувала прийняти відповідні Резолюцію та Рекомендацію.

За словами Гайї Доганоглу, в Конгресі щиро підтримують ініціативу української делегації щодо сталого розвитку гірських регіонів, зокрема, Карпат, що віднесені Всесвітнім фондом природи до найважливіших природних регіонів світу.

За словами Валерія Кадохова, Конгрес може і повинен приділити стільки уваги розвитку Карпат та інших гірських систем, скільки приділив свого часу Альпам.

У цьому руслі, на думку Мартіна Гілермо, найскладніше завдання – збалансувати економіку з екологією.

Висловлені у доповіді положення щодо ролі Карпат у формуванні сталого розвитку України, про напрямки вдосконалення регіональної політики щодо гірських територій та шляхи вирішення їх актуальних соціально-економічних проблем підтримали також Міністр регіонального розвитку та будівництва України Володимир Яцуба, директор Інституту регіональних досліджень НАН України Василь

Кравців, академік Національної академії наук України, директор Інституту географії НАН України Леонід Руденко, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту регіональних досліджень НАН України Петро Жук та ряд інших.

РОБОТА В СЕКЦІЯХ БУЛА АКТИВНОЮ І РЕЗУЛЬТАТИВНОЮ

У 6 тематичних секціях, засідання яких пройшли на високому науково-теоретичному рівні, було не тільки проаналізовано роль гірських регіонів, правові основи соціально-економічного розвитку, а й розкривалися перспективи втілення принципів сталого розвитку Карпат в різних сферах життєдіяльності на основі європейського досвіду державної політики для гірських регіонів.

Так, під час засідання у секції «Правові засади вирішення соціально-економічних проблем гірських територій» перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Микола ШЕРШУН інформував присутніх про розвиток екологічного законодавства України в контексті правової системи Європейського Союзу.

Заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України Михайло Томахін вважає, що підписана 7 країнами Карпатська конвенція є правовою основою сталого розвитку Карпат та охорони їх природного різноманіття. «Ця конвенція сприяє вирішенню цілого комплексу проблем щодо стабілізації екологічної та економічної ситуації в Карпатах. І досягається це через збереження, збалансоване використання та відновлення біоландшафтного різноманіття, екологічно збалансоване та інтегроване управління водними ресурсами і річковими басейнами, лісового та сільського господарства, туризму, енергетики тощо. Також не остання роль тут відводиться обізнаності та екологічній свідомості громадськості» – зазначив він.

Досвідом вирішення соціально-економічних та екологічних проблем у своїх країнах поділилися професор Дебреценського університету Іштван Шулі-Закар (Угорщина) та заступник голови Пряшівського самоврядного краю Ян Раган (Словаччина), а також ряд інших.

Чимале зацікавлення викликав виступ виконавчого директора Закарпатського відділення Асоціації міст України Олега Лукші, який порівняв європейський підхід до гірських регіонів з українським: «Практично в усіх «гірських» європейських країнах стратегія державної політики щодо гірських регіонів базується на принципах сприяння і стимулювання розвитку...».

Секція «Захист природного середовища як передумова для сталого розвитку гірських регіонів», на якій головували президент Асоціації карпатських національних парків та охоронних територій (Словацька Республіка) Іван Волощук та академік Національної академії наук України, директор Інституту географії НАН України Леонід Руденко, була представлена виступами доктора фізико-математичних наук, декана географічного факультету Ужгородського національного університету Степана Попа, доктора біологічних наук, директора Карпатського біосферного заповідника Федора Гамора, академіка НАН України, ректора Національного

лісотехнічного університету (м. Львів) Юрія Туниці, кандидата біологічних наук, представника департаменту лісової ботаніки, дендрології та біоценозу Менделівського університету Зденека Груби (м. Брно, Чеська Республіка) та ін. Так, директор Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор привернув увагу до проблеми надмірної експлуатації природних ресурсів в українській та словацькій частинах Карпат, зокрема вирубування лісів.

Гостра дискусія точилася і під час роботи секції «Збереження біорізноманіття, удосконалення лісогосподарської, водогосподарської та аграрної діяльності в горах», яку модерували голова Державного комітету лісового господарства України Микола Шершун та професор Пряшівського університету (Словацька Республіка) Йозеф Терек. Мова йшла насамперед про те, як забезпечити господарювання в гірській місцевості, не зашкодивши природі, зберігаючи існуючий ландшафт і екосистему, як захистити басейни рік від повеней, гірські схили від зсувів та інших негативних проявів. Своїми думками тут ділилися перший заступник голови Державного комітету по водному господарству України Михайло Яцюк, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу та світової політики Закарпатського державного університету Орест Іваницький, доктор геолого-мінералогічних наук, професор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Олег Адаменко, директор Верхньотисянської дирекції охорони природи та вод Угорщини Гашпар Боднар, доктор біологічних наук, професор Степан Стойко (м. Львів), професор Пряшівського університету (Словацька Республіка) Йозеф Терек, Член Ради краю Височіна з питань регіонального розвитку (Чехія) Мартін Гіскі.

За прогнозами спеціалістів, у майбутньому очікується наростання нестабільності погоди в гірських районах. Тому, на думку експертів, розробка і реалізація довготривалої про-

Див. стор. 30-31:

1. Будинок Закарпатської обласної держадміністрації та обласної ради.
2. Зліва направо: міністр регіонального розвитку та будівництва України Володимир Яцуба і голова Закарпатської обласної держадміністрації Олександр Ледида.
3. Голова Закарпатської обласної ради Михайло Кічковський (справа) вручає почесну грамоту патріарху природоохоронної справи України академіку Степанові Стойку (м. Львів).
- 4, 5, 11, 13, 15. Миттєвості міжнародного форуму.
6. Зустріч у Закарпатському облводгоспі – ознайомлення з інформаційною системою протипаводкового захисту в басейні річки Тиса.
7. Георгі Іллейш, секретар делегації Угорщини в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи та прес-секретар угорської делегації Моніка Борбель.
8. Під час прес-конференції.
9. Промовляє заступник голови Верховної ради України Микола Томенко.
10. Зліва направо: керівник виконавчого апарату Закарпатської обласної ради Іван Бібен та Валерій Кадухов, заступник голови Комітету з питань сталого розвитку Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи (Росія).
12. На тематичній фотовиставці.
14. Враженнями від конференції ділиться директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор.

МІЖНАРОДНИЙ ФОРУМ В УЖГОРОДІ

Миттєвості науково-практичної конференції «Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи» (8–10 вересня 2010 р.).

Фотознімки

Я. Немеша, С. Гудака, Г. Романенчук

грами захисту басейнів гірських річок і прилеглих до них регіонів від повеней необхідні не в одній області, не в одній країні, а в усіх гірських регіонах Європи із залученням до її реалізації структур Ради Європи.

Робота секції «Транскордонне та міжмуніципальне співробітництво, спрямоване на забезпечення сталого розвитку гірських територій», де головували доктор біологічних наук, професор, директор Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, секретар делегації Угорщини в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи Георгі Іллейш, завідувач відділу проблем ринкової інфраструктури та транскордонного співробітництва Інституту регіональних досліджень НАН України (м. Львів) Надія Мікула, засвідчила важливість міждержавної та міжрегіональної співпраці у забезпеченні ефективного розвитку та функціонування гірських територій, реалізації відповідних законодавчих ініціатив та міжнародних проектів на тлі глобальних кліматичних змін та масштабних екологічних катастроф, які останніми роками охопили країни Карпатського регіону. За умов таких загроз для кожної країни і людства загалом сталий розвиток гірських територій Європи може стати запорукою збереження екологічного та кліматичного балансу цієї частини світу. Однак наявний сьогодні в рамках транскордонного співробітництва рівень координації для вирішення екологічних і супутніх їм соціальних проблем вже недостатній. Громадськість країн Карпатського регіону все більше усвідомлює той факт, що зусилля, спрямовані на стійкий розвиток, раціональне використання та охорону природних ресурсів Карпат, не можуть бути досягнуті лише однією або декількома державами. Справитися з проблемами сталого розвитку гірських регіонів можна лише об'єднавши для цього матеріальні, інтелектуальні, фінансові та організаційні зусилля і можливості громадських та державних інституцій, органів місцевого самоврядування всього європейського співтовариства.

Зліва направо: доктор фізико-математичних наук, професор, декан географічного факультету Ужгородського національного університету Степан ПОП та академік НАНУ, директор Інституту географії НАН України Леонід РУДЕНКО; зліва направо: доктор медичних наук, директор НПО «Реабілітація» Іван ЛЕМКО (м. Ужгород) та голова Асоціації зеленого туризму Саболч-Сатмар-Березької області Арпад ГАНУС (Угорщина).

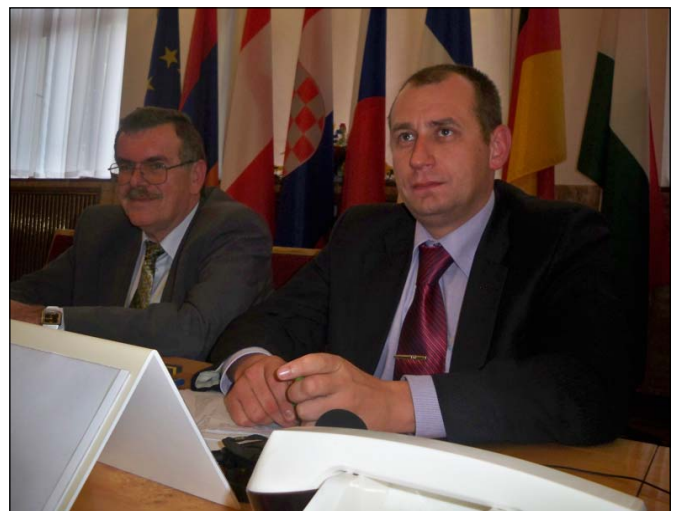
При цьому виступаючи часто наводили слова з привітання учасникам форуму Голови Верховної Ради України Володимира Литвина: «За умов глобальних кліматичних змін, які загрожують кожній країні і людству загалом, сталий розвиток гірських територій Європи може стати запорукою збереження екологічного та кліматичного балансу цієї частини світу. Всесвітнім фондом природи Карпати віднесені до 200 найважливіших природних регіонів світу. І не випадково, що особлива увага європейської спільноти приділяється збереженню соціально-економічного, природного, біологічного потенціалу областей, які розташовані по різні боки кордонів на території Карпат та гірських регіонів взагалі.

Особливої актуальності набувають питання вдосконалення міжнародного та національного екологічного законодавства, збереження природних багатств, комплексного підходу до здійснення господарської діяльності людини в гірських районах. При цьому важко переоцінити важливість дальшого розвитку транскордонного та міжмуніципального співробітництва задля вирішення соціально-економічних та природоохоронних проблем регіону. Переконалий, конструктивна взаємодія вищого законодавчого органу України з країнами Карпатського регіону, міжнародними громадськими формуваннями, науковою спільнотою може стати важливим фактором забезпечення дальшого розвитку краю, збереження унікальних гірських екосистем».

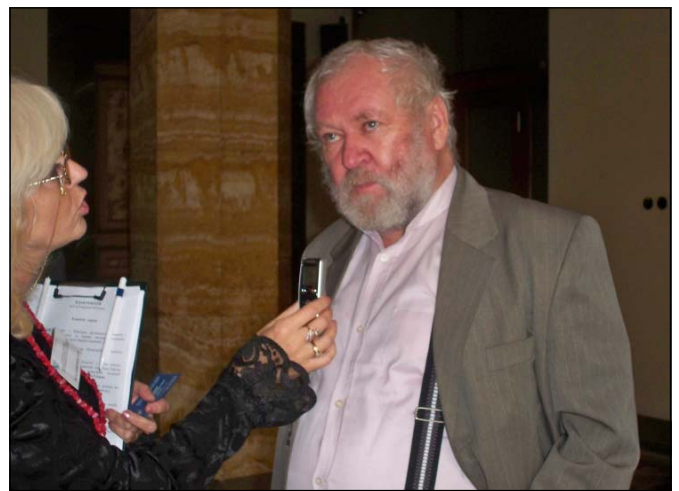
Важливим фактором соціально-економічного розвитку гірських регіонів може стати туризм. Це неодноразово підкреслювали виступаючи на відповідній секції, роботою якої керували голова Державної служби туризму і курортів України Анатолій Пахля, декан географічного факультету УжНУ Степан Поп та директор Агенції регіонального розвитку «ПОЛОНІНА», генеральний секретар Міжнародної асоціації «МАІРР» (Словацька Республіка) Святослав Густяк. Багатогранні аспекти цієї тематики висвітлювали і заступник голови Закарпатської ОДА Володимир Гоблик, і завідувач кафедри туризму УжНУ Федір Шандор, і голова Асоціації зеленого туризму Саболч-Сатмар-Березької області Арпад Ганус, і директор НПО «Реабілітація» Іван Лемко та ін.

У виступах учасників конференції та прийнятих ними документах неодноразово наголошувалося на глобальності проблем і необхідності об'єднання зусиль та спільності дій на всіх рівнях з метою:

а) впровадження стандартів екологічного законодавства Європейського Союзу в законодавчі акти країн – членів

Ради Європи на національному, місцевому і регіональному рівнях;

б) розробки та впровадження міжнародних і національних програм розвитку гірських територій відповідно до вимог рамкових конвенцій та інших міжнародних угод про охорону гірських регіонів, сталий розвиток Карпат і Альп;

в) застосування на всіх рівнях просторового планування розвитку гірських регіонів керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту, визначених СЕМАТ;

г) внесення до міжнародних і національних законодавчих актів та програм положень, що визначають політику забезпечення сталого розвитку гірських територій і передбачають:

- здійснення реальної інституційної і фінансової підтримки розвитку транскордонної співпраці;

- проведення гнучкої політики підтримки місцевих ініціатив і планів соціально-економічного розвитку гірських регіонів;

- обов'язкове врахування інтересів і місцевих особливостей гірських регіонів, їх населення, а також раціональне використання ресурсного потенціалу цих територій;

- визнання міжнародної та загальнонаціональної цінності природного і культурного потенціалу гірських регіонів.

По завершенні секційних засідань учасники конференції підбили підсумки роботи і ухвалили резолютивні документи.

Голова робочої групи по опрацюванню проектів резолюції та декларації конференції доктор економічних наук, директор Інституту регіональних досліджень НАН України (м. Львів) Василь Кравців запропонував назвати декларацію конференції іменем міста її проведення – Ужгородською. При голосуванні цю пропозицію було підтримано одностайно.

Крім декларації схвалено також попередні проекти Резолюції і Рекомендації Конгресу Ради Європи щодо сталого розвитку Карпат та інших гірських регіонів Європи. Розгляд цих документів наприкінці вересня 2010 р. передбачений у статутних комітетах Конгресу Ради Європи, а наприкінці жовтня 2010 року – на пленарній сесії Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи.

На пропозицію ректора Національного лісотехнічного університету академіка Юрія Туниці прийнято також звернення до урядів країн Карпатського регіону щодо започаткування процесу підготовки Екологічної конституції Землі як основного закону всезагальної екологічної безпеки і сталого розвитку на планеті.

Професор університету імені Матея Бела міста Банська Бистриця, президент Асоціації карпатських національних парків та охоронних територій Іван ВОЛОЩУК (Словаччина); інтерв'ю дає Йозеф ТЕРЕК, професор Пряшівського університету

«Можна з усією впевненістю сказати, – підсумував Михайло Кічковський, – що наша робота за ці два дні була активною і результативною. Крім виступів у рамках конференції проведено різноманітні заходи та зустрічі. Проведено обмін досвідом роботи. Зав'язано нові творчі контакти науковців та керівників регіонів, визначилися реальні шляхи подальшої взаємодії на рівні регіонів, областей та наукових інституцій. Одним із яскравих прикладів цього стала домовленість між Ужгородським національним університетом та керівництвом провінції Анталія Туреччини про можливість стажування студентів з туристичного профілю у Туреччині.

Ще одним яскравим підтвердження активності і результативності нашого зібрання стала зустріч керівників регіонів – членів Міжрегіональної асоціації «Карпатський Євро-регіон», на якій прийнято ряд важливих документів, покликаних дати транскордонному співробітництву нове дихання, сприяти запровадженню нових, зумовлених теперішнім часом, форм.

Посланці регіонів висловили консолідоване бачення подальшої співпраці, враховуючи сучасні геополітичні тенденції розвитку прикордонних територій. А присутність та участь в обговоренні питань представників міжнародних організацій продемонструвала, насамперед, політичну важливість прийнятих рішень для вирішення нагальних проблем розвитку і гармонізації добросусідських і взаємовигідних партнерських відносин прикордонних регіонів.

Учасники зустрічі керівників прийняли заяву про підтримку резолютивних документів конференції «Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи» і звернулися до Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи з проханням їх розглянути і схвалити.

Крім того, прийнято Звернення до урядів Польщі, Словаччини, Румунії, Угорщини та України щодо поширення режиму малого прикордонного руху на всю територію «Карпатського Євро-регіону» та Звернення про відкриття пунктів пропуску через державний кордон на українсько-польському, українсько-словацькому, українсько-угорському та українсько-румунському кордонах.

«Відтепер делегація України в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи і я особисто, як її член, заручившись вашою підтримкою, бачимо свої завдання і обов'язок – домогтися остаточного прийняття Комітетом з питань сталого розвитку та пленарною сесією Конгресу Ради Європи щойно схвалених нами проектів Резолюції та Рекомендації», – мовив М.М.Кічковський, звертаючись до учасників конференції.

У ході конференції висловлено низку пропозицій до Уряду та Верховної Ради України.

Конференція, за оцінкою її учасників, представників засобів масової інформації та широкої громадськості, пройшла на високому організаційному та науковому рівні. На їх переконання, прийняті документи сприятимуть консолідації зусиль на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівнях у комплексному вирішенні екологічних і соціально-економічних проблем гірських регіонів Української держави та інших країн Європи, а також відкриють реальні перспективи та можливості залучення іноземних інвестицій з фінансових ресурсів Європейського Союзу та міжнародних організацій для розв'язання проблем Карпат і принесуть в майбутньому відчутний економічний ефект для держави у вигляді інвестицій.

Крім того, високе представництво центральних органів влади України в роботі конференції засвідчило активну позицію Української держави в контексті підготовки до її головування у 2011 році в Раді Європи та виконання зобов'язань України перед цією організацією, задекларувало увагу до питань збалансованого розвитку гірських територій України і Карпатського регіону зокрема, підтвердило політичну волю щодо забезпечення добробуту населення цього регіону, перетворення його в туристично-рекреаційний центр Європи.

Конференція одержала широкий резонанс не тільки в Україні, а й за кордоном. Її роботу висвітлювали представники 35 регіональних, всеукраїнських та зарубіжних мас-медіа. Для них проведено прес-конференцію, в якій взяли участь відомі гості і організатори заходу: голова Закарпатської обласної ради Михайло Кічковський, голова Закарпатської обласної державної адміністрації Олександр Ледида, Міністр регіонального розвитку та будівництва України Володимир Яцуба, генеральний секретар Асоціації європейських прикордонних регіонів Мартін Гілермо, голова Комітету з питань сталого розвитку Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи Гайя Доганоглу. Вони дали чіткі відповіді на запитання журналістів, акредитованих для висвітлення цього поважного форуму. Із журналістами зустрілися також і відповіли на запитання заступник Голови Верховної ради України Микола Томенко і перший заступник голови Закарпатської обласної ради Андрій Сербайло та ін.

КОНФЕРЕНЦІЯ – ВУСТАМИ ЇЇ УЧАСНИКІВ

Патріарх природоохоронної справи України **Степан Стойко** наголосив, що запорукою успіху конференції став високий рівень її організації, доповідей, що прозвучали.

Академік **Леонід Руденко** висловив слова подяки організаторам за ініціативу такого масштабного, насиченого і надзвичайно актуального міжнародного форуму. Однак Україна дуже поволи рухається в галузі політики стосовно порядку денного ХХІ століття – сталого розвитку, який покликаний змінити місце і роль людини у взаємовідносинах із

природою. На всеукраїнському рівні, на жаль, досі не затверджено ні концепцію, ні стратегію сталого розвитку.

Рекомендація конференції, яку ми назвали Ужгородською, а також резолюція показують приклад іншим регіонам для поступу вперед до поставленої мети. А вона, без перебільшення, продиктована самим життям – зберегти унікальну екосистему гір, протидіяти природним і техногенним катастрофам заради прийдешніх поколінь.

Василь Кравців, доктор економічних наук, директор Інституту регіональних досліджень НАН України (м. Львів):

– Конференція вдалася, пройшла успішно, а представництво – широке, поважне. Влада, науковці, громадськість спільно визначаються щодо сталого розвитку гірських регіонів. Бо є розуміння того, що бездіяльність може призвести до величезних втрат і загроз. Я дуже сподіваюся що заключні документи цієї конференції дадуть сильний поштовх у напрямку збереження, процвітання Карпат, де зосереджені незаймані ліси (праліси), квітучі долини, водоспади, цілющі джерела, рідкісні озера, багато видів рослин і представників тваринного світу. Все це зачаровує і водночас вимагає від людини уваги – як інтелектуальної, так і фінансової. Наше завдання – не лише зберегти природні надбання, а й примножити, докладаючи зусилля, уміння і душу, задля здорової нації!

Василь Куреляк, член наукової ради природного парку «Гори Мараморощини» (Румунія):

– Я займався провадженням проекту біорізноманіття Мараморощини. Як результат, там створено природний парк. Тому теми, які обговорювали учасники конференції на секційних засіданнях, мені дуже близькі й цікаві.

Сама ж конференція пройшла на високому європейському рівні. Відмінна організація, щирість приймаючої сторони та багатогранність шляхів вирішення проблем гірських територій. Та, як на мене, ми повинні сьогодні вести мову в комплексі сталого розвитку не лише природи, а й людини – горянина. Бо, як зазначив у своєму виступі професор Федір Гамор, у горах дихається легко, але живеться надто важко.

Щирі слова лунали на адресу голови Закарпатської обласної ради Михайла Кічковського, який не тільки привернув увагу Конгресу до проблем одного з найунікальніших і водночас найвразливіших екологічних гірських регіонів – Карпат, але й ініціював, а відтак і виступив своєрідним генератором в організації та проведенні саме на Закарпатті, що межує з 4 європейськими державами, такого масштабного міжнародного форуму. Його декларація по праву увійде в історію збереження довкілля під власним іменем – Ужгородська.

Учасники заходу мали змогу ознайомитися із експозицією виставки народного декоративно-прикладного мистецтва умільців Закарпаття у фойє адмінбудинку Закарпатської облдержадміністрації та обласної ради. Там же розгорнуто виставку книжок на природоохоронну тематику, які вийшли у світ у видавництвах Закарпатської області. Діяла виставка робіт членів творчого об'єднання професійних художників краю в залах Закарпатського художнього музею ім. Йосипа Бокшая. У третій день перебування на Закарпатті для гостей відбулася поїздка в м. Мукачеве, де вони мали змогу відвідати замок «Паланок», інші пам'ятні та історичні місця.

**Ганна РОМАНЕНЧУК,
Іван ДІУС,
м.Ужгород**

Скополія карніолійська; тис ягідний; первоцвіт звичайний; брусниця; жовтяниця червонолиста; проліска дволиста.

ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ

В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ ТА КРАЇНАХ – ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ

В. ТОЛКОВАНОВ,
керівник Програми Ради
Європи «Посилення місцевої
демократії та сприяння
реформам місцевого
самоврядування в Україні»,
кандидат юридичних наук,
доктор публічного права,
м. Київ

Сучасна система територіального планування в Україні сформувалася на основі багаторічного вітчизняного досвіду, який розвивається, особливо останнім часом, дедалі більше згідно з вимогами Керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту, інших документів СЕМАТ, Ради Європи та Європейського Союзу. Відбувається переорієнтація на забезпечення соціальної єдності, зміцнення незалежності та територіальної цілісності України, а також якомога чіткішого розмежування повноважень та відповідальності державних органів, органів місцевого самоврядування, що створює принципово нові можливості для подальшого демократичного розвитку нашого суспільства.

При цьому зростає роль територіального планування як ефективного інструмента інтеграції на конкретних територіях не тільки місцевих, регіональних та загальнодержавних інтересів, а й різноманітних секторальних інтересів, обґрунтованого визначення перспектив їх збалансованого розвитку. Сучасний світ демонструє зростання ролі простору у суспільному розвитку. Це обумовлюється тим, що простір розглядається не просто як пасивне вмістилище різних

видів діяльності, а як складна біо-соціо-економічна система, яка завдяки своїм диференційованим особливостям активно впливає на вибір рішень щодо напрямів та інтенсивності використання простору.

Сьогодні в Україні діяльність у цій сфері регулюється насамперед Законами «Про основи містобудування», «Про планування і забудову територій», «Про архітектурну діяльність», «Про охорону культурної спадщини», «Про Генеральну схему планування території України» «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування» та іншими нормативно-правовими актами, а також державними будівельними нормами, нормативними документами тощо.

Одним із основних завдань Мірегіонбуду є участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної регіональної політики, зокрема шляхом за-

безпечення сталого територіального розвитку. Міністерством розроблено низку документів, покликаних врегулювати ці проблеми просторового розвитку країни, зокрема, підготовлені проекти Концепції державної регіональної політики, Концепції реформи адміністративно-територіального устрою, Концепції реформи місцевого самоврядування. На базі цих документів триває робота з підготовки Бюджетного кодексу, нових редакцій законів «Про основні засади державної регіональної політики», «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», «Про адміністративно-територіальний устрій».

У контексті вироблення нових засад реалізації державної політики у галузі сталого просторового розвитку та регіонального планування набуває дедалі більшого значення співробітництво з Європейською Конференцією міністрів, відповідальних за просторо-

Ведміль бурій;
олень благородний; борсук; вовк;
равлик; лисця.

ве/регіональне планування (CEMAT), яка працює над завданням забезпечення сталого територіального розвитку Європейського континенту.

У зв'язку з цим слід зазначити, що метою діяльності Ради Європи є сприяння забезпеченню прав людини, верховенства права та демократії. Політика територіального розвитку, хоч і базується на правових та інституційних засадах, проте виходить за межі винятково правового регулювання згаданих питань. Ціль діяльності CEMAT можна розглядати як забезпечення «прав європейських громадян щодо сталого розвитку у територіальному вимірі».

Основною метою CEMAT є формування або вироблення та розповсюдження нових ідей та ініціатив з питань регіонального/просторового розвитку. За результатами проведення досліджень та перспективних наукових розробок CEMAT також ідентифікує, вивчає та порівнює конкретні проекти країн-членів Ради Європи з питань реалізації політики сталого просторового розвитку.

Політичні заходи, пов'язані з просторовим/регіональним плануванням, є однією з основних умов для послідовної, гармонійної інтеграції Європейського континенту, розвитку територіального виміру прав людини і демократії та сприяння територіальній і соціальній єдності. На своєму третьому саміті, який відбувся у 2005 році, глави держав та урядів країн-членів Ради Європи зобов'язались поліпшувати якість життя своїх громадян. У розділі нового Плану дій РЄ, присвяченому «сприянню ста-

лому розвитку», вони задекларували, що Рада Європи має продовжувати на основі існуючих інструментів, розвивати та підтримувати інтегровані з точки зору сталого розвитку напрями політики у сферах довкілля, ландшафтного та регіонального планування.

Слід наголосити, що заходи Ради Європи, пов'язані з просторовим плануванням, було розпочато в 1970 році в Бонні проведенням першої Європейської Конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування. Вони виникли у відповідь на проблеми, порушені на початку 1960-х років тодішньою Конференцією місцевих та регіональних влад Європи, що було відображено у презентації, у травні 1968 року, історичної доповіді на тему «Регіональне планування – європейський виклик».

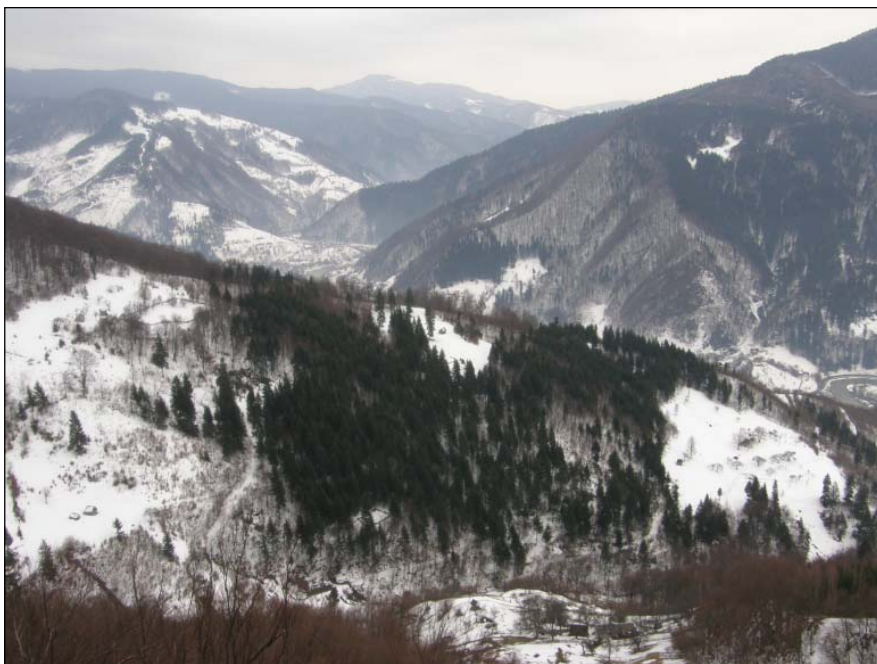
Що стосується демократичних процесів, то участь та залучення громадськості є складовим елементом реалізації просторового розвитку. Підтримка громадськості має важливе значення для управління розвитком регіонів на основі принципів сталого розвитку. Ще на початку 1983 року Європейська Хартія регіонального/просторового планування привернула увагу до необхідності активної участі громадян у процесах просторового планування, що було підтверджено протягом наступних років конкретним досвідом.

Рекомендація (2002) 1 Комітету Міністрів Ради Європи щодо Керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту ще раз

наголосила на важливості ефективної участі суспільства в реалізації політики просторового розвитку. Було також підкреслено необхідність залучення європейського співтовариства та соціально-економічних гравців, наприклад, неурядових організацій. Консенсус у суспільстві має важливе значення для успішної реалізації місцевих та регіональних ініціатив, а також створення привабливого середовища для зовнішніх інвесторів та економічних гравців. Залучення молодого покоління до процесу планування збільшує можливості щодо вироблення довгострокової політики планування територій.

Цікавим є також питання тлумачення концепції прав людини у просторовому/територіальному вимірі. Мова йде насамперед про спільну турботу про майбутнє наших природних ландшафтів заради наступних поколінь, як найліпшим чином їх захищати, розвивати та формувати.

Як було вже зазначено вище, Рада Європи здійснює діяльність щодо зміцнення верховенства права. Три рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи викладають спільну позицію країн-членів РЄ з питань просторового розвитку (Рекомендація (84) 2 стосовно Європейської Хартії регіонального/просторового планування (Торремоліноська Хартія), Рекомендація (2002) 1 про Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту та Рекомендація (2008) 3 стосовно основних засад у впровадженні Європейської ландшафтно-конвенції).

Слід наголосити, що 15-та сесія Європейської Конференції міністрів, відповідальних за просторове/регіональне планування, проведена у липні 2010-го року у м. Москві (Російська Федерація), була присвячена обговоренню теми «Майбутні виклики: сталий просторовий розвиток Європейського континенту у світі, що змінюється».

Робоча програма Комітету вищих посадовців на 2007–2010 рік, запропонована за російського головування в СЕМАТ та схвалена Комітетом вищих посадових осіб РЄ, складається з семи тематичних блоків, вибраних відповідно до їх важливості для наступного десятиліття у контексті виникнення територіальних викликів, а саме:

1. ДЕМОГРАФІЯ, МІГРАЦІЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Більшість країн Європи стикаються з тенденцією старіння населення та зростаючого тиску іміграції, що створює серйозні виклики для міст та регіонів. Внутрішньоєвропейські міграційні потоки також відіграють значну роль, наприклад, у відносинах між Сходом та Заходом, а також у межах окремих країн. Зусилля СЕМАТ сконцентровані на висвітленні проблем, які виникають, а також на спільному виробленні стратегій, спрямованих на вирішення конкретних проблем та викори-

стання нових можливостей, що виникають внаслідок розвитку економіки у конкретних регіонах. Ключовими питаннями, які потребують додаткового вивчення, є:

- старіння населення;
- іміграція та внутрішня міграція в контексті розвитку регіональних ринків праці, житлових пропозицій та послуг;
- додаткові можливості для розвитку регіональної економіки.

2. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВПЛИВИ НОВОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ В ЄВРОПІ (ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ, ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕНЕРГОБЕЗПЕКА, НОВА ГЕОГРАФІЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ СИСТЕМ)

Значне збільшення цін на енергоносії через стійкий дисбаланс між пропозицією та попитом у світовому масштабі спричинило появу нової енергетичної парадигми, зокрема в Європі, яка має на меті зменшення зовнішньої залежності від постачання енергії. Нова парадигма включає в себе заходи з енергозбереження, розвиток відновлюваних джерел енергії та інших інноваційних технологій постачання енергії (наприклад, технологій з використанням водних ресурсів), більш раціональне використання традиційних джерел енергії, наявних в Європі (нафта, газ, вугілля тощо). Територіальні аспекти нової

енергетичної парадигми, які досліджуються СЕМАТ, стосуються нової географії енергопостачання в Європі (резерви твердого палива, основні енергетичні транспортні осі, найбільш пристосовані до виробництва відновлюваної енергії зони тощо), а також змін, які відбуваються у транспортних системах населених пунктів, організації виробничої діяльності тощо. У зв'язку з цим ключовими питаннями для подальшого вивчення є:

- вплив на територіальний розвиток цін на енергоносії, заходів енергозбереження тощо;
- вплив на територіальний розвиток відновлюваних джерел енергії та нових технологій в енергетиці;
- нова географія постачання енергетичних ресурсів в Європі.

3. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Процеси глобалізації мають фундаментальний вплив на розвиток Європи. Додатковим виміром процесів глобалізації є розвиток інформаційного суспільства, яке генерує нові види діяльності. СЕМАТ зосереджує особливу увагу у своїй діяльності на тих аспектах глобалізації, які мають найбільш важливий вплив на територіальний розвиток Європейського континенту, а саме:

- вплив процесів глобалізації на регіональні виробничі системи, регіональні ринки праці та організацію системи поселень (населених пунктів);
- вимоги щодо створення територіальних кластерів для посилення конкурентоспроможності;
- пошук нових можливостей, які створює інформаційне суспільство.

4. СТВОРЕННЯ НОВИХ ТРАНСПОРТНИХ І ТОРГІВЕЛЬНИХ КОРИДОРІВ, ДОСТУП ДО ОСНОВНИХ ПОСЛУГ

Модернізація транспортної інфраструктури необхідна для поліпшення доступу до віддалених регіонів та забезпечення доступу населення до основних послуг, і потребує дослідження наступних питань:

- створення нових транскордонних коридорів на Європейському континенті;
- поліпшення доступності до віддалених територій з метою забезпечення розвитку їх потенціалу;

- збереження та поліпшення доступу громадян до основних послуг, зокрема в депресивних регіонах.

5. ЗМІНИ КЛІМАТУ ТА ЗАХОДИ, СПРЯМОВАНІ НА ЗАПОБІГАННЯ ПРИРОДНИМ КАТАСТРОФАМ У ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Зміни клімату сьогодні вважаються основним фактором, який має серйозний вплив на просторовий розвиток, що потребує вивчення наступних питань:

- вплив зміни клімату на розвиток інфраструктури, екосистем, зайнятість населення;
- заходи із запобігання та усунення негативних наслідків природних катастрофізмів.

6. РОЛЬ ПОЛІТИКИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО ЖИТТЄЗДАТНОГО ЛЮДСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЛАНДШАФТУ

Захист навколишнього середовища є одним з пріоритетних напрямків діяльності національних урядів держав-членів РЄ, що потребує вивчення наступних питань:

- довгостроковий характер політики територіального розвитку з визна-

ченням можливих заходів на користь захисту довкілля;

- міжгалузевий характер політики територіального розвитку з метою подолання шкідливого впливу на довкілля;
- внесок політики територіального розвитку у захист ландшафтів.

7. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТИНЕНТУ

Незважаючи на те, що транскордонне співробітництво має давню традицію в Європі, територіальна роздрібненість уздовж національних кордонів все ще існує, особливо на тих кордонах, що знаходяться у східній та південно-східній Європі, що є наслідком меншого практичного досвіду тих країн щодо вироблення політик інтеграції та співпраці. Кільком регіонам, які мають специфічні проблеми, наприклад Калінінградський анклав, слід приділяти особливу увагу. СЕМАТ ідентифікує прикордонні регіони, де територіальна роздрібненість все ще є значною, а транскордонне співробітництво не є гармонійно розвинуте. Мають бути розроблені пропозиції та рекомендації щодо подальшої еволюції транскордонного виміру політики сталого регіонального розвитку, а саме:

- ідентифікація прикордонних регіонів, які потребують додаткової уваги з боку європейських інституцій;

- розробка загальних принципів і методів реалізації політики сталого територіального розвитку в транскордонних регіонах.

Слід зазначити, що, крім міністерських конференцій СЕМАТ, протягом 2001–2008 років Радою Європи було ініційовано проведення наступних семінарів та колоквиумів:

- «Інтеграція великих Європейських просторів», Салоніки, Греція, 25–26 червня 2001 року;

- «Ландшафтна спадщина, просторове планування і сталий розвиток», Лісабон, Португалія, 26–27 листопада 2001 року;

- «Роль місцевих та регіональних влад у міжнаціональному співробітництві в галузі регіонального/просторового розвитку», Дрезден, Німеччина, 15–16 травня 2002 року (за співпраці з Конгресом місцевих та регіональних влад Ради Європи);

- «Просторове планування для сталого розвитку окремих європейських територій: гір, приморських районів, сільських зон», Софія, Болгарія, 23–24 жовтня 2002 року;

- «Сталий просторовий розвиток: зміцнення міжсекторальних зв'язків», Будапешт, Угорщина, 26–27 березня 2003 року (за співпраці з науково-дослідним інститутом Організації Об'єднаних Націй UNITAR);

- «Стихійні лиха і сталий просторовий розвиток: попередження повеней», Вроцлав, Польща, 30 червня 2003 року;

- «Врядування для просторового розвитку: інституційна мережа співпраці», Єреван, 28–29 жовтня 2004 року;

- «Роль навчання в реалізації політики сталого просторового розвитку на місцевому та регіональному рівнях у Європі», Страсбург, 15 березня 2004 року (у співпраці з Європейською мережею навчальних організацій для органів місцевих та регіональних влад (ENTO), Комітетом з питань сталого розвитку Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи);

- «Управління міським господарством в Європі», Любляна, Словенія, 17–18 листопада 2005 року;

- «Спільна відповідальність за наш регіон: переосмислення суспільних інтересів щодо територіального розвитку», Братислава, Словацька Республіка, 22–23 травня 2006 року (за спів-

праці з Урядом Словацької Республіки та Економічною комісією Європи ООН);

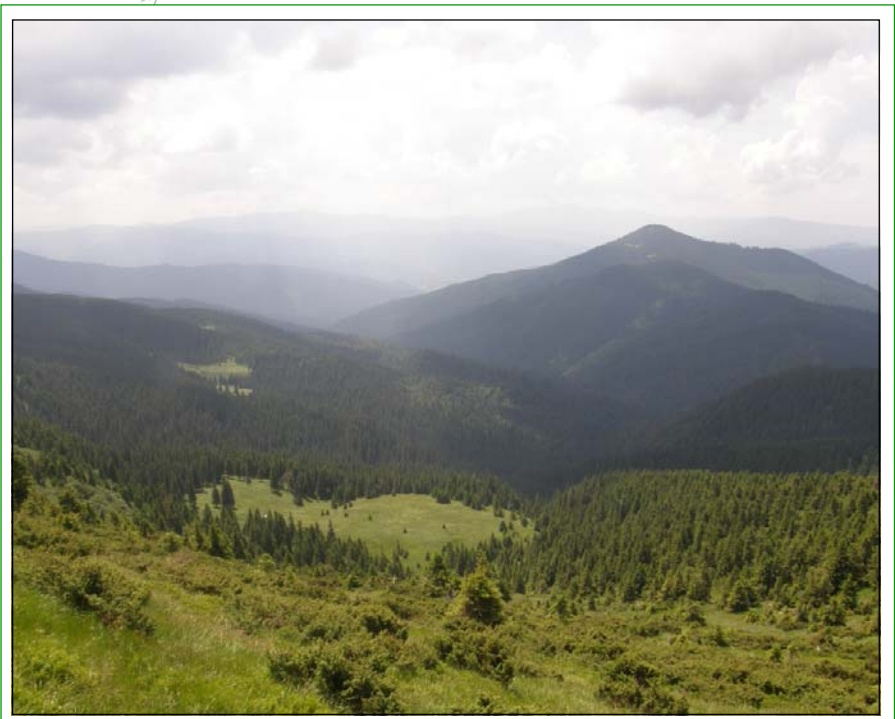
- «Доступність і привабливість сільських районів та регіонів, які не мають виходу до моря: сталий розвиток транспорту і послуг, що становлять загальний інтерес», Андора, 25–26 жовтня 2007 року;

- «Проблеми та стратегії економічного, соціального, екологічного і культурного розвитку великих міст та їх регіонів в умовах зростаючої глобалізації», м. Санкт-Петербург, Росія, 26–27 червня 2008 року;

- «Просторовий вимір прав людини: за нову культуру території», Єреван, Вірменія, 13–14 жовтня 2008 року.

У контексті застосування Керівних принципів СЕМАТ в Україні важливим завданням є впровадження ініціативи щодо сталого просторового розвитку в басейні річки Тиса, яку було підписано Угорщиною, Румунією, Сербією і Чорногорією, Словацькою Республікою та Україною у 2003 році під час 13-ої Європейської Конференції міністрів, відповідальних за просторове/регіональне планування (СЕМАТ) у м. Любляні, Словенія. Ініціатива передбачає, зокрема, розробку програми дій і конкретних заходів з реалізації спільної стратегії сталого просторового розвитку басейну річки Тиса на основі впровадження Керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту та сприяння розвитку басейну річки Тиса як «інноваційного регіону СЕМАТ» транскордонного характеру, що передбачає формування єдиної методології вивчення та оцінки ситуації у басейні, підходів розроблення планувального проекту розвитку цієї території.

Питання регіонального розвитку та просторового планування є одним з пріоритетних напрямів Плану дій Ради Європи для України на 2008–2011 роки. Нова Програма Ради Європи «Посилення місцевої демократії та сприяння реформам місцевого самоврядування в Україні», яка має бути реалізована протягом 2010–2012 років за сприяння шведського Агентства міжнародного розвитку Sida, також приділяє велику увагу питанням просторового/регіонального розвитку в контексті реалізації реформи місцевого самоврядування в Україні. Основними завданнями згаданої програми Ради Європи є сприяння реформуванню системи місцевого самоврядування в Україні у відповідності до принципів Європейської Хартії

місцевого самоврядування, удосконалення послуг, що надаються населенню. У зв'язку з цим Рада Європи передбачає продовження співробітництва з українськими органами влади щодо вироблення та впровадження інноваційних інструментів для розвитку гірських територій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про планування і забудову територій» від 20.04.2000 року, № 1699-III.
2. Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 року, № 1861.
3. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 року, № 2850-IV.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 року, № 1001.
5. Концепція державної регіональної політики в Україні, схвалена на засіданні Кабінету Міністрів України 02.07.2008 року (протокол № 32).
6. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(84)2 з питань Європейської Хартії регіонального/просторового планування (Торремоліноська Хартія).
7. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № (2002)1 щодо керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту.
8. Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід Ук-

раїни та інших держав-членів Ради Європи. – Київ, 2009. – 176 с.

9. Мікула Н.А. Транскордонне співробітництво в умовах інтеграційних процесів України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. – Львів, 2005. – 414 с.

10. Culture, Identite et Communication a travers les Medias dans les Espaces Frontaliers: Exemples de la Region Lemanique et du Tessin, professeur Charles Ricq. Programme National Suisse de Recherches PNR 21 sur Pluralisme Culturel et Identite Nationale. – Bern, 1991.

ТРАНСКОРДОННЕ ТА МІЖМУНІЦИПАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

*Н. МІКУЛА,
доктор економічних наук,
професор,
завідувач відділу проблем
ринкової інфраструктури
та транскордонного
співробітництва
Інституту регіональних
досліджень НАН України,
м. Львів;*

*В. ТОЛКОВАНОВ,
м. Київ*

Розширення Європейського Союзу, вступ України до СОТ, світова економічна криза, інші процеси глобалізації мають суттєвий вплив на соціально-економічний розвиток Української держави. Життя ставить перед українським суспільством нові виклики зовнішнього і внутрішнього походження, серед яких слід відзначити наступні:

1) розгортання загальносвітових процесів, які суттєво впливають на структуру міжнародного ринку праці; зростання конкуренції щодо доступу до усіх видів ресурсів, у першу чергу енергетичних. Це створює додаткові складнощі у процесі розвитку України і може призвести до втрати нею переваг, пов'язаних із вигідним географічним розташуванням і високим транзитним потенціалом;

2) відставання України від інших країн Європи за показниками якості життя, рівня інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності та розвиненості інноваційного середовища, яке продовжує зростати. Не враховується взаємозалежність конкурентоспроможності держави та конкурентоспроможності її регіонів (загальний розвиток є неможливим, якщо диспропорції між регіонами лише зростають). Низька конкурентоспроможність України гальмує інвестиційну діяльність, в тому числі за участю іноземних партнерів;

3) створення потенційного напруження на українських кордонах через формування сусідніми державами на прилеглих до державного кордону України територіях центрів зростання, що призводить до відтоку трудових, інтелектуальних та інших ресурсів з прикордонних регіонів України, додаткової соціальної напруги у цих регіонах;

4) недостатність державної регіональної політики, що є причиною зростання асиметрії у розвитку регіонів (в тому числі прикордонних), деградації села, кризи міської поселенської мережі, скорочення кількості та погіршення якості трудового потенціалу, посилення міграції працездатного населення, особливо молоді, за межі України. Це пояснюється нерозвиненістю відповідних правової та інституційної систем; недостатнім кадровим забезпеченням місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Суттєвим недоліком державної регіональної політики є також фактична відсутність ефективних інструментів для її реалізації, невикористання можливостей, пов'язаних із застосуванням інноваційних підходів та ініціатив до подолання проблем регіонального розвитку.

У своїй сукупності ці зовнішні виклики і внутрішні проблеми спричиняють різку диференціацію українських регіонів, насамперед прикордонних, в першу чергу за інтегральним показником, яким є показник рівня людського розвитку. Така диференціація спричинює соціальну напруженість і веде до наростання відчуженості між громадами та регіонами, що становить загрозу національній безпеці Української держави.

Важливим кроком для виходу із такого становища є використання потенціалу транскордонного співробітництва як інноваційного інструмента державної регіональної політики.

Слід зазначити, що 19 із 25 регіонів України є прикордонними, а їх сукупна площа становить близько 77% усієї території держави. Сьогодні на території

України діють 7 єврорегіонів, а саме: «Буг» (Україна, Польща, Білорусь), «Карпатський Єврорегіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія), «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь), «Слобожанщина» (Україна, Росія), «Ярославна» (Україна, Росія). У 2008 році за ініціативою Ради Європи було утворено Чорноморський єврорегіон. Створенням єврорегіону «Донбас» (Україна, Росія) має бути завершено процес інституціоналізації транскордонного співробітництва у вигляді єврорегіонів по усьому периметру державного кордону України.

З боку Європейського Союзу та Ради Європи здійснюються планомірні заходи для створення «Європи без роз'єднуючих кордонів», забезпечення «територіального вирівнювання» між регіонами з метою зменшення диспропорцій у їх розвитку. З метою підтвердження особливого значення такої політики та віднесення пов'язаних із її реалізацією завдань до числа пріоритетних було розроблено низку важливих правових інструментів, які застосовуються для підтримки транскордонного співробітництва, а саме: Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами та два додаткові Протоколи до неї, Регламент Європейського Парламенту та Ради 1082/2006 про Європейські угруповання з міжтериторіального співробітництва (EGTC) від 5 липня 2006 року тощо.

Одночасно Україною ще не у повній мірі використовується потенціал транскордонного співробітництва, що мало б забезпечити сталий розвиток та конкурентоспроможність транскордонних регіонів. У рекомендаціях парламентських слухань, затверджених постановою Верховної Ради України від 27 червня 2007 року, зазначається, що подальша реалізація сучасних можливостей транскордонного співробітництва України є гарантією економічного і

просторового розвитку регіонів у інноваційно-інвестиційний спосіб. Парламентом України було, зокрема, акцентовано, що посилення ролі єврорегіонів у процесі транскордонного співробітництва полягає в тому, що вони можуть і повинні стати ключовою ланкою у підтриманні контактів між органами державної влади, виробленні стратегії спільних дій, ініціюванні проєктів, реалізація яких відповідає інтересам прикордонних регіонів України.

Сучасні тенденції територіально-просторового розвитку, які зумовили усвідомлення необхідності відокремленого вивчення транскордонного регіону та транскордонного співробітництва і які доцільно враховувати при виробленні нових підходів для розвитку гірських територій, викладені, передусім, в документах Ради Європи.

Як відомо, Рада Європи, яка сьогодні нараховує 47 держав-членів, була створена:

— для захисту прав людини і парламентської демократії та забезпечення принципу верховенства права;

— для укладення європейських угод, які мають стандартизувати діяльність держав-членів у соціальній та правовій сферах;

— для того, щоб сприяти усвідомленню існування європейської культурної самобутності, яка базується на різних системах суспільних цінностей і охоплює різні культури.

У формуванні регіональної політики на сучасному етапі важливе методологічне значення має врахування просторового фактору. Важливість цього проілюстрували останні документи, прийняті Радою Європи щодо основних засад просторового розвитку. «Європейська Хартія регіонального просторового планування» є першим епохальним документом з просторового розвитку. В ній зазначається, що «просторове планування сприяє поліпшенню територіальної організації у Європі і пошукам рішень проблем, котрі виходять за межі окремих держав, і, таким чином, воно направлене на усвідомлення спільності – у стосунках як

між Північчю та Півднем, так і між Сходом та Заходом».

Хартія вводить загальні принципи для вироблення національних та європейської політик членами Ради Європи, а також для вирішення проблем, що виходять за рамки кордонів окремих держав, з метою удосконалення просторової організації Європи.

Згідно Хартії у центрі регіонального/просторового планування перебуває «людина і її благоустрій», а «метою просторового планування є забезпечення кожного індивідуума оточуючим середовищем та якістю життя, що сприятиме розвитку його індивідуальності. Фундаментальними цілями регіонального просторового планування визначено: 1. Збалансований соціально-економічний розвиток регіонів. 2. Поліпшення якості життя. 3. Відповідальне управління природними ресурсами і захист довкілля. 4. Раціональне використання землі.

У Хартії пропонуються спеціальні цілі, що стосуються наступних територій: 1. Сільські райони. 2. Міські те-

риторії. 3. Прикордонні території. 4. Гірські райони. 5. Території зі структурними слабкостями. 6. Території спаду. 7. Прибережні території та острови.

Так, в Хартії зазначається, що «прикордонні регіони більше, ніж всі інші потребують проведення політики узгодження між державами. Мета такої політики – відкривати кордони і збільшувати транскордонні консультації, співробітництво і спільне використання можливостей інфраструктури обслуговування. Держави повинні полегшувати прямі контакти між регіонами та територіями, зацікавленими згідно з Європейською рамковою Конвенцією з транскордонного співробітництва в налагодженні все більш тісних контактів між поселеннями. В районах кордонів будь-який проект, котрий може мати шкідливі наслідки для довкілля сусідніх країн, повинен бути реалізований після попередніх консультацій цих держав».

Просторове облаштування в прикордонних регіонах опирається на головні ідеї просторового розвитку, а також засоби його реалізації в національних державах по обидві сторони кордону. Хоча ще мало транскордонних структур, все ж існують ініціативи, що ведуть до їх реалізації:

- у прикордонних регіонах мусять бути створені передумови рівнозначних, хоча не ідентичних життєвих умов;

- просторові структури слід трактувати згідно з природними умовами, потребою охорони довкілля, а також у відповідності до інфраструктурних, економічних, соціальних та культурних ви-

мог, котрі існують в прикордонних регіонах, щоб ці структури найповнішою мірою служили гармонійному розвитку особистості в суспільстві;

- просторова структура на прикордонних територіях має бути пристосована до рамок умов політики просторового благоустрою даної держави та Європи;

- політика просторового благоустрою держав-членів Ради Європи і Європейського Союзу повинна приділяти високу увагу транскордонній співпраці в рамках європейського та національного розвитку.

- «Європейська Хартія регіонального просторового планування» лягла в основу розробки «Базових принципів стійкого просторового розвитку Європейського континенту». Розробка базових принципів просторового розвитку розглядається у загальному контексті цілей та завдань Ради Європи, серед яких найбільш важливі та доцільні: децентралізація прийняття рішень; розвиток і зміцнення демократії на місцях; сприяння міждержавному та транскордонному співробітництву; забезпечення просторового узгодження; розвиток самобутності та різноманіття регіонів тощо.

Названі документи спрямовані на досягнення територіальної єдності через збалансований соціальний та економічний розвиток регіонів і підвищення їх конкурентоспроможності.

Європа має всі можливості для реалізації моделі поліцентричного роз-

витку з формуванням регіонів – полюсів росту, включаючи периферію, як міських мереж, які можуть створювати стимули та необхідні зовнішньоекономічні масштаби для залучення інвестицій. Згідно цієї концепції, яка є надзвичайно важливою для забезпечення сталого розвитку гірських регіонів, просторова структура Європи складає собою взаємодію мереж центрів та їх зв'язків, які виходять за межі національних кордонів та фізичних бар'єрів. З іншого боку, означена концепція базується на принципі збереження в майбутньому образу Європи з окремих регіонів, мешканці яких живуть у спадково сприятливому середовищі, що обумовлює його своєрідність. Значна роль у реалізації цієї концепції відводиться саме транскордонному співробітництву.

Надзвичайно важливим для забезпечення сталого розвитку гірських територій є питання міжмуніципального співробітництва (співробітництва між органами місцевого самоврядування або територіальними громадами), якому також приділяє велику увагу Рада Європи.

Зауважимо, що Радою Європи, Програмою розвитку ООН (ПРООН) та Ініціативою місцевого врядування (ІМС) Інституту відкритого суспільства було підготовлено інструментарій та посібник з питань міжмуніципального співробітництва (ММС). Його поява саме у цей період пов'язана з тим, що місцеве самоврядування у багатьох країнах Європи сьогодні має справу з проблемами, можливі варіанти вирішення яких пропонує саме ІМС. ММС є характерним для децентралізованої територіальної адміністративної системи. Чим вищою є ступінь автономії громад, тим більше вони потребують співпраці і тим краще співпрацюватимуть.

Громади можуть об'єднувати свої ресурси, якщо це допомагає поліпшити їх ефективність, обмінюватися власним досвідом у наданні певних послуг; здатні прийти до висновку, що ефективне надання окремих послуг є можливим на території, яка за площею перевищує територію однієї громади. У деяких країнах можуть навіть існувати законодавчі вимоги щодо надання певних послуг (наприклад, утилізація відходів, водопостачання, транспорт та економічний розвиток) саме у форматі ІМС.

Теоретично кожна громада є незалежною від сусідів та має право на самостійне управління. Тому не дивно, що стосунки між місцевими органами влади інколи можуть бути обмежені, тому що у них немає спільних завдань; вони також можуть мати лише одне спільне завдання (наприклад, постачання води з єдиної системи); у деяких випадках їх спільні завдання можуть мати нерегулярний характер (наприклад, боротьба з наслідками стихійного лиха). Проте досвід показує, що муніципалітети ніколи не є абсолютно самодостатніми, незалежно від їх площі та чисельності населення. Тому ММС є актуальним та логічним рішенням для нейтралізації наслідків неоптимального розподілу функцій та ресурсів між органами місцевого самоврядування або недосконалих кордонів між громадами.

Сьогодні суспільство змінюється дуже швидко. Традиційні обмеження, які стосуються місцевого врядування, вже не відповідають цій новій реальності. Громада більше не є місцем, де відбувається все життя тієї чи іншої родини. Громада також вже не є ареалом, де громадяни отримують усі необхідні для них послуги та об'єкти інфраструктури. Підприємства, на яких працюють громадяни, можуть знаходитися в одному місці, а домівки людей, улюблені крамниці та школи, де вчаться їх діти, – у іншому. Все відчутніше стає обопільна залежність між різними територіями та між населенням різних адміністративних одиниць. Це має вплив на уявлення громадян про їх політичне оточення та про те, як саме мають функціонувати органи місцевого самоврядування.

ММС є частиною загальної еволюції сучасних суспільств. Воно – складне явище задля вибору оптимальної форми співробітництва, яке має враховувати політичні, економічні, юридичні, фінансові, демографічні, культурні, технічні та організаційні аспекти.

Можуть існувати різні форми ММС та різні підстави для його заснування, але деякі риси залишаються загальними. ММС існує, коли дві або більше громад погоджуються співпрацювати для виконання будь-якого зі своїх повноважень задля отримання обопільної вигоди. ММС представляє відносини між двома або кількома місцевими органами публічного управління (тобто органами першого рівня тери-

торіального врядування), які мають статус юридичних осіб та політичну, юридичну і фінансову автономію (відповідно до Європейської Хартії місцевого самоврядування).

Можна визначити наступні характеристики ММС:

- ММС – це співпраця двох або частіше кількох громад, які взаємодіють між собою.

- Громади-партнери погоджуються спільно працювати та надавати певні ресурси для отримання обопільної користі, яка була б недосяжною у випадку їх самостійної ізоляованої діяльності.

- Спільні зусилля можуть стосуватися однієї або кількох галузей, які належать до визначеної компетенції органів місцевого самоврядування. Законом може бути визначено, що певні функції громад не можуть бути предметом ММС (наприклад, функції держави, делеговані органам місцевого самоврядування).

- Співробітництво має свою ціну для кожної з громад-партнерів: воно потребує зусиль, фінансування та спільного використання ресурсів (кадри, земля, обладнання, будівлі тощо).

- ММС є результатом осмисленого рішення, а не лише механічним виконанням відповідних нормативних актів. Угода про співпрацю є добровільною, вона не нав'язується законом, хоча у деяких випадках закон може наполегливо рекомендувати або навіть спонукати органи місцевого самоврядування до пошуку шляхів співпраці.

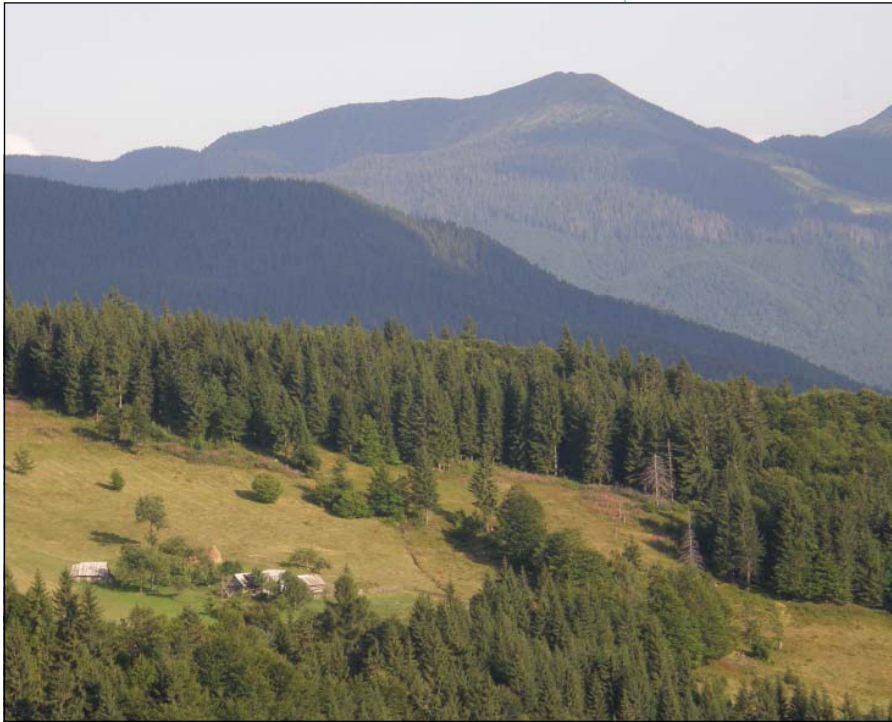
- Нові вигоди для громад-партнерів можуть бути різними, наприклад: створення ресурсів для надання послуг, які є недоступними для малих громад, заощадження витрат при наданні послуг, підвищення якості послуг, краща координація у плануванні майбутнього розвитку, більш ефективна та прозора політика розвитку.

- Співробітництво не є фрагментарним, воно розраховане на певний період, у більшості випадків зумовлюється постійною угодою без визначеної дати закінчення її дії.

- Постійне делегування повноважень є відсутнім; громади зберігають непрямий контроль над питаннями, які є результатом співробітництва.

Суть політики ММС полягає не у наявності спеціальних юридичних форм або механізмів фінансування. Виразенням політики ММС є його цілі: підвищення якості послуг, створення інфраструктури, а також підвищення ефективності роботи у порівнянні з самостійною роботою окремих муніципалітетів. Головним мотивом, який спонукає керівництво муніципалітетів до ММС, є саме потреба у підвищенні якості надаваних послуг або у створенні певної інфраструктури.

В Україні деякі органи місцевого самоврядування вже ефективно використовують різні форми міжмуніципального співробітництва, зокрема задля вирішення актуальних проблем розвитку гірських територій.

Так, територіальними громадами Міжгірського району Закарпатської області було реалізовано проект «Відродження карпатського села – активізація підприємницької діяльності, створення та підтримка діяльності Центру підприємництва Міжгірського району».

На виконання згаданого проекту було витрачено 125,0 тис. грн., 20 тис. грн. з яких було профінансовано з районного бюджету, 15 тис. грн. за рахунок коштів Фонду підтримки підприємництва «Міжгір'я-Карпати», а 90 тис. грн. – за рахунок коштів державного бюджету. Згаданий проект було здійснено на території сіл Міжгірського району Закарпатської області, розміщених біля підніжжя Боржавських полонин. Цей регіон займає близько 30 відсотків території району. Тут розміщуються 13 населених пунктів, які об'єднані у 8 сільських рад. Це села Подобовець, Пилипець, Розтока, Буковець, Річка, Тюшка, Репинне, Н. Студений, Келечин, Ізки та інші. В подальшому в проекті цей регіон має назву Боржавське нагір'я.

Основною проблемою, на вирішення якої спрямований проект, є проблема бідності та підвищення ділової активності вразливих груп населення сіл Боржавського нагір'я. Чисельність населення, яке проживає на даній території, – 9,6 тис. чоловік, що становить 20 відсотків всього населення Міжгірського району. Доходи населення, яке проживає в цьому регіоні, є незначними і у

більшості вони не перевищують межу бідності. Ці доходи отримані в основному від ведення власного господарства. Відповідно і підприємницька діяльність в даному регіоні є незначною. Зі всіх зареєстрованих в Міжгірському районі приватних підприємств на долю населених пунктів цього регіону припадає всього 1 відсоток. Беручи до уваги, що на даній території проживає 20 відсотків населення району, цей показник є надзвичайно низьким.

Водночас даний регіон має добрі передумови для розвитку, а саме:

- природно-ресурсний потенціал. Територія Міжгірського району – одна з найбільш екологічно чистих в Закарпатській області, що створює умови для розвитку туристично-рекреаційної галузі. Тут є водоспад Шипіт, який своєю неповторністю і красою приваблює туристів із багатьох країн. На території долини наявні значні ресурси дикорослих плодів і ягід (білий гриб, чорниця, лісові горіхи), переробку і консервування яких можна було би налагодити. Попередні дослідження регіону щодо створення сучасних туристичних центрів у Міжгірському районі, проведені в 2002 році за сприянням та фінансової підтримки Карпатського фонду, підтвердили, що Міжгірський район володіє винятково сприятливими умовами для створення рекреаційних центрів, розвитку сільського туризму;

- історико-архітектурний потенціал. До історико-архітектурного потен-

ціалу Міжгірського району відноситься лінія Арпада, єдиний в Європі музей лісу і сплаву, пам'ятники Миколі Шугаю, старовинні церкви, збудовані в 18–19 століттях. Саме в цих місцях (с. Келечин) народився перший президент Карпатської України Августин Волошин, жив і творив відомий чеський письменник Іван Ольбрахт.

Актуальність проекту полягає в тому, щоб шляхом активної освітньої роботи з населенням, учнями випускних класів, органами місцевого самоврядування сприяти підготовці до ведення підприємницької діяльності.

Тухольківською сільською та Сколівською районною радами Львівської області було реалізовано проект «Формування механізму залучення коштів громад для розвитку тваринництва в гірських умовах».

Проект був спрямований на об'єднання зусиль територіальних громад Сколівського району для розвитку тваринництва у гірських умовах та формування системи реалізації і первинної переробки продукції тваринництва.

Актуальність проекту полягає в тому, що в багатьох населених пунктах Сколівського району основним видом сільськогосподарського виробництва залишається тваринництво, а можливості реалізувати свою продукцію селяни не мають. Внаслідок розпаду колгоспнорадгоспної системи повністю ліквідовано молокоприймальні пункти і практично сільські жителі позбавлені можливого заробітку. В рамках проекту було проведено наступні заходи:

- проведення в навколишніх селах аналізу пропозицій тваринницької продукції, вивчення ринку збуту, створення базового обладнаного приміщення для прийому продукції, налагодження системи збору молока;

- проведення навчання з сільськими громадами щодо необхідності селекційної роботи в приватних господарствах з метою вирощування більш продуктивної ВРХ та розроблення технології ведення селекційної роботи;

- налагодження системи збору молока з метою створення власного мініпереробного молокозаводу та укладання договорів з існуючими молокопереробними заводами.

Для реалізації проекту було використано 103 тисячі грн. (у тому числі кошти місцевих бюджетів та організацій-партнерів – 53 тис. грн., кошти державного бюджету – 50 тис. грн.).

Існуюча система адміністративно-територіального поділу не сприяє створенню передумов для сталого гармонійного розвитку, а безсистемна вирубка лісів збільшує загрозу негативного впливу природних факторів на результати роботи селян. Необхідно провести аналіз можливостей кожного населеного пункту, його особливостей та розробити методологію об'єднання громад з метою раціонального ведення господарства та зростання самодостатності мікрорегіонів. За таких умов можливо буде більш ефективно використовувати кошти бюджетів розвитку та збільшити інвестиційну привабливість району в цілому. Опрацювання технологій та методології має здійснюватись на засадах партнерства усіх учасників процесу та створення передумов для сталого гармонійного розвитку.

Отже, транскордонне та міжмуніципальне співробітництво можуть бути ефективно використані як інноваційні інструменти для забезпечення розвитку гірських територій. Одночасно ця діяльність вимагає більш комплексної підтримки з боку держави, зокрема щодо узагальнення та поширення кращих практик підтримки інноваційних пропозицій та проектів представників органів місцевого самоврядування.

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 року, № 280/97-ВР.

2. Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 року, № 1861.

3. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 року, № 2850-IV.

4. Указ Президента України «Про заходи щодо активізації євроінтеграційного прикордонного співробітництва» від 19.12.2007 року, № 1236.

5. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Про інтенсифікацію співробітництва України з Європейським Союзом у рамках єврорегіонів та перспективи транскордонного співробітництва» від 27.06.2007 року, № 1242-V.

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів» від 29.04.2002 року, № 587.

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії національної безпеки України на 2008 рік» від 10.09.2008 року, № 1214-р.

8. Державна Програма розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2010 роки, затверджена постановою Кабі-

нету Міністрів України від 27.12.2006 року, № 1819.

9. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 року, № 1001.

10. Концепція державної регіональної політики в Україні, схвалена на засіданні Кабінету Міністрів України 02.07.2008 року (протокол № 32).

11. Європейська Хартія місцевого самоврядування.

12. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами та три додаткові протоколи до неї.

13. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(84)2 з питань Європейської Хартії регіонального/просторового планування (Торремоліноська Хартія).

14. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № (2002)1 щодо керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту.

15. Концепція міжрегіонального та прикордонного співробітництва держав-учасниць СНД (Астана, 15.09.2004 року).

16. Концепція міжрегіонального та прикордонного співробітництва держав-учасниць СНД, затверджена рішеннями Ради голів Урядів СНД від 15.09.2004 року.

17. «Біла книга» Асамблеї Європейських Регіонів (за редакцією професора Шарля Ріка), 1993. – С. 61, 78, 83.

18. Звіт НДР «Розробка регіональної стратегії формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів». – Львів, 2008 р.

19. Куйбіда В.С., Ткачук А.Ф., Толкованов В.В., Бройде З.С., Внукова Н.М., Кравченко В.А., Ляшенко В.І., Мікула Н.А., Рік Ш., Романова Н.А. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів. – Київ, 2009. – 242 с.

20. Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи. – Київ, 2009. – 176 с.

21. Мікула Н.А. Транскордонне співробітництво в умовах інтеграційних процесів України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. – Львів, 2005. – 414 с.

Володимир ГЕТЬМАН,
м. Київ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНОС

Найхарактернішою особливістю сучасної цивілізації стала тотальна глобалізація природи, вона збіднює їх своєрідність. Через відсутність повно-цінного спілкування стираються і нівелюються не тільки національні, а й суто індивідуальні якості людини. Причиною цього є, з одного боку, – «фрагментарність» капіталістичного способу життя, що демонструється, приміром, високим частотом огорож замських котеджів чи мурованими стінами «сучасних замкових споруд» новоспечених буржуа, а з іншого боку дає про себе знати напрохоту інтенсивна динаміка життя.

Проблема становлення української нації, включаючи відновлення етнічної ідентичності, знаменує характерну рису нашого менталітету – запізнюватися на поїзд історії. Європейські нації пройшли шлях утвердження своєї ідентичності ще у XVIII – XIX століттях. Нам випала незрівнянно важча доля – торувати цю дорогу наприкінці XX та на початку XXI століть (5).

Якщо розглядати проблему з позиції становлення національної ідентичності до світової глобалізації, то видно між ними причинно-наслідковий зв'язок: ідентичність породжена глобалізацією (прояв фізичного закону дії і протидії). Встановлення національної ідентичності як протидії глобалізації є дру-

гим боком медалі: пошук ідентичності – побічний продукт глобалізації. Отже, нинішня глобалізація та відродження ідентичності – дзеркальне відбиття одне одного. Щоправда, напрошується зловрадне питання: якщо ідентичність шукають, хіба це не свідчить про її втрату? Проте залишимося оптимістами.

Відомий вчений Л. Гумільов пов'язував ідентичність (менталітет) нації з природним розвитком і розглядав її як функцію (стереотип поведінки) динамічної системи – етноценозу. Нація (етнос) і природне оточення, в якому проходив етногенез, для нього були поняттями єдиними і нероздільними (3).

Американський екофілософ Родерік Неш «копає» ще глибше: незаймана рідна природа (базис) плекає націоналізм, виховує патріотичні почуття (надбудова). У книзі «Дика природа і американський розум» він пише, як американці XIX ст., не маючи порівняно з Європою іншого предмета гордості (культурні традиції, багата історія), взяли за основу свого націоналізму винятковість і величність дикої природи на Американському континенті (9). Хто знає, можливо, звеличування власної природи, відчуття національної гордості за її красу стало тим фундаментом, на якому виросла велика сила духу американського народу.

Подібне можна сказати і про силу духу японців. Адже колоритна архітектура кожного дворика японської сім'ї репрезентує довколишню природу, місцевий ландшафт з пересіченим кам'янистим рельєфом і своєрідним рослинним покривом.

А що на Україні? У пам'яті – незабутній опис Іваном Нечуєм-Левицьким у творі «Микола Джеря» розкішної природи, на лоні якої гадюкою звивається річка Раставиця: «Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби... От верби одступились од берега і розси-

пались купами на зеленій траві... нижче од ставка Раставиця знов появилася між зеленими левадами та вербами, а далі сховалась в дубовий ліс та й утекла в Рось».

Розмаїття природи українських річок завжди вабить ліричною красою заплавних краєвидів (квітучих лук, левад із запашним духмяним сіном, приміром, розкішного Сейму на Сумщині; нічим особливо непримітної Гніздної на Тернопіллі). Вони меланхолійно зачаровують прозорим сумом схилених над водою плакучих верб – символу і невід'ємного елемента національного ландшафту. Під цими вербами понад річкою впродовж нашої історичної пам'яті, з діда-прадіда, стояли, призначали побачення закохані... Там народжувалось життя, звідти, можливо, в'ється життєва стежина когось із нас (Віктор Гюго, великий француз і «трудівник моря», був зачатий, за словами Андре Моруа, на гордовитих вершинах Альп) (2).

Не можна забути вранішній сивий туман, який білою пеленою наповнює річкову долину або стелиться понад водним плесом ставка чи озера, а потім, пошматований першими променями сонця, пливе над водою легкими білими хмаринками. Воістину, без розкішної застави (левади) річки не можна уявити поетичну українську природу, самотній національний ландшафт!

Апостеріорі (та враховуючи сказане), будемо дотримуватися думки, що нація формується, перш за все, через духовне і практичне освоєння природи та об'єднує людей, наділених свідомістю і волею.

І, якщо Дмитро Донцов націоналізм українців буде на положенні: Україна для українців (6), то, з природничого погляду, в основу глибокого патріотизму нації, великої любові до своєї країни мусимо класти меланхолійну красу і невинну чарівність розкішної української природи. Нині вона нівечиться, знищується брудними руками

людської цивілізації. Тому, якщо збережемо хоча б невеликі ділянки заповідної природи як фонові осередки етногенезу, формування українського етносу, збережемо народ як націю, уникнемо зникнення зі шпальт історії.

Закономірно чи випадково зникли стародавні народи і цілі цивілізації – єгиптяни, фінікійці, фракійці, даки, скіфи?.. За Вольтером: людина – коваль свого щастя. Не менше ця істина стосується окремого народу. Бо в кожній людині (Наполеон Бонапарт і Гай Юлій Цезар), сім'ї (українські родини князів Острозьких і Вишневецьких), окремого населеного пункту (зникла Троя, літописні староруські міста і городища), навіть будівлі і споруди (будинок гетьмана Кирила Розумовського у Батурині) є власна історія і життєва доля. Але остання – смугаста і багато в чому залежить від нас самих!

Зараз подібне коїться з українським селом, де споконвіку жив і зростав, виховувався національний характер, менталітет усього народу. Можливо, прагненням створювати (особливо останнім часом) музеї (навіть приватні) під відкритим небом (скансени) пояснюється намагання (підсвідомі) до відродження власної автентичності, ностальгія за батьківською хатою у рідному селі. Сучасний стан більшості сіл, «поставлених на коліна» в Україні, довколишня, «морально зношена» природа наводить на думку: знищивши корінне, елітне українське село, його автентичність, знівечивши ніжну і водночас галасливу красу сільської природи, можна «без жодного пострілу» стерти з лиця землі древній народ великої країни.

Невже народ, який живе з часів трипільської культури (Аратти), якого будили від летаргічного сну Т. Шевченко та І. Франко, виводив «з-під Берестечка» Іван Богун, знищать руками світової глобалізації, споживацького європейського міщанства? Відповімо візуально: відбувається трансформація національного (етнічного) природного ландшафту (включно сільської місцевості) у неприйнятну для чистої і широкій української душі субстанцію.

Однак тільки свідома нація формує державність, лише освічений, сильний духом народ може творити велику країну. У протилежному випадку аморфна знедолена народна маса йтиме тенденційно на самознищення, або, у кращому випадку, стихійно породить соціальні потрясіння.

Що маємо наяву? Повсюдно бачимо суцільну зневагу до книги, до на-

уки (знецінення, девальвація вчених ступенів), відсутність культу знань. Аксіома: менш розумними легше і вигідніше керувати, тримати в «ярмі»!

Тому, якщо дотримуватись думки, що мудрість і здоров'я нації, її розвиток визначається тим інтелектуальним та енергетичним потенціалом, який вона отримує генетично від природи, то найбільш важливою умовою вигідного ходу етногенезу за «українською програмою», стабільним чинником формування елітної української нації буде збереження національного ландшафту. Як доповнення сказаному зазначимо, що в соціальних умовах суспільного життя можуть вноситися тільки корективи, залежно від волі до «виживання», пасіонарності (за Л. Гумільовим), яку народ (нація) демонструє.

Степан Рудницький, відомий вчений, розстріляний у роки сталінських репресій за свої волелюбні думки, теж вважав: щоб зрозуміти «дух народу», його обличчя, треба виходити з природи країни...

Важливою передумовою ідентифікації українського суспільства є освоєння власної культурної і природної спадщини, що можливо при забезпеченні надійного контролю над природним середовищем, національним ландшафтом.

Який зміст вкладає автор у національний (український) ландшафт? Просторово-часовий, себто історико-географічний... Так, ландшафт скіфського

степу (VI–III ст. до Різдва Христового), що займав простори між Дністром і Доном, суттєво різнився за природними характеристиками від лісостепу середньовічної України (XVI–XVII ст.), тобто часів козаччини. Степи земель Запорозьких вольностей, які просторово співпадали з територією Скіфської держави, маючи історичні виміри різницею у 2 тисячі років, несли в собі подібний енергетичний потенціал. Закономірно, що вони фізіономічно (зовнішньо, морфологічно) відрізнялися від лісового чи лісостепового ландшафту руських земель раннього середньовіччя (IX–XIII ст.), тобто князівської доби.

У просторовому (зонально-азональному) і в часовому (хронологічному) аспектах ландшафти території України, ясна річ, були і залишаються різнорідними. Щодо національного ландшафту мова йде: по-перше – як про просторово-часове утворення (включаючи історичні ландшафти) і, по-друге, – як про збірне, інтегральне поняття, що об'єднує мозаїку (колорит) регіональних (місцевих) ландшафтів, включаючи історико-географічні області (галицький, слобожанський), території України.

Крім природної складової, обов'язковим «реквізитом» національного ландшафту є об'єкти культурної спадщини (кургани, могили, культурний археологічний шар).

Подібно як український національний одяг, твори декоративно-ужитково-

Ставропільська козацька церква Покрова Пресвятої Богородиці. Київ, «Мамасва Слобода»

го мистецтва, пам'ятки дерев'яної, сакральної, архітектури (церкви), що наповнюють зміст національного ландшафту порівню з природними об'єктами, заповідною рідкістю в умовах теперішнього антропогенного пресу стають цілісні природні території (ландшафтні комплекси).

У Законі України «Про природно-заповідний фонд України» майже не врегульоване питання сумісного збереження природних та етнокультурних комплексів. Творчим продовженням цього закону міг би бути Закон України «Про національний ландшафт». Адже існує в Німеччині закон «Про охорону ландшафту Німеччини», в Італії встановлений День національного ландшафту.

Аналіз літературних джерел з археології, етнографії, історії, природознавства дає підставу стверджувати, що *єдність етносу і природного середовища – фундаментальна властивість біосфери*. Ця єдність є необхідною умовою нормального функціонування біосфери (5). Як вища філософська єдність вона названа Т. де Шарденом Духом землі. Нами вона трактується як вrostання і злиття життєвої долі кожної людини з долею землі, на якій вона проживає (1). Моя доля і доля моєї землі – невіддільні. Втрата такої єдності рівноцінна занепаду етносу, культури, біосфери загалом. Пам'ятаймо: Дух рідної землі із силою Закону визначає стиль нашого життя, стереотип поведінки.

Власне через те, що людина – плоть від плоті генетично походить від своєї землі, вона не може відмежовуватися від природних умов, в яких народилася і сформувалася як особистість. Від батьківської землі вона отримує живильні соки, насагу для твор-

чості, інтуїтивні імпульси для духовних пошуків.

Фрідріх Ратцель говорив: «Наш розумовий і культурний розвиток, усе те, що ми називаємо прогресом цивілізації, скоріше можна порівняти з ростом рослин, ніж з вільним підйомом птаха. Ми завжди залишаємося пов'язаними із землею, і гілка може рости тільки на стовбурі» (8, с.3).

Для підтримки етноландшафтної рівноваги необхідно, щоб нащадки повторювали діяння своїх пращурів. Хоча б стосовно природи, яка їх оточує. В історичній науці наслідування предків називається *традицією* (4). Вона не дозволяє людині випасти як з природного, так і з соціального середовища. Традиція дає нам унікальну можливість бачити у нерозривній єдності всі три різновиди спадковості: 1) спадковість по крові, або генокод; 2) дари зірок, або призначення (єніологія); 3) спадковість соціальну (7).

Протягом тривалої сумісної еволюції між природою і людиною існувала взаємна гармонія. В умовах сьогоденної антропізації екологічна (етноландшафтна) рівновага порушена. Вкрай змінене природне середовище не відповідає сутності людини і чинить їй все більший опір. Відбувається стирання людського капіталу.

Основоположник кібернетики Н. Вінер говорив: «Ми настільки радикально змінили наше середовище, що тепер для того щоб існувати, нам потрібно змінити себе». Наскільки актуальні та правдиві його слова розсудить час. Але вже зараз поза сумнівом – мінятися треба, бо це закономірний процес.

В.І. Вернадський в еволюційній теорії формування ноосфери говорив про цефалізацію, тобто ускладнення структури мозку. Тільки змінюючись сама і створюючи ноосферу, людина зможе оздоровити деградоване середовище.

Відбулась амнезія історичної пам'яті, виходить з моди українська народна пісня, в могилах, з бабцями, – народний одяг, якщо ще погубимо свій, національний, ландшафт (перш за все заповідний), власну природу – зникнемо з лиця землі як етнос. Кожні сто років у середньому щезає біологічний вид (швидкість елімінації за останні 200 років зросла у 40 разів). Колесо еволюції перемелює й етноси...

Можливо, вже час дивитися реально на життя. Спостерігаючи та аналізуючи повсякчас «українське суспільство», треба бачити як на очах покоління, на очах історії формується новий (у

межах України) тубільний етнос (у кращому випадку відбувається трансформація корінних українців в ході еволюційного розвитку).

Гляньмо правді в очі. Теперішні українці вже не ті, якими були у середньовічній Козацькій державі. Що цілком зрозуміло і природно! Ба, ми вже й не ті, якими були у 1964 р., коли в кожному селі і школі святкували 150-річчя з дня народження Т. Шевченка.

Що маємо наяву? Наслідки русифікації, проживання в Україні значної кількості неетнічних українців (і по духу). Вибачте за відвертість, але етнічна спільність, що народжується – бездуховна, груба, продажна, аморальна. То чи має вона моральне право на місце в історії?

У повсякденні (зокрема міському) його прообраз постає в особі молодика з пляшкою пива в руці і цигаркою в зубах. Можливо, ті хлопці і не винні. Не витримують зовнішнього тиску життєвих обставин, соціальних умов виживання...

Якщо років 40 назад нас ще якось виховувало суспільство, село, сім'я, то сьогодні молоді люди живуть самі по собі. Не дай Бог, щоб, йдучи колись селом, хтось не привітався з бабцями, що сиділи на лавках біля воріт – все село буде знати, батькам передадуть. Літні жінки не могли інакше, бо це було життєвим правилом з давніх часів, так їх виховували. Сільською громадою обєригалися прадідівські звичаї і традиції.

Тепер, якщо новому «етнічному зародку», приміром, і зробити зауваження, то можна, не виключено, отримати тією пляшкою з-під пива по голові. То ж чи варто за такий майбутній етнос переживати? Він при народженні вже приречений на безталання. Коли спостерігаєш за «біороботами» зі вставленими у вушні раковини проводами, то думаєш: чи веде така «автоматизація» людського організму до цефалізації, ноосфери? Чи про такий онтогенез думав Н. Вінер?..

Отож, на фоні духовної експропріації та фізичного знищення лише відродження втраченого допоможе позбутися генетичної, соціальної та культурної мутації.

Тому відтворені природні (національні) ландшафти за значенням у збереженні етносу можна порівняти з місцем церкви у спасінні людських душ. Заповідний (етнічний) ландшафт містить у собі високий виховний потенціал (актуал). Його естетика виховує, вражає. Людина, вбираючи в себе враження від споглядання прекрасного, збагачуєть-

ся духовно. Крім духовного (чуттєвого), може здійснюватися ще інформаційний (інтелектуальний) «діалог» людини і природи.

Духовний контакт людини з природою включає засадничий, кровний зв'язок її з «малою батьківщиною», рідною оселею, рідним подвір'ям... Це особливо властиве українському характеру. Від туги за рідним домом вмирають, сивіють українські сердеги. На цьому патріотичному почутті історично зростала любов українця до «великої України».

У чому ж феномен ностальгії українця? Корінного, елітного українця, що поступово сходить з історичної арени. Прикро, бо українська душа, як кришталеве чисте джерело, замулюється асиміляційними нашаруваннями історії.

Бувало, через ностальгію «консервативний» українець робив помилки, які вперто потім виправляв. Водночас від розлуки з рідним (домом, батьками) тверднув, загартовувався його характер.

Загалом, у питанні «розлуки за рідною хатою» маємо ще багато непізнаного, недослідженого не тільки поетами, літераторами, а й суто психологами, філософами, соціологами тощо. Бо ідентифікація етносу зі своєю землею лежить передусім у суб'єктивній, глибоко підсвідомій сфері.

В основі прив'язаності етносу до природного середовища – інстинкт збереження власної ідентичності. Для прикладу. Через екологічну катастрофу, пов'язану зі зникненням Аральського

моря, етноси, що претендували на цю територію (росіяни, казахи та ін.), об'єднано кажучи, повтікали, а залишилися лише каракалпаки як автохтони. Бо це їх земля. Вона історично була і навіть у критичній ситуації залишилась невід'ємним елементом їхнього буття, частиною їх долі. Тобто проявився Дух Землі. Подібне явище маємо у Чорнобильській зоні відчуження, де проживає й досі близько 400 людей, яким ця земля дорожча понад усе. Як змішувалось, переселялось населення у радянські часи (служба в армії), щоб зруйнувати кровний зв'язок людей до свого рідного місця! Вдала спроба філософського осмислення (у просторово-часовому вимірі) цього феномена людської природи (характеру) зроблена у колективній праці науковців Інституту філософії НАНУ «Етнос і природне середовище» (1994).

Підвалини вивченню цього цікавого і багатогранного процесу історичного розвитку етносів і біосфери Землі, їх складних взаємовідношень заклав Леонід Миколайович Гумільов («География этноса в исторический период», «Етногенез и биосфера Земли»).

Так, він подає цікавий приклад з історії раннього середньовіччя. У VII ст. араби завойовують Північну Африку та Іспанію. Але зустрічають опір тільки у гірських жителів Атласу та Астурії. Там, де найбільш збережена була природа, там уціліли древні етноси берберів і басків. Чому? – їх врятував Дух

своєї землі, вони жили у злагоді з природою.

Інша справа, коли Дух землі (прояв високої єдності) знівечений, затоптаний. Л. Гумільов продовжує: нащадки римських колоністів зрубали ліси на будівництво розкішних палаців, завели на спустошених землях вівчарство. У південних передгір'ях Атласу їх табуни коней витоптали і понині тонкий шар гумусу. Без захистку опинилися вони перед завойовниками: скандинавами – з півночі, аварами – зі сходу, мусульманами – з півдня (3).

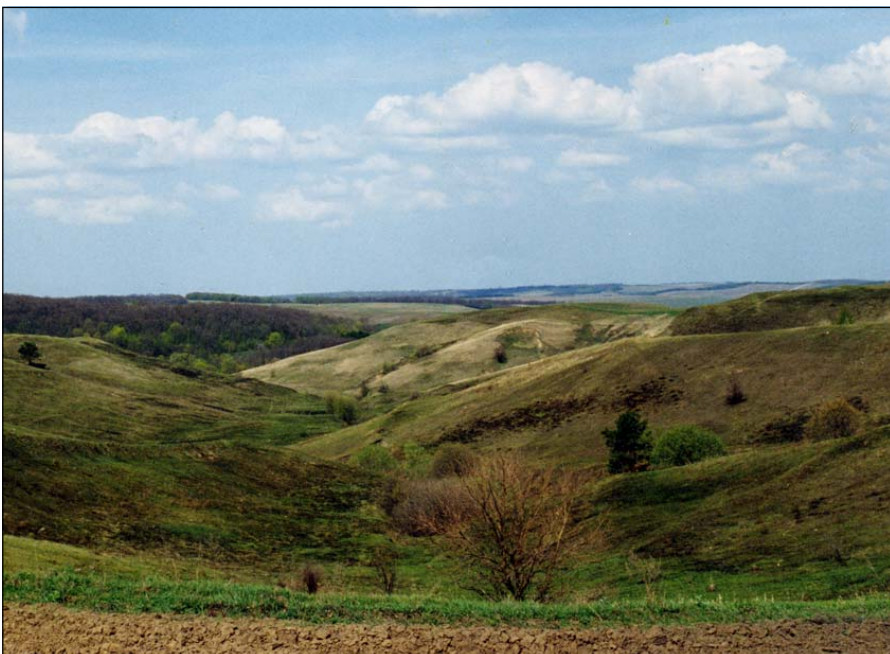
Зважаючи на жорстоке сьогодення, коли зникає український етнос (нація так і не сформувалась), спасіння, розраду бачимо у природі заповідних місць, де зберігся ще мальовничий національний ландшафт, у чуттєвому сприйнятті («всіма нервами душі») і ставленні («пронести через себе») до святих природи, до землі, що породила нас.

Р. С. Наш талант, наш Дух землі ще живе у збережених природних і культурних скарбах національного ландшафту. Тільки не всі, хто ходить по українській землі, чують, як б'ється її серце.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьман В.І. Культура кожного етносу є культурою екологічною...//Рідна природа, №4, 2002. – С. 15-18.
2. Гетьман В.І. В малих річках зароджується життя нації // Науковий світ, №9, 2007. – С. 14-16.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – М: Айрис-пресс, 2005. – 560 с.
4. Гумилев Л.Н. Этно-ландшафтные регионы Евразии // Гумилев Л.Н. Этносфера. История людей и история природы. 1993. – 287 с.
5. Дзюба І.М. Деякі проблеми розвитку нашої культури // Україна. Наука і культура: Щорічник. – 2002. – Вип. 31. – С. 4-7.
6. Дмитро Донцов. Націоналізм. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 236 с.
7. Мазур Л., Турчинська О. Географічне середовище та національна самоідентифікація особистості // Краєзнавство географія, туризм. – № 11, 2003. – С. 6-9.
8. Ратцель Ф. Народоведение: В 2-х томах. Т. I. – С.-Пб.: 1903.
9. Родерик Нэш. Дикая природа и американский разум. Roderick Nash. Wilderness and the american mind, 1982. Yale University Press. Nev Haven and London, 420 p. Серия: История охраны природы. – Вып. 27. – 2001. – 204 с. Киевский эколого-культурный центр.

Регіональний ландшафтний парк «Трахтемирів».

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Петро ЦАРИК,
м. Тернопіль

Проблематиці побудови екологічних мереж загалом приурочені праці Ю.Р. Шеляг-Сосонко (1999, 2001) [8], М.Д. Гродзинського (2001) [1], П.Г. Шищенко (2001) [1]; щодо Тернопільської області, то розбудові екологічних мереж і їх елементів присвячені праці Й.М. Свинка, В.М. Черняка, П.М. Дем'янчука (1999), М.П. Чайковського, І.В. Каразій (1999), Л.П. Царика (1999, 2001) [7], І.О. Пятківського (2002) [4], П.Л. Царика (2001, 2003) [6].

Природні ядра (ядра біорізноманіття або ключові природні території) – це території збереження генетичного, видового, ландшафтного різноманіття, а також середовищ існування організмів. Вони характеризуються найбільшою різноманітністю видів, форм ландшафтів і середовищ існування, мають винятково важливе значення для збереження ендемічних, реліктових і червонокнижних видів. Площа їх може бути довільною, але не меншою за 500 гектарів для локальних природних ядер. Природні ядра є вузловими елементами екологічної мережі. Базові критерії їх відбору такі: ступінь збереженості природних ландшафтів території; рівень багатства біорізноманіття і його значимості; репрезентативність ендемічних, реліктових та рідкісних видів, їх угруповань; повнота угруповань, оптимальність розміру і природність меж; ступінь функціонального значення різноманіття, відповідність його повній ландшафтній структурі; антропогенно змінені території, багаті на різноманіття; можливість інтеграції в національну мережу.

Природні ядра за своїм призначенням є біологічними центрами – тери-

торіями найбільшої концентрації біорізноманіття з високим ступенем природності, рідкісності. До них відносять заповідні об'єкти з суворим режимом заповідання.

Буферні зони виступають периферійною оболонкою природних ядер і є їхніми захисними зонами. За своїм функціональним призначенням вони захищають природні ядра від дії зовнішніх факторів і створюють сприятливі умови для їх розвитку і самовідновлення. Здебільшого це території з регульованим режимом заповідання. Кожна біогеографічна провінція повинна бути представлена щонайменше одним природним ядром.

МАЛОПОЛІСЬКА ГРУПА ЛАНДШАФТІВ

У межах *Гаївського малополіського ландшафту* відсутнє чітко виражене біологічне ядро чи біологічний центр. Його функцію могли би виконувати загальнозоологічні заказники місцевого значення «Воронуха» (площа 4814 га) та «Урочище Олексюки» (площа 54 га) за умови зміни заповідного режиму і виділення в межах першого заказника більш чіткого ядра природної рослинності. Перспективними для заповідання в межах Гаївського ландшафту є лісові масиви між населеними пунктами Града, Кімнатка, Великі Бережці, Малі Бережці, Іква і Хотівка, включаючи лівобережну частину долини р. Іква в межах виділеного ландшафту. На думку автора цих рядків, головним біологічним ядром Гаївського малополіського ландшафту могла б бути територія заказника «Урочище Олексюки», доповнена лісовими масивами між населеними пунктами Хотівка, Іква, Малі Бережці; території заказника «Во-

ронуха» з лісовими масивами між населеними пунктами Града, Кімнатка і Великі Бережці пасувала б функція буферної зони та зони відтворення природного ландшафту.

Типовими угрупованнями *Білокриницького малополіського ландшафту* виступають лісові та болотні формації, прилеглі до північної границі області між населеними пунктами Стіжок, Велика Іловиця, Антонівці. В межах цієї території представлені заказники місцевого значення «Мала Андруга» (ботаніко-ентомологічний заказник площею 31,3 га), «Заброддя» (загальнозоологічний, площею 435 га), «Стіжоцькі чорниці № 1» та «Стіжоцькі чорниці № 2» (ботанічні заказники загальною площею 103 га), «Білокриницький» дендрологічний парк площею 16 га, пам'ятки природи «Забродівські діброви № 1 та № 2» (вони є резерватами генофонду дубових лісів площею 16,5 га); гора «Стіжок», «Данилова гора», гора «Червоний камінь», які знаходяться в околицях села Стіжок (геологічні пам'ятки природи площею 2330 га); «Антонівецький сосняк» (резерват генофонду сосни, площею 13 га); гора «Пустельна», гора «Уніяс» (геологічні пам'ятки природи площею 8,30 га), які знаходяться в околицях с. Велика Іловиця. Заповідне чітко виражене ядро в даному ландшафті відсутнє. Ним могла б стати пригранична територія між населеними пунктами Лишня, Стіжок, Велика Іловиця, на якій доцільно створити ботаніко-геологічний заказник загальнодержавного значення на площі понад 1000 га, до складу якого увійшли б названі заповідні об'єкти і найбільш типові угруповання лучно-степових і лісових формацій Малоого Полісся. Разом із буферною зоною (прилеглими лісовими масивами) територія могла б виконувати функцію

міжрегіонального біологічного ядра Тернопільської і Рівненської обласних екологічних мереж. Враховуючи її зв'язок з Гологоро-Кременецьким кряжем, ця територія водночас може виконувати функцію частини широтного екологічного коридору.

ГОЛОГОРО-КРЕМЕНЕЦЬКА ГРУПА ЛАНДШАФТІВ

Кременецький ландшафт. Кременецьке ядро. В межах цього ландшафту можна виділити біологічні ядра, які є різноранговими за своїми функціональними особливостями. До біологічних ядер загальнодержавного значення належить філія державного заповідника «Медобори» – «Кременецькі гори» площею 1003 га, в якій представлені типові та найбільш репрезентативні ландшафти Кременецьких гір. Це ядро розташоване в центральній частині горбогірного пояса на захід від м. Кременець, і межує з урбанізованими та агрокультурними ландшафтами. Недоліком даного ядра є відсутність чітко вираженої буферної зони.

Суразьке ядро. В східній частині Кременецького ландшафту може бути сформоване друге біологічне ядро загальнодержавного значення в складі лісового заказника загальнодержавного значення «Суразька дача» (унікальний високопродуктивний штучно створений дубово-ясеневий-модриновий, сосново-ялиновий лісовий масив, визначний зразок формування хвойно-широколистяних стійких деревостанів; має велике наукове і пізнавальне значення; створений в кінці XIX – на початку XX століття) площею 3864 га, що дає змогу виділити як саме ядро, так і чіткі границі буферної зони. Перебуваючи на межі регіональних екомереж Тернопільщини і Хмельниччини, виконує функцію міжрегіонального зв'язуючого елемента.

Веселівсько-Довжоцьке ядро. На схід від м. Кременець формується наступне біологічне ядро місцевого значення в складі Веселівського (ботанічний заказник загальнодержавного значення площею 151 га), Довжоцького (ботанічний заказник загальнодержавного значення площею 105 га), Білокриницького (загальнозоологічний заказник місцевого значення площею 457 га) та 2 ботанічних пам'яток природи місцевого значення (вони є резерватом генوفонду бука європейського) площею

17,3 га. На базі названих заповідних об'єктів доцільно створити чітко виражене заповідне біологічне ядро і периферійну буферну зону.

Волинське ядро. Волинський загальнозоологічний заказник місцевого значення площею 689 га прилягає до горбогірного пасма в околицях населених пунктів Стіжок та Угорськ, що дає змогу виходу цього ядра місцевого значення на контакт з Стіжоцьким міжрегіональним біологічним ядром малопольського ландшафту, за умови зміни заповідного режиму на більш суворий.

Вороняцький ландшафт. Даний ландшафт простежується в межах області на невеликій території крайньої північної частини Зборівського району в околицях таких населених пунктів, як с. Ніще, Манаїв. Формування біологічного ядра можливе лише за межами області з частковим включенням території тернопільської частини Вороняк.

ТОВТРОВА ГРУПА ЛАНДШАФТІВ

Мильнівський ландшафт. Займає північно-західну частину Подільських Товтр, межуючи з Гологоро-Кременецькою групою ландшафтів на півночі, Лановецьким ландшафтом на північному сході, Тернопільським плато на південному заході, Збаразькими Товтрами на південному сході. Природною межею між Мильнівським і Збаразьким ландшафтом виступає долина річки Гніздична. **Іванчано-Ігровецьке ядро.** Найбільш збережені природні угруповання в межах ландшафту представлені в його південно-східній частині,

де функціонує ряд природно-заповідних об'єктів місцевого значення: Кобилівський загальнозоологічний заказник площею 1603 га, Малоберезовицько-Іванчанський загальнозоологічний заказник (2553 га), Мильно-Бліхівський загальнозоологічний заказник (3488 га); Колоденський, Добридовський ботаніко-гідрологічні заказники площею відповідно 22,3 і 32 га; урочище «Пожарниця» – ботанічний заказник площею 64 га. В їх межах може бути сформоване біологічне ядро, в якому були б представлені водно-болотні угіддя, лісові та лучно-степові угруповання даного ландшафту.

Збаразький ландшафт простежується від границі Мильнівського ландшафту (долина річки Гніздичної) на південний схід до границі з Красненським ландшафтом (околиці м. Скалат). В межах ландшафту нараховується більше 20 дрібних заповідних об'єктів, в яких представлені фрагменти лісових, наскельно-степових природних угруповань з елітними модриновими, буковими і дубовими насадженнями, рідкісною ентомофауною і трав'янистою рослинністю. Перспектива створення ландшафтного заказника місцевого значення «Гори стрийовецькі» на площі близько 300 га в межах ділянок Товтрової гряди з незалісненими степовими ділянками та мало порушеним природним ландшафтом дає підставу прогнозувати можливість формування біологічного ядра в межах даного ландшафту.

Красненський ландшафт. Простежується від границі Збаразького ландшафту на північному заході до долини р. Збруч на південному сході.

Медоборське ядро. Найбільш збережена ділянка Подільських Товтр з яскраво вираженим біологічним ядром у складі природного заповідника «Медобори» на площі 9452 га. Природна рослинність представлена лісовими, степовими, чагарниковими, лучними, лучно-степовими та наскельно-степовими фітоценозами. Особливу цінність становлять ділянки степової, лучно-степової та наскельно-степової рослинності, 120 видів якої рідкісні, а 29 занесені до Червоної книги України.

ПОДІЛЬСЬКА ГРУПА ЛАНДШАФТІВ

Тернопільський ландшафт розташований в межах Тернопільського плато і займає найбільшу площу на Західному Поділлі, прилягає до межиріччя Серету і Гніздни, Стрипи і Серету, Коропця і Стрипи. Чітко виражені біологічні ядра прилягають до річкових долин верхньої течії Серету і Стрипи. **Чистилівське ядро.** У верхній течії Серету зосереджено декілька заповідних об'єктів, зокрема Серетський гідрологічний, Чистилівський орнітологічний заказники загальнодержавного значення площею відповідно 1192 і 321 га; до них примикають регіональний ландшафтний парк «Загребелля» (630 га), ботанічний заказник «Чагарі Кутківцькі» (87 га), Горішньоівачівський гідрологічний заказник місцевого значення (37,4 га). Це біологічне ядро орієнтоване на збереження водно-болотної біо-

ти, орнітофауни, іхтіофауни. Також можна виділити добре виражену бугорно-фуну зону.

Семиківське ядро. У верхів'ї р. Стрипи також взяті під охорону значні території водно-болотних угідь з прилеглими лісовими масивами, зокрема Семиківський гідрологічний заказник загальнодержавного значення на площі 164 га, який є місцем проживання, відтворення та відновлення чисельності водоболотної дичини, місцем зростання типової водоболотної рослинності для Західного лісостепу. На північ від нього знаходяться Ішківський гідрологічний заказник орнітологічного профілю (82 га) та Ішківський загальнозоологічний заказник, який включає лісовий масив та прилеглі території площею 1366 га, а також перспективний орнітологічний заказник місцевого значення «Канали» на площі 71,5 га. Територіальне поєднання в межах річкової долини цих заповідних об'єктів створює об'єктивні передумови формування біологічного ядра гідро-біо-орніто-зоологічного профілю.

Теребовлянське ядро. Наступною перспективною для формування біологічного ядра ботаніко-зоологічного профілю є територія межиріччя Серету і Гніздни, вкрита лісовими масивами, серед яких зустрічаються елітні деревостани букових, дубових і модринових насаджень в межах наступних заповідних об'єктів: Буданівські буки (0,5 га), Сосна чорна Теребовлянська (5 га), Теребовлянська бучина (49 га), Теребовлянська дубина (6,30 га), Папірнянська

діброва (9,80 га). Враховуючи їх зосередженість в цілісному лісовому масиві, можна прогнозувати перспективу формування біологічного ядра в границях перспективного лісового заказника загальнодержавного значення.

Гусятинський ландшафт прилеглий до межиріччя Серету і Збруча і простежується від Товтрового кряжа до середнього Подністров'я. **Яблунівське ядро.** Функцію біологічних ядер в межах району можуть виконувати групи заповідних об'єктів, зокрема Яблунівський ботанічний заказник загальнодержавного значення площею 2103 га, Федорівський ботанічний заказник (12 га), Кобиловолоко-Благівщинський загальнозоологічний заказник (3220 га), загальнозоологічний заказник «За Броварем» (3380 га). **«Улашківське ядро».** Друге біологічне ядро може бути сформоване із групи ботанічних об'єктів більш розрізнених по території, але об'єднаних в єдине ціле своєю прилеглистю до лісових масивів на границі Чортківського та Борщівського району. Тут представлені: лісовий заказник загальнодержавного значення «Дача Галілея» площею 1856 га з елітними дубовими деревостанами, Озерянський загальнозоологічний заказник, що включає в себе лісові масиви «Голубицька Галілея», «Констанція», «Липник» та прилеглі землі загальною площею 4184 га. Лісові масиви від «Дачі Галілея» до Іванкова і Скали-Подільської можуть виконувати функції широтного екологічного коридору між Тернопільським, Гусятинським ландшафтом і ландшафтами природного національного парку «Подільські Товтри».

Заліщицький ландшафт простягається вузькою смугою в напрямку Бучач-Товсте-Борщів. В межах ландшафту можна виділити три основні біологічні ядра:

- **Стрипсько-Джуринське ядро**, в основі якого знаходяться пам'ятки природи загальнодержавного та місцевого значення загальною площею понад 100 га, серед яких «Урочище Заліщицька діброва» в Шутроминцях площею 85 га, берегова діброва в Шутроминцях (13,80 га), Хмелівська та Бережанська стінки з наскельно-степовою рослинністю площею відповідно 6,00 та 5,00 га, ряд геологічних відслонень з рідкісною рослинністю.

- **Заліщицьке ядро** у складі загальнодержавних ботанічних заказників Жижавського (155 га), Обіжівського (162 га), «Урочище Криве» (56 га), Касперівського ландшафтного заказника

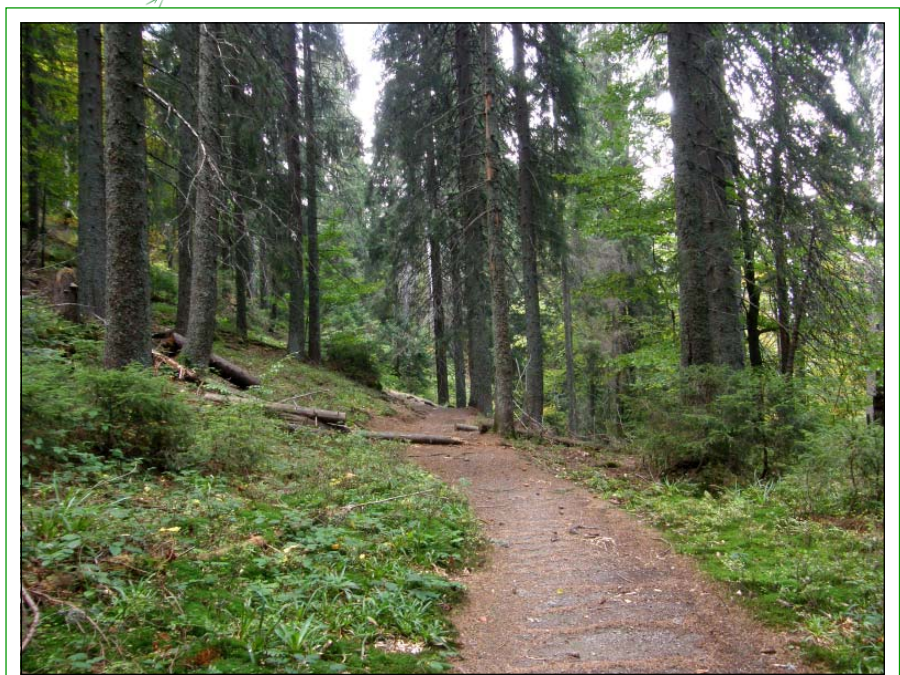
(818 га); ботанічних заказників місцевого значення «Урочище Каштелянка» (153 га), «Синьків» (10 га), «Урочище Вівошів» (18,0 га), «Урочище Бубнівка» (22,4 га), іхтіологічних заказників місцевого значення Касперівсько-Городоцький (36,9 га), Городоцько-Добровлянський (51,0 га), загальною площею близько 1500 га. Унікальні біологічні та геологічні об'єкти зв'язані в єдине ціле двома іхтіологічними заказниками на річках Серет та Дністер.

• **Шупарсько-Гермаківське ядро**, яке складається із низки ботанічних об'єктів, з'єднаних між собою ареалами лісової рослинності в напрямку Колодрібка-Шупарка-Королівка-Вовківці-Гермаківка. Серед них Шупарський ботанічний заказник загальнодержавного значення на площі 695 га; ботанічних заказників місцевого значення Королівського (11,7 га), Сапогівського (28,0), Вовковецького (30,8 га), пам'ятки природи загальнодержавного значення «Урочище Глоди» площею 16 га, пам'яток природи місцевого значення Шупарські бучини № 1, № 2, № 3 загальною площею 28 га.

ОПІЛЬСЬКА ГРУПА ЛАНДШАФТІВ

Бережанський ландшафт є типовим опільським ландшафтом з горбогірним рельєфом, широколистяними буково-дубовими та буково-грабовими лісами з переважно сірими опідзоленими ґрунтами. Панівним видом місцевості є великі горби довжиною від 6 до 12 км з відносною висотою 80-100 і більше метрів. У межах Бережанського ландшафту виділяються три біологічні ядра. У північній частині – **Поточансько-Урманське ядро** (17), в основі якого знаходяться заказники місцевого значення «Поточани» площею 722 га, «Залісся» (400 га) та Урманська бучина (пам'ятка природи місцевого значення) площею 14,8 га.

Комарівське ядро. В центральній частині ландшафту, на межиріччі Золотої Липи і Коропця, можна сформувавши друге біологічне ядро у складі Комарівського ботаніко-ентомологічного заказника площею 40 га, загальнозоологічного заказника «Звіринець» (2302 га), Шибалинського ботанічного заказника (10 га), заказника «Гора Лисоня» (3,0 га). Особливістю даного біологічного ядра є широке представлення угруповань наскельно-степової, степової та лучно-

степової рослинності в поєднанні з багатоманітною ентомофауною та лісовими формами урочища «Звіринець».

Голицьке ядро. В південно-східній частині ландшафту можливе формування біологічного ядра місцевого значення, яке б включало територію Голицького ботаніко-ентомологічного заказника загальнодержавного значення на площі 60 га з перспективою розширення до 72 га та перспективного карстово-спелеологічного заказника місцевого значення «Урочище Підвишок» на площі близько 202 га.

На межі **Бережанського і Монастирського ландшафтів** виділяється третє Завалівське біологічне ядро у складі трьох загальнозоологічних заказників місцевого значення «Рудники» (418 га), «Буда» (398 га), «Довге» (376 га) та чотирьох пам'яток природи місцевого значення: Рудницької бучини (22 га), Мужилівської діброви (18 га), Завалівських бучин № 1 і № 2 (відповідно площею 9 і 22 га).

Монастирський ландшафт. У центральній частині ландшафту виділяється **Яргорівсько-Криничанське ядро** – біологічне ядро на межиріччі Золотої Липи та Коропця. До складу ядра можна віднести Яргорівські бучини № 1, № 2, № 3 загальною площею близько 65 га та загальнозоологічний заказник місцевого значення «Криниця» площею 1052 га, який розташований в межах лісового масиву.

Залісько-Зубрецьке ядро. В південно-східній частині ландшафту на границі з Тернопільським і Заліщиць-

ким ландшафтами можна виділити біологічне ядро у складі чотирьох загальнозоологічних заказників місцевого значення, пов'язаних до лісових масивів, зокрема: «Межеліски» (загальна площа 48 га), «Чемерове» (159 га), «Савинське» (353 га), «Пулікове» (544 га).

Екологічні коридори – просторові, витягнуті форми, елементи екологічної мережі, що зв'язують екологічні ядра і включають в себе існуюче біорізноманіття різного ступеня природності та середовище його існування, а також території, що підлягають ренатуралізації. Необхідно, щоб вони включали максимальну кількість природних ландшафтів і були достатньо широкими для створення умов відродження біорізноманіття, повинні виступати шляхами міграції біоти. Екокоридори, що з'єднують природні ядра національного, регіонального та локального значення, відіграють відповідну роль. Ширина локальних екокоридорів повинна бути не меншою, ніж 500 метрів.

Кременецький широтний екологічний коридор розташований в границях Гологоро-Кременецького горбогір'я, є частиною Галицько-слобожанського екологічного коридору загальнодержавного значення. До особливостей Кременецького екокоридору належить значна його залісненість (до 50%), наявність лучно-чагарникової природної рослинності, що використовується під пасовища, з незначною часткою орних земель в його південно-західній частині. Екокоридор виконуватиме функції міграційних шляхів між природними

ядрами «Кременецькі гори», Веселівсько-Довжоцьке, Волинське, Суразьке.

Медоборський меридіональний екологічний коридор простягається в межах Товтрового пасма від Гологоро-Кременецького кряжа до долини Дністра. Знаходиться на стику двох фізико-географічних областей: Західного і Північного Поділля. Вкритий лісовою, лучно-степовою, наскельно-степовою, чагарниковою рослинністю, частково агрокультурними землями. Сприяє формуванню міграційних шляхів між наступними біологічними ядрами в межах Тернопільської частини Товтр: Іванчано-Ігровецьке, Стрийовецьке, Медоборське.

Дністровський широтно-меридіональний екологічний коридор прилеглий до долини річки Дністер. Схили Дністровської долини, вкриті лісовою, лучною, степовою та наскельно-степовою рослинністю в поєднанні з русловою частиною, є надійним шляхом міграції біоти. У межах даного екологічного коридору знаходяться близько 70 невеликих за площею, різноманітних заповідних об'єктів. У границях екокоридору розташовані два біологічні ядра: **Стрипсько-Джуринське, Заліщицьке Шупарсько-Гермаківське.**

Входження річкової долини до складу нині діючого регіонального ландшафтного парку, а в перспективі природного національного парку «Дністровський каньйон», обумовлює належне функціонування даного екологічного коридору і перспективу формування нових біологічних ядер.

Меридіональний екологічний коридор «Опільський» виділяється в межах Бережансько-Монастирського горбогір'я з осовим розташуванням долини річки Золота Липа. Значна залісненість та залуженість території, незначна розораність сільськогосподарських угідь дають змогу розглядати цей регіон як меридіональний коридор, що виступає шляхами міграції біоти між Гологоро-Кременецькою грядкою і долиною Дністра.

У межах екологічного коридору знаходиться **Поточансько-Урманське, Комарівське, Завалівське, Яргорівсько-Криничанське, Залісько-Зубрецьке** біологічні ядра.

Стрипський меридіональний екокоридор. Виділяється в межах долини річки Стрипа зі збереженою лісовою, лучною, водно-болотною, чагарниковою рослинністю. Є зв'язуючим елементом між біологічними ядрами в межах Тернопільського ландшафту, пов'язаними до долини Стрипи, зокрема **Семиківським, Джуринсько-Стрипським.**

Серетський меридіональний екокоридор є граничним в середній і нижній своїй частині між Тернопільським і Гусятинським ландшафтами. У межах річкової долини знаходиться значна частина водно-болотних угідь із гідрологічними й орнітологічними заказниками; заплавами лісами, лучною, чагарниковою рослинністю. В межах коридору виділяється ряд біологічних ядер: **Чистилівське, Яблунівське, Улашківське, Заліщицьке.**

Збручанський меридіональний екологічний коридор знаходиться в межах двох фізико-географічних областей: Північного і Західного Поділля, однак функцію екологічного коридору виконуватиме в границях Західного Поділля як зв'язуюча ланка між біологічними ядрами Медоборських ландшафтів і ландшафтів долини Дністра. Екокоридор пронизує **Медоборське, Скала-Подільське** біологічні ядра.

Отже, природні заповідні об'єкти під кутом зору виконання ними функцій біологічних ядер поділяються на три основні категорії: ядра загальнодержавного значення в межах природних заповідників та природних національних парків; ядра регіонального значення в межах заказників загальнодержавного значення та ядра місцевого значення в межах заказників місцевого значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гродзинський М.Д., Шищенко П.Г. Ландшафтне різноманіття як компонента сталого розвитку // Проблеми сталого розвитку України. – К., 2001. – С. 243–263.
2. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки». – К., 2000. – 28 с.
3. Програма формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002–2015 роки. Тернопіль, 2001. – 11 с.
4. Пятківський І.О. Сучасний стан мережі природно-заповідного фонду та перспективи її розвитку в Тернопільській області // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. – Гримайлів, 2002. – С. 23–25.
5. Розбудова екомережі України / За ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К., 1999. – 126 с.
6. Царик П. Структурні елементи регіональної екологічної мережі Тернопільщини і їх функціональна роль // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2001. – № 1. – С. 115–121.
7. Царик Л. Регіональні еколого-стабілізуючі системи Західного Поділля // Наукові записки ТДПУ. Сер.: Географія. – Тернопіль, 1999. – № 2. – С. 119–123.
8. Ю.Р. Шеляг-Сосонко, І.Г. Ємельянов. Збереження біорізноманіття та сталий розвиток України // Проблеми сталого розвитку України. – К., 2001. – С. 226–243.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА ТЕРИТОРІЇ МІЖНАРОДНОГО РЕЗЕРВАТУ БІОСФЕРИ «СХІДНІ КАРПАТИ»

*О. МАРИСКЕВИЧ,
кандидат біологічних наук,
заступник директора
з наукової роботи
Інституту екології Карпат
НАН України,
м. Львів;
З. НЄВЯДОМСКІ,
виконавчий директор Фонду
збереження біорізноманіття
Східних Карпат,
Швейцарія*

Перший трьохсторонній та найбільший європейський гірський резерват біосфери «Східні Карпати», охоплюючи шість сусідніх охоронних об'єктів територій у Польщі, Словаччині і Україні, є однією з найважливіших пріоритетних територій охорони біорізноманіття Карпат (The East Carpathians..., 1999; The National Parks..., 1999). Окрім цього, близько 72,5% площі резервату на території Польщі й Словаччини стали одним з найважливіших ключових елементів мережі Натура 2000 в Європейському Союзі.

У травні 2004 р. вступ до ЄС кількох центральноєвропейських країн, які займають третину території Карпат, приніс користь Західній Європі завдяки збільшенню унікального природничого капіталу. Нові держави – члени спільноти запроваджують на своїх територіях підходи ЄС до охорони природи.

Проте існує багато вимог і обмежень, які зменшують ступінь їх готовності до здійснення цього процесу. Продовження перетворень економік східноєвропейських країн у бік моделі вільного ринку є джерелом численних драматичних соціальних і економічних проблем. Наслідком цього є той факт, що стану довкілля приділяється менше уваги, ніж іншим важливим питанням і охорона природи не виступає тут, вис-

ловлюючись дипломатично, «пріоритетом» у фінансуванні. Як результат, природоохоронним територіям часто надається бюджет, якого не вистачає ні на запровадження найкращих моделей охоронних дій чи технічних рішень, а також, в окремих випадках, навіть на їх елементарне функціонування. Багато фахівців і науковців, за винятком найбільш заангажованих, переходять у приватний сектор, який створює кращі умови для розвитку професійної кар'єри та є високооплачуваним. З огляду на це абсолютною необхідністю є підвищення здатності до дій, навчання й об'єднання у мережі, оскільки очікується, що природоохоронні території мають відповідати ще вищим стандартам.

У 2004 р. кордон Європейського Союзу розділив резерват біосфери «Східні Карпати». Польська і словацька частини, як одні з найважливіших ключових елементів мережі Натура 2000 у ЄС, впроваджують Оселищну і Пташиную Директиви (Habitat and Bird Directives – 92/43/EEC 79/409), тоді як два прикордонні українські природоохоронні об'єкти (Ужанський національний природний парк та регіональний ландшафтний парк «Надсянський») не залучені до цього процесу офіційно. На нашу думку, трьохсторонній резерват біосфери «Східні Карпати» повинен розглядатися як єдина територія, що підлягає транскордонній охороні, спільній як з огляду на сприйняття природи, так і спосіб управління у межах резервату. Такої проблеми немає в жодному іншому регіоні Карпат, оскільки резерват біосфери «Східні Карпати» є єдиною транскордонною охоронною територією, яка розділена зовнішнім східним кордоном ЄС.

Ідентичний виклик стоїть перед Карпатами як однією із найбільших гірських систем Європи, з дещо більшою площею, ніж Альпи. Навіть після вступу Румунії до ЄС близько одинадцяти відсотків Карпат «залишають-

ся на узбіччі». Це може означати, що п'ятнадцять великих природоохоронних територій в Україні та одна у Сербії не будуть залучені до мережі Натура 2000. У цьому випадку екологічна континуальність Карпат не знайде повного відображення у подальших правових і адміністративних рішеннях вздовж усієї дуги Карпат, оскільки, власне, Українські Карпати з'єднують західну і південно-східну частини дуги.

Тим паче, означений вище виклик є можливістю для перевірки ефективності транскордонної співпраці як у межах резервату, так і між державами, що підписали Карпатську Конвенцію. Підписана 22 травня 2003 р. під час міжнародної конференції «Довкілля для Європи» у Києві, Рамкова Конвенція про охорону і сталий розвиток Карпат (Карпатська Конвенція) є віхою у справі охорони Карпат як спільного регіону. Проте відповідні Протоколи до Конвенції потребують підготовки, опрацювання, обговорення, підписання і ратифікації державами, які є її підписантами (Implementation..., 2006). У зв'язку з цим інтенсивна співпраця щодо охорони біологічного і ландшафтного різноманіття, передбачена Статтею 4 Конвенції, або спільні дослідження і моніторинг із застосуванням уніфікованої методики досліджень чи отримання даних і опрацювання результатів, як це передбачено п. 2 Ст. 12, залишається поки що рідкісним явищем у Карпатах.

Реакція на цей виклик вивчалася у вересні 2003 р. Фондацією охорони біорізноманіття Східних Карпат (Швейцарія) у рамках тренінгу за участі директорів і фахівців з усіх природоохоронних територій, що входять до складу резервату. Зустріч також була зумовлена запланованим на 2004 р. стартом нової «Програми грантів для транскордонної співпраці» Фондації охорони біорізноманіття Східних Карпат (ЕСВС). Основною ціллю тут стала оцінка досягнень у співпраці та її поглиблення

між усіма включеними до резервату територіями. Було визначено наступні пріоритети для співпраці: з метою поглиблення транскордонної співпраці – формування спільних тематичних робочих груп для підготовки спільних програм і проектів щодо:

- охорони і повернення видів великих природних карпатських рослинних та хижих ссавців, а також охорони їх оселищ;
- охорони ендемічних, зникаючих і найбільш характерних видів рослин та рослинних угруповань, зокрема, оторфованих територій та гірських лук – полонин;
- охорони лісів з особливим урахуванням ренатуралізації деревостанів, трансформованих недолугими методами лісового господарства;
- охорони культурної спадщини і пропаганди традиційних місцевих продуктів;
- обміну досвідом щодо інструментів і методів ведення екологічної освіти;
- розробки спільної стратегії розвитку туризму на засадах сталого розвитку та стратегії управління рухом відвідувачів;
- формування спільних баз даних ГІС і продовження роботи над спільними картами території міжнародного резервату біосфери «Східні Карпати».

Як відповідь на виклик, пов'язаний із наслідками проходження східного кордону ЄС через резерват і потребою подальшого залучення до співпраці українських партнерів через посилення обміну досвідом, трансферу знань і технологій, а також підвищення здатності українських природоохоронних територій до активних дій, для реалізації поставлених цілей варто зосередитися на впровадженні сумісних методів управління природоохоронними територіями, які б були орієнтованими на поширення мережі Натура 2000 в межах української частини МРБ «Східні Карпати».

Реалізація такого підходу сприятиме пропаганді ідеї Натура 2000 в Україні як державі, що не входить до складу спільноти, тобто поширенню законодавчих засад Європейського Союзу щодо охорони природи за межами східного кордону ЄС. Одночасно цей підхід можна розглядати як пілотний, з огляду на впровадження положень Карпатської Конвенції, про яку вже згадувалося вище. Варто зазначити, що впровадження засад Натура 2000 країни, що вже перебувають у Європейському Союзі, розпочали задовго до дати офіційного входження до ЄС. Зокрема, Словаччина ще в 2003 році завершила визначення на своїй території біотопів за методикою Оселищної Директиви (Europsky..., 2003).

У червні 2009 року Друга конференція Сторін Карпатської Конвенції (COP2) прийняла перший тематичний Протокол до Рамкової Конвенції – Протокол про охорону та стале використання біологічної та ландшафтно-різноманітності (Бухарест, 2009). Він був підписаний всіма карпатськими країнами, включаючи Україну, а зараз перебуває на стадії ратифікації. Одна із статей «Протоколу біорізноманіття» особливою мірою стосується ситуації в МРБ «Східні Карпати»:

«Стаття 16. Консультація, гармонізація та координація виконання зобов'язань на своїх прикордонних територіях в Карпатах з метою досягнення цілей, визначених Статею 1 параграфами 2 і 3, для сусідніх Сторін, особливо на транскордонних природоохоронних територіях.

1. Усі Сторони будуть гармонізувати та координувати виконання зобов'язань на своїх прикордонних територіях в Карпатах з метою досягнення цілей, визначених Статею 1, параграфами 2 і 3, для сусідніх Сторін, особливо на транскордонних природоохоронних територіях.

2. Сторони будуть співпрацювати в межах існуючих транскордонних природоохоронних територій в Карпатах і гармонізувати управління об'єктами, оцінювати їх функціонування, та, якщо це буде потрібно, підтримувати розширення існуючих транскордонних природоохоронних територій або створення нових транскордонних природоохоронних територій в Карпатах.

3. У випадку, коли природні оселища видів, що знаходяться під загрозою, локалізовані по обох боках державних кордонів Сторін, Сторони будуть об'єднуватися для забезпечення їхньої охорони та, якщо це буде необхідним,

відновлювати ці види та їхні природні оселища.

Потрібно відзначити, що станом на 2009 р. впровадження сумісних методів управління природоохоронними територіями, орієнтованими на поширення мережі Натура 2000, в межах української частини МРБ «Східні Карпати» впроваджується в рамках двох міжнародних проектів: «Охорона та стале використання природних ресурсів Українських Карпат», фінансованого урядом Норвегії через Всесвітній фонд дикої природи (Дунайсько-Карпатська програма) та голландсько-українського проекту «Реалізація транскордонного екологічного зв'язку в Українських Карпатах», який передбачає створення транскордонного екологічного коридору для великих ссавців на території РЛП «Надсянський» (Львівська область) та Бещадському парку народоному (Підкарпатське воєводство, Польща), а також на кордоні України та Румунії.

Однак впровадження сумісних методів управління природоохоронними територіями в українській частині Карпат не може базуватися лишень на виконанні міжнародних грантів. Однією з умов входження України в європейський процес охорони довкілля через реалізацію положень Карпатської Конвенції є нагальна потреба в гармонізації чинного законодавства України із законодавством Європейського Союзу шляхом імплементації ключових положень Пташиної й Оселищної Директив.

ЛІТЕРАТУРА

Марискевич О., Невядомський З. Регіональний ландшафтний парк «Надсянський». – Карпатська Фундація (Польща), Фундація ЕСВС (Швейцарія), 2005. – 20 с.

Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення /Ред. С.М. Стойко. – Львів: Меркатор, 2007. – 306 с.

Europsky významne biotopy na Slovensku /Eds. Vicensikova A., Polak P. – Banská Bystrica; SOP SR, 2003. – 151 s.

Implementation an International Mountain Convention. An approach for the delimitation of the Carpathian Convention area. – Bolzano; European Academy of Bolzano. Institute for Regional Development, 2006. – 117 p.

The East Carpathians Biosphere Reserve /Ed. Alicja Breymer. – Warsaw: The National UNESCO-MAB Committee of Poland, 1999. – 61 p.

The National Parks and Biosphere Reserves in Carpathians. The last Nature Paradises /Ed. Dr. Ivan Voloschuk. – Tatranska Lomnica: Association of the Carpathian National Park and Biosphere Reserves, 1999. – 244 p.

ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ У ВИСОКОГІРНІЙ ФЛОРИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ Й ОХОРОНУ «ГАРЯЧИХ ТОЧОК»

Світлана ЗИМАН,
професор, провідний науковий співробітник
Інституту ботаніки НАН України,
м. Київ;
Андрій ГАМОР,
кандидат біологічних наук, доцент
Ужгородського національного університету;
Олена БУЛАХ,
кандидат біологічних наук,
Інститут ботаніки НАН України,
м. Київ

Вивченню рідкісних та ендемічних рослин у флорі Українських Карпат присвячено багато праць (Чопик, 1976, Stoyko, Tasenkevich, 1993, Гамор та ін., 1994, Крічфалушій та ін., 1999...), але найбільш значний внесок зроблено К.А. Малиновським з співавторами (2002), які узагальнили існуючі відомості про рідкісні, ендемічні, реліктові та погранично-ареальні види судинних рослин Українських Карпат й представили власну концепцію категоризації рідкісних видів за ознаками структури їх популяцій. Найбільшу цінність даної роботи становлять, на наш погляд, відомості про CR або критично загрожувани та EN або загрожувани таксони, також про рідкісні таксони з недостатньою про них інформацією (DD).

С.М. Зиман досліджує рослинний покрив Східних Карпат протягом понад 40 років, у тому числі була учасником проекту по вивченню біорізноманіття Карпатського біосфер-

ного заповідника під егідою Глобального екологічного фонду (1994–1995) й співавтором підсумкової монографії (1997). Крім того, протягом останніх 20 років С.М. Зиман та ін. було опубліковано понад 25 статей, присвячених результатам дослідження рідкісних рослин флори Українських Карпат (Зиман та ін., 1988–2009, Ziman et al., 1997–2009).

Надзвичайно важливою подією у вирішенні проблеми рідкісності рослин та їх захисту стало сучасне видання Червоної книги України (2009), у якій подано відомості про сучасний стан видів флори України, що потребують охорони або перебувають під загрозою зникнення. Тут розглянуто понад 200 рідкісних видів судинних рослин гірської флори Українських Карпат, й за цими даними сьогодні близько 50 рідкісних видів судинних рослин (майже 20 видів – релікти) є зникаючими, причому (порівняно з даними К.А. Малиновського та ін., 2002) підтверджено статус зникаючих рослин у 30 видів та введено до групи зникаючих понад 15 видів (раніше мали статус загрожуваних чи вразливих).

Заслугує особливого розгляду феномен зниження у Червоній книзі України статусу рідкісності більше ніж у 20 видів флори Українських Карпат, й ми прагнемо вважати це проявом поліпшення їх стану. Проте результати власних обробок для цього видання декількох критично загрожуваних (*Achillea schurii* Sch. Bip., *Astragalus krajinae* Domin, *Biscutella laevigata* L., *Saxifraga androsacea* L., *S. bryoides* L. та ін.) не дають підстави для оптимізму, тому що стан їх популяцій продовжує погіршуватися. В книзі К.А. Малиновського та ін. (2002) бракувало даних (DD) для майже 60 критично загрожуваних видів, й у Червоній книзі України для 20 з них (*Diphasiastrum complanatum* (L.) J. Holub, *Sedum antiquum* Omelez. et Zaverucha, *Lathyrus transsilvanicus* (Sprengel) Fritsch та ін.) представлені відомості про їх сучасний стан.

Проте достовірні дані про більшість дуже рідкісних рослин зі статусом DD (понад 40 видів – *Alopecurus laguriformis* Schur, *Bupleurum subfalcatum* Schur, *Festuca tatrae* Csako) Degen, *Lilium bulbiferum* L., *Euphrasia salisburgensis* Funck та ін.) продовжують залишатися відсутніми.

Сьогодні на найбільшу увагу заслуговують саме зникаючі рослини, але особливо ті з них, які все ще недостатньо досліджені, чи для яких відомі лише поодинокі місцезростання, тому, що вони є реальними кандидатами на зникнення з флори Українських Карпат, а в деяких випадках й з флори України. С.М. Зиман опублікувала в Червоній книзі України підтвердження зникнення одного з таких видів – *Primula farinosa* L., про знахідку якої на відрогах Горган (урочище Гереджівка, болотиста лука поблизу с. Ясіня Закарпатської області) повідомлялося у 1964 р., причому у 1962–1964 рр. було здійснено стаціонарні спостереження за станом його популяції, єдиної в Україні. Згодом С.М. Зиман намагалася поновити дослідження цього виду, однак всі спроби знайти його рослини на Горганах чи десь інде були марними, й довелося засвідчити зникнення *P. farinosa* з флори України (Зиман, Вайнагій, 1991), що відбулося, на думку авторів, внаслідок меліорації та господарської діяльності людини. Критично розглянувши відповідну літературу, автори (Ziman et al., 2001) прийшли до висновку, що даний вид являє собою аркто-альпійську реліктову рослину, диз'юнктивно поширену в країнах Європи й частково в Азії та Північній Америці, причому в Альпах він не є рідкісним, але на території Карпат кількість його місцезростань невпинно зменшується. Було зазначено приуроченість виду до рідкісної реліктової асоціації *Caricetum davallianae* Dutoit 1924. У 1998–1999 рр. С.М. Зиман відвідала місцезростання *P. farinosa* в Словаччині (поблизу Брезно) й у Румунії (поблизу Тужнадь), й з обох місцезростань привезла рослини для їх репатріації, яка, на жаль, була невдалою. Слід відзначити дуже цікавий феномен, який полягає в тому, що в угрупованнях з *P. farinosa*, принаймні у гірських флорах Європи, майже завжди наявний ще один рідкісний вид – *Gentiana verna* L., статтю про яку С.М. Зиман теж опублікувала в сучасній Червоній книзі України. Згідно з В.І. Чопиком (1976), цей вид досить поширений у високогір'ї Свидовця, Чорногори, Мармароша й Горган, проте наш критичний перегляд доступних гербаріїв показав, що скрізь як *G. verna* помилково визначався *G. laciniata* Kit. Тому вже у 2002 р. К.А. Малиновський та ін. розглядали цей вид як вірогідно зниклий, тим часом *G. verna*

сьогодні все ще зростає у вищезгаданому урочищі Гереджівка, де, на жаль, знаходиться на межі зникнення.

У природній флорі Карпат є близько 4000 таксонів (видів та підвидів) судинних рослин, з яких майже 450 таксонів рідкісних та 220 таксонів ендемічних (субендемічних), в тому числі у флорі Східних Карпат – 3000/350/ 160 таксонів, Українських Карпат – 2000/250/100 таксонів, у високогірній флорі Українських Карпат – близько 1000/200/80 таксонів. Спільними ознаками більшості рідкісних високогірних видів є локальні, невеликі за розмірами, іноді фрагментовані популяції, переважно з неповними віковими спектрами, низькою спроможністю до насіннєвого поновлення й низькими індексами поновлення та заміщення (Зиман, 1997, Ziman et al., 1997).

Слід зазначити, що багато високогірних таксонів є дуже рідкісними на території України, але вони не критично загрожували й часто не рідкісні в інших частинах Карпат (Ziman et al., 1998). Наприклад, серед 80 рідкісних видів, спільних для високогірних флор України та Румунії, близько 20 (*Aster alpinus* L., *Biscutella laevigata* L., *Campanula carpatica* Jacq., *Veronica alpina* L. та ін.) перебувають в Україні під загрозою зникнення, а в Румунії вони лише вразливі. Тим часом у Румунії видів, більш рідкісних, ніж в Україні, небагато (*Aconitum jacquinii* Reichenb., *Gentiana acaulis* L., *G. lutea* L., *Rhodiola rosea* L. та ін.).

Аналіз рівня ендемізму у середньогірній та високогірній фракціях флори Українських Карпат показав зосередження ендемічних таксонів саме у високогір'ї (співвідношення 10:1), а перегляд їх екологічних особливостей – приуроченість більшості цих рослин до відкритих схилів, кам'янистих та лучних місцезростань субальпійського поясу. За нашими даними, майже третина ендемічних високогірних видів є критично загрожуваними, а їх значна частина знаходиться на межі зникнення. В результаті уточнення вмісту і співвідношення ендемічних таксонів у флорах основних гірських масивів Українських Карпат було встановлено, що найбільш насичені ендеміками флора Чорногори (90 таксонів) та Чивчинських гір (85 таксонів), далі йдуть флора Свидовця (70 таксонів), Мармароша (60 таксонів), Горган і Бескидів (по 45 таксонів). Великий інтерес становить наявність близько 30 ендемічних видів, спільних у флорах більшості гірських масивів, від Мармароша до Горган (*Chrysosplenium alpinum* Schur, *Doronicum carpaticum* (Griseb. et Schenk) Nyman, *Phyteuma vagneri* A. Kerner та ін.), причому вони є переважно східнокарпатськими чи південно-східнокарпатськими ендеміками, й ми

схильні розглядати їх як ядро древнього флористичного комплексу Східних Карпат (Зиман, Гамор, 2009).

Цікаві дані отримано нами внаслідок аналізу «гарячих точок» у високогірній флорі Українських Карпат як осередків зростання й збереження рідкісних та ендемічних рослин (Зиман та ін., 2006, 2009, Ziman et al., 2009 та ін.). Як результат, відзначено 20 субальпійських асоціацій (переважно рідкісних, ендемічних чи реліктових), в яких наявні більше 5 рідкісних таксонів, причому в 11 асоціаціях – більше 15, а в чотирьох – 20 чи більше рідкісних рослин. Ці асоціації поширені переважно на Свидовці (Драгобрат, Близниця, Геришаска), Чорногорі (Петрос, Туркул, Ребра, Шпиці), але також на Мармароші (Піп Іван), у Горганах (Негровець), Чивчинах (Чорний Діл, Гнетеса, Лустун) та ін. Вважаємо найбільш значними «гарячими точками» високогірні угруповання на вапнякових відслоненнях нижче вершини Близниці (Драгобрат, «комини» на висоті близько 1750 м) – асоціації *Festucetum amethystinae* (Domin) Coldea 1984, *Saxifraga* (paniculatae)-*Festucetum versicoloris* Wall. 1933, *Achillea* (schurii)-*Dryadetum* (Beldie) Coldea 1984, *Festucetum carpaticae* Domin 1930, *Festucetum pictae* Krajina 1933, *Cystopteridetum fragilis* Oberd. 1938, *Salicetum herbaceae* Br.-Bl. 1931, в яких зростає близько 80 таксонів судинних рослин, у тому числі майже 60 видів рідкісних рослин. Унікальність «коминів» полягає в тому, що у їх флорі близько 20 видів відносяться до критично загрожуваних (*Achillea schurii*, *Aconitum jacquinii*, *Aquilegia transsilvanica* Schur, *Astragalus krajinae* та ін.), 32 ендемічні види. На другому місці угруповання на північно-східному схилі нижче вершини гори Петрос (на висоті 1800 м) – переважно асоціації *Festucetum carpaticae* й *Thymo-Festucetum amethystinae* Kricsfalussy et Malinowski 2000, які включають близько 50 видів рідкісних рослин (три види критично загрожуваних – *Coeloglossum alpinum* Schur, *Phyteuma confusum* A. Kerner, *Salix alpina* Scop.), 23 види ендемічні. На третьому місці угруповання нижче вершини гори Горб (Горгани, хребет Негровець, на висоті 1700 м), де відзначено 25 рідкісних видів (два види критично загрожувани – *Coeloglossum alpinum*, *Phyteuma confusum*), 18 видів ендемічних. Четверта за значущістю «гаряча точка» відзначена під вершиною гори Великий Камінь (Чивчини, хребет Чорний Діл, висота близько 1600 м), близько 20 рідкісних видів (12 видів критично загрожуваних, у тому числі відсутні на інших масивах *Elizanthus zawadskii* (Herbich) Klokov, *Erysimum transsilvanicum* Schur, *Minuartia oxypetala* (Wolosz.) Kulcz.), більшість видів ендемічні.

Отже, за даними Червоної книги України (2009), близько 50 видів є зникаючими (майже 20 видів – релікти). Незважаючи на зниження у даній обробці статусу рідкісності більше ніж у 20 високогірних видів флори Українських Карпат, стан популяцій частини дуже рідкісних видів, за нашими даними, протягом останніх років продовжує погіршуватися. На найбільшу увагу заслуговують зникаючі види рослин, особливо недостатньо досліджені чи для яких відомі лише поодинокі місцезростання. Дана теза підтверджується авторськими даними про зникнення з флори Українських Карпат і України в цілому *Primula farinosa* L. й статусом зникаючої рослини для *Gentiana verna* L.

Майже третина ендемічних високогірних видів є критично загрожуваними, їх значна частина знаходиться на межі зникнення, а наявність близько 30 вузькоендемічних видів, спільних у флорах більшості гірських масивів, від Мармароша до Горган, дає підставу розглядати цю групу рослин як ядро древнього флористичного комплексу Східних Карпат. У результаті аналізу «гарячих точок» у високогірній флорі Українських Карпат як осередків зростання й збереження рідкісних та ендемічних рослин було відзначено 20 асоціацій, переважно рідкісних, ендемічних чи реліктових, які охоплюють більше 5 рідкісних таксонів, у тому числі в чотирьох з них зростає близько 20 видів рідкісних рослин. На нашу думку, охорона й збереження саме цих «гарячих точок» має бути одним з першочергових завдань збереження біорізноманіття в Українських Карпатах.

ЛІТЕРАТУРА

- Гамор Ф.Д., Вайнагій І.В., Антосяк В.М. Стан охорони червонокнижних видів рослин на заповідних територіях Українських Карпат // Укр. бот. журн., 1994. – 51, 6: 122–128.
- Зиман С.М. Новий для флори України вид первоцвіт борошнистий // Укр. бот. журн., 1964. – 21, 3: 91–92.
- Зиман С.Н., Малиновский К.А., Федорончук Н.М. Об изучении структуры популяций редких и исчезающих видов цветковых растений флоры Карпат // Carpathian Flora. – Bratislava, 1988: 62–64.
- Зиман С.М., Вайнагій І.В. Еколого-географічні та фітоценологічні особливості рідкісних видів *Primula farinosa* й *Gentiana verna* // Укр. бот. журн., 1991. – 48, 5: 99–101.
- Зиман С.М. Популяційна різноманітність високогірних рідкісних видів квіткових рослин // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К., Міжнародний глобальний екологічний фонд. – 1997: 335–352.

Зиман С.М., Новосад В.В., Царенко О.М. Особливості рідкісних видів у високогірних флорах Карпат (Україна та Румунія) // Збереження флористичного різноманіття Карпатського регіону. – Ужгород, 1988: 48–51.

Зиман С.М., Гамор А.Ф., Гамор Ф.Д., Булах О.В. Про «гарячі точки» як осередки зростання й збереження рідкісних рослин в Українських Карпатах // Біорізноманіття Українських Карпат. – Львів, 2005: 132–134.

Зиман С.М., Гамор А.Ф. Природокористування та проблема збереження рідкісних видів рослин у Карпатах. 2006. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Хуст–Рахів: 86–89.

Зиман С.М., Гамор А.Ф. Ендемічні види судинних рослин у флорі Українських Карпат та питання генезису флори Карпат // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. біол., вип. 26, 2009: 159–166.

Зиман С.М., Дремлюга Н.Г., Гамор А.Ф., Максимів Т.О., Сухарюк Д.Д. Рідкісні та ендемічні таксони судинних рослин у високогірній флорі Петроса (Чорногора) // Біологічні системи. – 2009. – 1, 1, 2009: 63–67.

Крічфалушій В.В., Будніков Г.Б., Мигаль А.В. Червоний список Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 193 с.

Малиновський К., Царик Й., Кияк В., Нестерук Ю. Рідкісні, ендемічні, реліктові та погранично-ареальні види рослин Українських Карпат. – Львів, 2002. – 75 с.

Червона книга України. Рослинний світ (відп. ред. Я.П. Дідух). – Київ: Вид-во Глобалконсалтинг. – 2009. – С. 11–621.

Чопик В.І. Високогірна флора Українських Карпат. – Київ: Наук. думка, 1976. – 269 с.

Stoyko S.M., Tasenkevich L.O. Some aspects of endemism in the Ukrainian Carpathians // *Fragm. Flor. Geobot.* 1993. – 2, 1: 343–353.

Ziman S.N., Novosad V.V., Dutton B.E., Clemants S. Ecological and phytocoenotic peculiarities of the rare high-mountain Flowering Plants within the Carpathian Biospheric Reservation // Міжнар. аспекти вивч. та охор. біорізноманіття Карпат. – Рахів, 1997: 68–70.

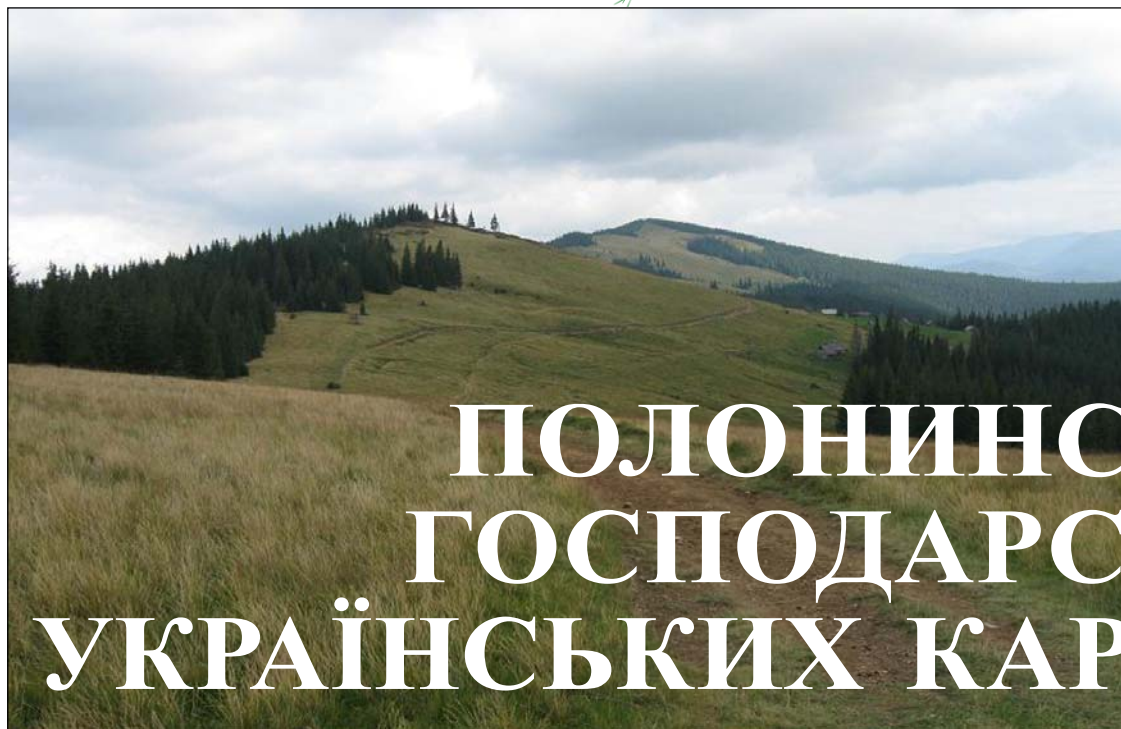
Ziman S., Coldea G., Cristea V., Boscaiu N., Novosad V. Comparative study of the rare species of the Flowering Plants within the high-mountain Floras of the Carpathians (Ukraine and Romania) // *Issues of the Sustainable Development of the Carpathian Region.* – Rakhiv, 1998. – 2: 227–232.

Ziman S., Coldea G., Cristea V., Boscaiu N., Novosad V. *Primula farinosa* L. and the relict community *Caricetum davallianae* in the Carpathians and their protection // Вісник Нац. наук. прир. муз. – 2001. – 1: 196–199.

Ziman S.N., Bulakh E.V., Hamor A.F. «Hot spots» within the high-mountain floras as the sectors of the integrity of the rare species (on the model of the Ukrainian Carpathians) // *Plants, fungal and habitat diversity investigation and conservation. Proceedings of IV Balkan Botanical Congress (20–26 June 2006, Sofia).* – Sofia: Institute of Botany, Bulgarian Academy of Sciences, 2009. – P. 555–561.

ПОЛОНИНСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

ТРАДИЦІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Януш ГУДОВСКИ,
професор,
доктор габілітований,
Інститут регіональних
і глобальних досліджень
Варшавського університету,
Польща;
Юрій НЕСТЕРУК,
Інститут екології Карпат
НАН України,
м. Львів, Україна;
Анджей РУЩАК,
Товариство Карпатське,
м. Гданськ, Польща;
Яцек СТРОЖЕВСКИ,
доктор,
фірма «Orffa Polska Sp. z o.o.»,
м. Чоснув біля Варшави,
Польща;
Влодзімеж ВІТКОВСКИ,
Відділ архітектури
Лодзької Політехніки,
Польща;
Мацей ЗОМБЕК,
доктор габілітований,
Інститут етнографії
Варшавського університету,
Польща

Полонинське господарство в Карпатських горах здавна привертало увагу багатьох дослідників. Перші розвідки науковців з'явилися ще наприкінці XVIII – на початку XIX століть.

Як зазначено у багатьох працях, явище номадизму в Карпати було принесене волоськими пастухами приблизно у XV-XVI століттях із Балканського півострова. Проте, із плином часу, акумулюючи місцеві етнокультурні особливості, воно стало невід'ємною складовою матеріальної й духовної гущельської культури.

Перші наші дослідження полонинського господарства в Українських Карпатах були проведені в серпні 1999 р., протягом наступного десятиліття уточнювалися здобуті дані. У серпні 2009 р. здійснено експедицію, основною метою якої стало порівняння змін, що відбулися. Дослідження, отже, базувалися на комплексній оцінці полонинського випасу й включали в себе опрацювання давніх та сучасних літературних джерел, виїзди в район Свидовця й Чорногори, спілкування з пастухами, депутатами й власниками полонин. Економіст Януш Гудовські, географ Юрій Нестерук, лікар Анджей Рушак, зоотехнік Яцек Строжевські, архітектор Влодзімеж Вітковські та етнограф Мацей

Зомбек під час своїх наукових пошуків відчували неабияку підтримку групи майбутніх дослідників карпатських полонин у складі Назарія Нестерука (Львів), Філіпа Гудовського (Варшава) і Яна Вітковського (Лодзь).

У 1999 р. дослідження були здійснені в масиві Свидовця – на полонинах Ворожеска та Апшинеска, і в масиві Чорногори – на полонинах у масиві хр. Кукул – Кернички, Григорівка, Середне, Озірна, Кукул, Лабеска, Закукул. У 2009 р. основними пунктами наукових зацікавлень стали полонини лише в масиві Чорногори – на хр. Кукул (Кернички, Григорівка, Середне, Кукул, Лабеска, Закукул) та на хр. Кострич (полонина Веснарка).

Улітку 2009 р. основною нашою метою, як зауважували вище, було зафіксувати зміни в структурі полонинського господарства, які відбулися протягом останнього десятиліття. Елементи ж структури полонинського господарства завжди тісно пов'язані з потенційними можливостями природного середовища: самими гірськими пасовищами, кормовою базою, а похідною складовою у функціонуванні цього типу господарювання є створена протягом кількох століть традиційна культурна складова, зокрема матеріальна і духовна культура горян.

СТРУКТУРА ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ ПОЛОНІНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Просторово-функціональну модель полонинського господарства – складного природного кластеру – ми розуміємо як добровільне територіально-галузеве об'єднання учасників даного ринку праці, яке зберігає у значній мірі риси натурального виробництва. Ця структура є просторовим поєднанням менших об'єктів, які мають системне поєднання загалом неформального характеру. З тим, однак, застереженням, що у випадку з полонинським господарством в Українських Карпатах натуральний кластер не є новою формою, – навпаки, після зникнення колгоспного устрою спостерігаємо повернення до багатьох давніх форм цього господарювання. Присутність традиції натурального виробництва не означає принаймні бар'єру для господарського розвитку. Значення натурального кластера є суттєвим зокрема при реалізації зрівноваженого розвитку території, безпечного для природного середовища цього гірського регіону.

Нижче нами подані зауважені зміни у структурі полонинського господарювання, які відбулися протягом останнього десятиліття.

Інформацію про кількість поголів'я свійських тварин, що випасаються на полонинах, було зібрано протягом 1999-2009 рр. Загальновідомо, що в часи колгоспно-радгоспного господарювання тут тримали значно більше корів та овець, часто навіть понад потенційно допустимі спроможності полонин. Аналіз підтвердив загальна зменшення поголів'я, проте динаміка його є різною. Лише на полонині Веснарка ця тенденція не є значною. На двох полонинах (Кернички і Закукул) відбулася зміна тварин, які випасаються, при перерахунку на велику рогату худобу (10 овець = 1 дійна корова) зменшення поголів'я не є значним. Окрім цього, окремі депутати (як, наприклад, на полонині Закукул) використовують ринковий підхід до організації випасу, інколи співпрацюючи з господарствами інших полонин або ж сільськими громадами.

Овець з полонини Заного, що в масиві Петрос, у середині літа перегнали на Закукул. На полонині Лабесці господарство поступово занепадає після смерті багатолітньої власниці. На

Дослідження полонин Свидовця, 1999 р.

хр. Кукул стійбище перенесли на одну з полонин поблизу г. Петрос у масиві Чорногори. На інших досліджуваних стійбищах з'явився або збільшився випас коней, догляд за якими вимагає менше праці, проте приносить більший дохід.

Однак на фоні усіх Українських Карпат зафіксоване нами зменшення поголів'я є порівняно незначним. Протягом останнього часу спостерігаємо акцент господарів на виражене екстенсивне пасовищне господарювання, яке полягає (окрім полонин Веснарки, Закукула та Озірної) у поступовому відході від молочного напрямку в бік збільшення виробництва м'яса й вовни, збільшення кількості тварин, зокрема, коней. На п'ятих з восьми обстежених нами полонинах загальна кількість дійних корів протягом 1999-2009 рр. зменшилася від 72 до 38 голів, але водночас зросла кількість поголів'я ялівків, телят і бичків – із 58 до 71 голів, а також чисельність коней – із 5 до 24-х голів.

ОСНОВИ ОПЛАТИ Й РОЗПОДІЛУ ПРИБУТКУ

Дослідження полонинського господарства, проведені в 2009 р., у черговий раз підтвердили загрозу поступового згасання традиції щодо усталеного розподілу продукту (молока, сиру). Це стосується, зокрема, відомого звичаю першого надою «на міру», який проводять на початку сезону власники тварин у присутності пастухів, й на основі якого визначають норму продук-

ту. Величина цього надою була основою при нарахуванні сподіваної кількості продукції сиру, причому очікувані надлишки понад вираховану величину продукції призначалися для пастухів. У даний час при випасанні корів надою на міру не застосовують, а лише встановлюють оплату за випас (здебільшого 400-450 грн. за сезон). Потреби ринку призвели до меншого зацікавлення молоком і молокопродуктами, а отримані продукти слугують для споживання родинами власників тварин, а також для корму іншим тваринам. У нашій попередній монографії «*Pasterstwo na Huculszczyźnie. Gospodarka – Kultura – Obyczaj*» (2002), де подані підсумки проведених у 1999 р. досліджень, зазначалося: «...Настала зміна найприбутковішого напрямку полонинського господарювання – виробництва сиру – в бік відбору самого молока». У 2009 р. вже спостерігаємо зменшення питомої ваги молочних виробів на користь виробництва м'яса. Це підтвердилося як на підставі усних опитувань, так й отриманими даними, які стосуються змін у чисельному спектрі тварин, що випасалися.

Це, в свою чергу, призвело й до наступних змін. Раніше на полонинах перебувало багато дітей, які займалися пильнуванням тварин й допомагали в доїнні. У 2009 р. ми зустріли лише кількох підлітків, які проводили тут свій вільний літній час. Депутатам вже не потрібно наймати багатьох доярок (масрок) для обслуговування випасу, а догляд за стадом обмежується лише

Таблиця 1

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТВАРИН НА ДОСЛІДЖЕНИХ ПОЛОНИНАХ у 1999 і 2009 рр.

Полонина	1999 р.	2009 р.
Кернички	293 вівці	7 дійних корів + 13 ялівок, бичків і телят
Григорівка	20 дійних корів + 15 телят, бичків та ялівок	10 дійних корів + 18 телят, бичків та ялівок
Середнє	12 дійних корів + 8 телят, бичків та ялівок	5 дійних корів + 13 телят, бичків та ялівок
Озірна	3 дійні корови + 7 телят, бичків та ялівок	5 дійних корів + 11 телят, бичків та ялівок
Кукул	26 дійних корів + 24 телят, бичків та ялівок (2 пастуших господарства)	10 дійних корів + 21 телят, бичків та ялівок + 20 коней (одне пастуше господарство)
Лабеска	14 дійних корів + 11 телят, бичків та ялівок + 1 бугай + 5 коней	6 дійних корів + 6 телят, бичків та ялівок + 2 коні
Закукул	37 дійних корів + 30 телят, бичків та ялівок + 1 бугай	400 овець
Веснарка	У попередні роки – до 800 овець	240 овець + 30 дійних корів

конкретною родиною чи вузькою групою осіб однієї сільської громади (для прикладу, троє молодих людей, які домовилися поміж собою щодо обов'язків, а також розподілу очікуваного прибутку). Ці зміни, однак, не стосуються випасу овець, де ще зберігаються багато традиційних звичаїв, у тому числі й пробний надій.

ДОГЛЯД І КОРМОВА БАЗА ТВАРИН

На полонинах, що розташовані на хребті Кукула, проводиться випас корів, й лише на одній (Закукул) у 2009 р. випасали овець. На трьох із восьми обстежених нами полонин на цьому хребті й на хребті Костричі випасали також робочих коней. На трьох полонинах утримували поросят на відгодівлі, а на одній – кури. Протягом останнього часу майже зникла традиція випасання кіз, які звично ходили в овечий отарі. Кіз гупули переважно випасають у загорожах навколо обійсть у селах.

У 2009 р. якість паші горяни оцінювали як дуже низьку – з огляду на недостатню кількість опадів протягом літніх місяців, зокрема липня. Практично зникли випадки знищення (викопування, викопування) щавлю альпійського й інших рудеральних рослин (наприклад, кропиви), які з'явилися в місцях, перенасичених гноєм та гноївкою.

Під час останньої експедиції запитали те, що корови (разом з телятами і ялівками, а також бичками) не мають кульчиків, й лише в одному випадку ми бачили окільчикованими кілька голів худоби в долині. Молодші й

старші пастухи вже не можуть назвати селекційну расу корів, а все частіше застосовують індивідуальні назви, які вказують на масть тварини: «сіра», «чорна», «біла», «червона», або ж власні імена, як, наприклад, Циганка, Калина, Катерина, Матрьошка, Марися, Лесуна, Соколяна, Вечеряна, Зоряна.

Раз у тиждень дійним коровам дають мішанку зі збіжжя (комбікорм), в розрахунку приблизно 0,5-1 кг на 1 голову. У корито, що в корівнику, кладуть грудки кам'яної солі. Інших вітамінних сполук мінерального походження полонинське «меню» не містить.

Дійння корів здійснюють двічі на день. Якщо отелення відбулося на полонині, то на початку лактації (приблизно півтори місяці) дійння проводять тричі. Гігієна при цьому й надалі залишається досить примітивною.

Надої зазвичай найбільшими є в кінці червня – на початку липня: до 18 літрів щоденно. Наприкінці липня величина надою поступово знижується до 15 л, а в кінці серпня – на початку вересня лише окремі корови дають по 10 л молока на день. Як зазначають пастухи, молочність корови може тимчасово знижуватися – під час масових нашеств окремих видів комах, зокрема мошки, а також після сильних ураганних вітрів із грозою та градом.

На досліджених у 2009 р. полонинах ми не зафіксували випадків метаболічних хвороб, що, наприклад, при таманні тваринам, які на літній період залишаються в селах. Тут досить рідко трапляється запалення дійок – мастит. У таких випадках для лікування в наш час застосовують мазь, яку призначає кваліфікований ветеринар. У випадку ускладнень при народжуванні телятка на полонину викликають ветеринарного лікаря.

У минулі часи серед свійських тварин часто траплявся фасціольоз. Зараз у ветеринарії проти цієї хвороби розроблена система профілактичних заходів. Ще в селі, перед вигоном на полонини (у березні – квітні), коровам дають ліки, які змішують із борошном чи

Зарості щавелю альпійського щедرو встеляють місця випасу худоби.

комбікормом. Як правило, це роблять зранку, після чого тваринам протягом двох годин не дають їжі й пиття. На глибоке переконання пастухів, більша рухливість, чиста вода й соковита паша сприяють тому, що на полонинах здоров'я тварин є кращим, ніж у селах.

У випадку отелення на полонині протягом перших трьох днів телят годують молозивом, а пізніше свіжонадосним молоком, яким напувають тричі у день. Через приблизно 2-3 тижні до раціону телятам додають у малих кількостях комбікорм й деколи сіно. На перших порах телятко перебуває на прив'язі в корівнику й його допускають до корови лише в час годування. Старших годують і напувають вже з відра. Після 1,5 місяця телят випускають на пасовище разом зі стадом корів, проте з обов'язковим дзвіночком на ший, який оберігає його від заблукання.

Щодо овець, то тут переважає традиційний напрямок – шерстяно-молочний. На відміну від досліджень 1999 р., вівчарі у 2009 р. вже не знали назв рас овець. У випадку, якщо на полонинах залишається мало паші, то овець випасають у лісах, унаслідок чого сильно пошкоджується підлісок і трав'яна рослинність. Більша частина викотів припадає на березень, коли вівці ще знаходяться в селі, й лише зрідка вівцематки народжують вже на полонинах. Ягнят, як правило, залишають у долинах. Доять овець тричі на день. У випадку фасціолюзу застосовують лікування за допомогою самогону. При хворобах копит їх кілька хвилин вимочують у жентіці, яку дають вівцям також при кашлі.

Часто при хворобах використовують освячену воду. У деяких овець іноді бувають хвороби шерсті: вівчарі таку вовну зістригають і з неї роблять шкарпетки.

Коней на полонинах випасають вільно. Щоб вони поступово не здичавили, їх кожних кілька днів зганяють до стаї, подаючи їм сілє. Якщо уважно спостерігати за цими кінсьми, то можна зауважити домішку генів гуцульської породи.

На трьох полонинах були присутні поросята, яких тримали для своїх потреб (до восьми місяців, як правило, до пізньої осені або ж до зимових свят). Їх кормлять різними харчовими відходами, додатково даючи комбікорм, кулєшу (харч з кукурудзяної муки, який часто замінює пастухам хліб), молоко, а також зілля (наприклад кропиву).

ПЕРСПЕКТИВА ЕКОЛОГІЧНА

Хребти Кукула й Костричі, на яких ми здійснювали дослідження, в первісному своєму вигляді були залісненими до самих вершин. У наш час до горизонталі 1200-1400 м н.р.м. переважають листяні ліси з бука, граба, в'яза, клена-явора, з більшим чи меншим домішком смереки та ялиці. Вище бачимо повне переважаання шпилькових лісів – смерекових з домішком ялиці, а також із острівками бука. Полонини – високогірні пасовища – на хребті Кукула простягаються переважно уздовж південно-західного схилу. На північно-східному макросхилі смерековий ліс зростає фактично до самого гребеня. Це результат по-

вторного заліснення, унаслідок якого смерекові ліси покрили давні площі пасовищ.

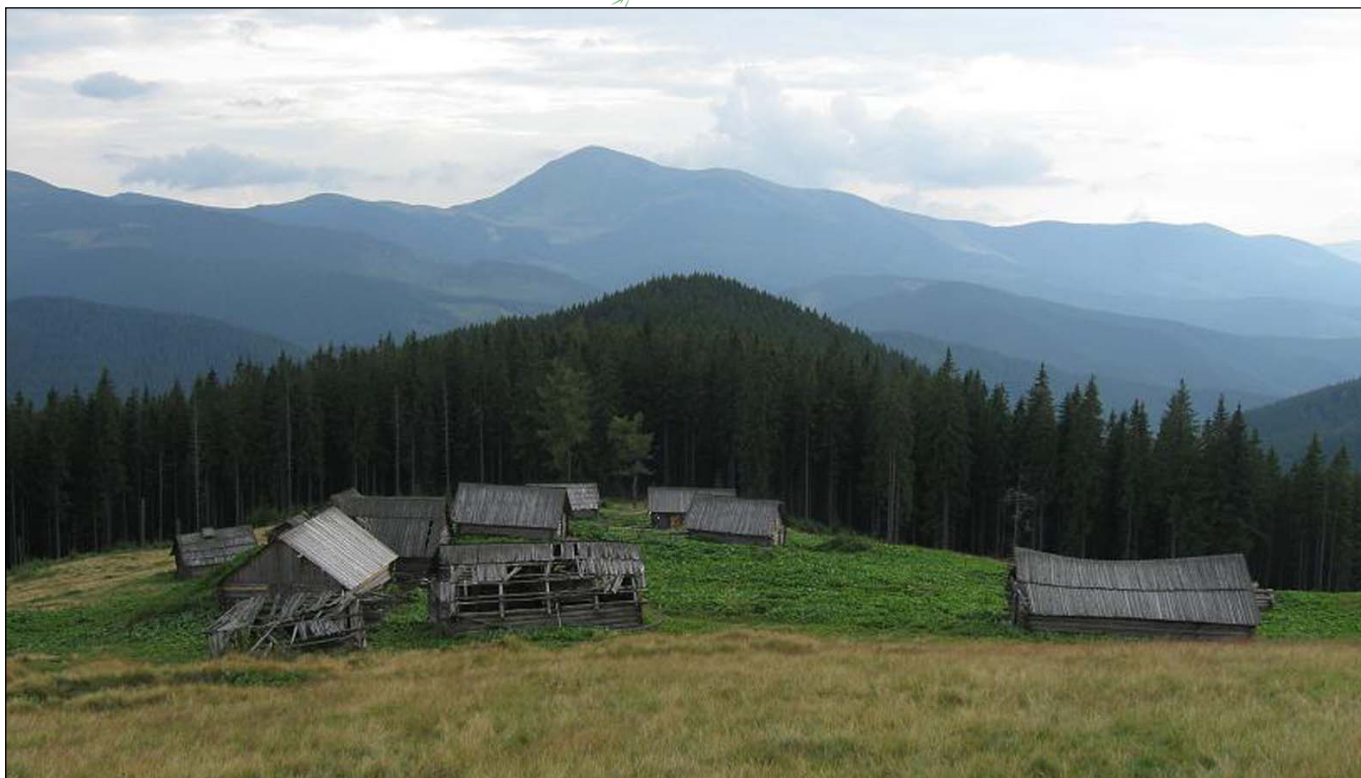
Кукульські полонини мають вторинне походження, з'явилися в результаті приходу волоських пастухів у процесі їхньої міграції вздовж карпатської дуги у XV-XVI століттях й наступного розвитку полонинського господарства, випасу худоби та овець вже корінним населенням у місцях, віддалених від постійного їхнього проживання. Заселення навколишніх долин, заснування сіл, що, в свою чергу, спричинило й зростання населення, сприяло тому, що для випасу потрібні були нові території. За допомогою сокири й вогню створювали нові пасовища на місці знищених лісів. Вторинні полонини виявилися, з огляду на кліматичні умови, сприятливішими для вегетації рослин й розвитку рослинного покриву, придатнішими для випасу, ніж розташовані вище кам'яністі полонини первинного походження.

Рослинний покрив обстежених пасовищ є типовим для вторинних полонин у масиві Чорногори. Характерною їхньою ознакою є переважаання біловусових угруповань із повним домінуванням чи переважаанням біловуса стиснутого (*Nardus stricta* L.) – наслідок тривалого пасторального використання цих територій. Однак протягом 1999-2009 спостерігаємо незначне звуження площі біловусників. Значно менші площі займають угруповання тонконога лучного (*Poa pratensis* L.), щучника дернистого (*Deschampsia caespitosa* (L.) Beauv.), костриці червоної (*Festuca rubra* L.), різних осок (*Carex* L.) та чорничники (*Vaccinium*).

Відпочинок у колибі на полонині Кернички; піч-рятувальниця (полонина Григорівка).

Занепад полонини Кукул.

Верхня межа лісу практично на всій своїй протяжності має антропогенний характер, що пояснюється інтенсивністю проведення полонинського та лісового господарств. Уздовж межі лісу й полонини, окрім підросту лісових порід, часто трапляються чагарникові зарості бузини червоної (*Sambucus racemosa* L.), жимолостей – чорної (*Lonicera nigra* L.) і пухнастої (*Lonicera xylosteum* L.), вовчих ягід звичайних (*Daphne mezereum* L.), а також кущів й деревець горобини звичайної (*Sorbus aucuparia* L.). Натомість на кукулських полонинах інколи трапляються невеличкі латки ялівця сибірського (*Juniperus sibirica* Burgsd.).

Монодомінантні угруповання біловусників, як відомо, є кінцевою сукцесійною стадією деградації високогірних лук під впливом тривалого випасання й вигоптування. У Чорногорі протягом останніх 10-15 років зауважуємо постійне зменшення поголів'я корів та овець, що випасаються протягом теплої пори року, а протягом 5-7 років – також й полишення деяких стійбищ, які до того існували століттями.

На полонинах у масиві Кукула й Костричі, на відміну від полонин у західній частині Чорногори, не запримічено потужної й швидкої експансії вільхи зеленої (*Alnus viridis* (Chaix) Lam. et DC.) чи навіть вже згадуваного ялів-

ця сибірського. Натомість тут можна спостерігати інше явище: поступове зменшення домінуючого до цього часу виду – біловуса стиснутого на користь тонконога лучного (*Poa pratensis* L.), щучки дернистої (*Deschampsia caespitosa* (L.) Beauv.), костриці червоної (*Festuca rubra* L.) та чорничників (*Vaccinietum*).

Характерним видом карпатських полонин, що завжди з'являється в місці випасання свійських тварин, є азотолюбний щавель альпійський (*Rumex alpinus* L.) – рудерал, рясність і покриття якого є максимальними навколо кошар, а також нижче по схилу від розташованих господарських будівель. У минулому на деяких карпатських полонинах були досить успішні спроби боротьби зі «щсвоюю». Ця рослина має здатність до швидкого поширення на полонині, успішно конкуруючи з іншими, й це призводить до зменшення площі придатних для випасу. У зв'язку з нижчою інтенсивністю господарського використання ряду полонин можна спостерігати деяке зменшення щавель альпійського, який поступово замінюється заростями малини, а пізніше поступово самозасівається смерекою.

Указ Президента України від 2 вересня 2009 р., що стосується збереження та популяризації гуцульської культури, повинен започаткувати поступо-

ве відродження різних напрямків культури гуцулів, й зокрема полонинського господарства. Подібне стимулювання полонин ознаменувала ухвала угорського уряду в перших роках ХХ ст. Як результат, в період, який залишився до початку Першої світової війни, на полонинах Східних Карпат, зокрема на Чорногорі й Свидовці, були побудовані дороги з укріпленнями й водовідводами, що значно поліпшило доїзд до високогірних пасовищ. Паводки, зокрема й останній у липні 2008 р., призвели до знищення багатьох мостів на другорядних дорогах і, як наслідок, до значного погіршення транспортного сполучення сіл із навколишніми полонинами й розташованими тут господарствами.

За інформацією пастухів, протягом останнього часу на полонинах не застосовують підсіву інших трав для підвищення врожайності, не використовують різних мінеральних складників, й лише в кількох випадках після закінчення сезону випасу розкидають гній або ж розливають гноївку.

Ведення полонинського господарства вимагає використання певної кількості деревини для різноманітних потреб. Пастухи оцінили ці потреби в широкому діапазоні – від трьох стиглих смерек протягом усього сезону випасу, що, очевидно, є заниженою циф-

рою, до однієї смереки щотижня, чи 12 смерек протягом усього сезону, а також кількох смерек для ремонтних цілей перед початком літування.

ПЕРСПЕКТИВА КУЛЬТУРНА

Життя горян в Українських Карпатах сьогодні знаходиться на порозі істотних змін. На перший погляд, за десять років ми спостерігаємо тут досить мало новацій. Важкі умови проживання в гористій місцевості сприяють, незважаючи на глобальні перетворення в сільському господарстві, збереженню традиційних форм господарювання й культури.

У багатьох селах Гуцульщини й надалі основним напрямом рільництва є порівняно незначне використання ґрунтів у долинах та поблизу постійних помешкань. Багато чоловіків зайняті в лісовому господарстві на заготівлі деревини та її обробці. Значному поповненню сімейному бюджету й надалі сприяє збір чорниць і грибів.

Згадуване полонинське господарство, однак, поволі приходить до занепаду. Макроекономічні негаразди накладають свій відбиток і тут.

Для тих людей, для яких полонинське господарство є основою трудової діяльності й основним джерелом прибутків, щоденний побут на полонині в своїх основних рисах мало змінився й надалі залишається важким. Ватаг, часто разом зі своєю жінкою та бовгарами (пастухами), як і в давнину, опікуються стадом від весни до осені за відповідну оплату. Кожного роки вони, як лишень зазеленіють трави, у черговий раз приходять у полонину й заново обживають колибу. Ватаг відчиняє її двері лише наприкінці весни, приступаючи до прибирання й ремонту з огляду на нанесені протягом зими різноманітні шкоди.

У ній під час сезону випасу він відпочиває, працює й розпоряджається молочними виробами. Ватаг тут є головною особою. Він виготовляє сир і контролює роботу бовгарів. Якщо серед обслуговуючого персоналу є лише чоловіки, як, наприклад, на полонині Веснарка, та ватаг приготує харчування для себе й інших працівників, які доглядають стадо. Однак переважно цим займається його дружина. Як правило, саме жінки щоденно готують кулешу, борщ, картоплю, кашу, мамалигу на

Межа між двома полонинами.

сметані з різними добавками, голубці з кашею, часником і солониною. Випікають пшоняні калачі і кукусі. А також доять, кормлять корів, а, якщо випадає така можливість, то й прядуть. Хоча останній рід занять у наш час трапляється щораз рідше, бо дешева й зручна одяга фабричного виготовлення поступово витіснила давні гуцульські пишно вишиті сорочки, запаски й червоні вовняні штани – крашаниці.

Набір приміщень у типовій колибі й надалі є дуже скромним і незмінним протягом тривалого часу. Зазвичай у ній маємо робоче приміщення (ватарник), комору й кімнату для снання. У ватарнику знаходиться начиння для переробки молока на сир, тут пристанище вогнища (ватри), яке горить протягом усього сезону, із дерев'яною конструкцією для приладнання казана – берфелою. По периметру кімнати, уздовж стін, встановлені лави, лежак для ватага й часто полиці для висихання сиру. У приміщенні для снання є лави (причі) для пастухів. У коморі зберігають брили первісного сиру-будзу, жентицю, начиння для виготовлення сиру, бочки, бербениці, залізні казани й інше начиння, яке потрібне для побуту на полонині.

Уважний погляд, однак, швидко зауважить й тут ознаки новітніх привнесень, поліпшення контакту з навколишнім світом, які вказують нам на те, що сучасна цивілізація поволі підкрадається у карпатську гушавину. На полицях хатчин у 2009 р. ми бачили багато речей, яких ще не було 10 років тому.

Пастухи, які побутують далеко від села, вже не харчуються, як раніше, вик-

лючно молоком й продуктами його переробки. Є хліб, сало, чай, кава, помідори, варення, макарони, крупи для каші й багато інших продуктів, які закупаються у магазині; також сірники, медикаменти, бензин і косметика. Транспортування на полонину забезпечують у більшості випадків трактором, зрідка – автомобілями підвищеної прохідності. Хоча слід зазначити, що в Чорногорі та на Свидовці й надалі збереглися стаї в таких місцях, куди можна доїхати лише конем. Зазвичай раз у тиждень, як правило, в суботу хтось із власників худоби приїжджає з села на полонину, щоб забрати сир і привезти необхідні продукти для пастухів.

У кожному з відвіданих нами стійбищ зазначено, як зауважували вище, ознаки сучасності, як, наприклад, радіоприймач чи електричний годинник. У деяких хатчинах, зокрема на полонині під Кукулом чи на Веснарці, був також бензиновий генератор, завдяки якому тут періодично з'являється електричний струм. Використовують генератор зрідка й ощадливо, з огляду на важкі умови доставлення палива. Стараються використовувати не більше двох літрів бензину на тиждень, але й навіть за такого нововведення вечорами змінюється життя пастухів. Десять років тому ніхто про подібне й не мріяв.

Найразючішою ознакою цивілізованості сучасних стійбищ є повсюдне застосування мобільного зв'язку. Ватаг контактує з депутатом, не виходячи зі своєї стаї. Його жінка тут же замовляє хліб та інші продукти, які мають привезти в суботу, коли приїдуть за молоком.

На кладовищі доби Першої світової війни. Полонина Кукул.

Догляд за тваринами вимагає, однак, чіткого, злагодженого режиму дня, незмінного протягом століть.

День на полонині розпочинається о п'ятій годині ранку. Після пробудження найперше всі вмиваються й промовляють молитву. Потім жінка-доярка йде до обори, щоб прибрати гній й видоїти корів. Традиційно корів завжди доїли жінки чи молоді дівчата, овець – чоловіки та хлопці. Опісля пастухи виганяють корів на вказану ватагом місцину, а жінка в той час приготує сніданок. Через якусь годину, коли повертаються пастухи, всі сідають до сніданку. Їдять борщ, кашу, інколи яєчно чи суп. Після цього – до обіду – найменші діти мають трохи вільного часу. Тоді вони зазвичай ідуть до лісу збирати гриби, чорниці, малину чи ожину.

Ватаг сам чи зі своїм помічником займається ватрою, проціджуванням молока та його відстоюванням і виготовленням сиру. Сир із вечірнього та ранішнього подою переважно виготовляють зранку. Технологія й надалі залишається такою ж, як і століття тому. З тією лише різницею, що коли випасають більше корів та овець, роблять його більше, ніж у давні часи. До ще теплого, чи до трохи підігрітого раніше видоєного молока додають так звані підпушки, чи глег, який зазвичай виготовляють із сильно засоленої їжі з шлунку теляти, яке ще не харчувалося травою, лишень материнським молоком. Тоді ж ватаг збирає згустки першого сиру (будз) й згорає його в брилу. Будз щільно загортають у полотнище й підвішують. Після стікання жентиці брилу будзу кладуть на

кілька днів на полицю для обсихання й ферментації. Після цього перемелюють, засолоють, таким чином переробляючи його на бринзу, яка здавна була й ще до певної міри нині залишається основним продуктом традиційного молочного виробництва по всіх Карпатах. Сироватку (жентицю) й надалі тримають у казані над вогнем й добувають із неї вурду, або ж сир гіршої якості. Сироваткою, що залишилася після відбору вурди, кормлять собак і свиней, які є на полонині.

Біля дванадцятої години (полудень) пастухів скликають на обід. Після короткого відпочинку худобу знову виганяють на пасовище й незабаром приганяють до водопою. Лише після вечірнього подю робочий день наближається до закінчення. Корів, які отелилися в цьому році, доять тричі в день, інших – лише двічі.

У раціоні пастухів немає встановленого набору страв; на сніданок часто їдять те, що залишилося з вечері, а на вечерю те, що залишилося з обіду. Перед тим, як мешканці стаї вкладаються спати, вони промовляють коротку молитву.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що доки на Гуцульщині зберігається сезонне випасання худоби й овець полонинським методом, доти й буде збережена у своїх основних рисах пастуша культура. Гуцульщина, однак, у наш час вже не є такою забутою й важкодоступною, якою вона була протягом багатьох століть. Тут напрошується запитання: а чи в недалекому майбутньому на східнокарпатське полонинське господарство не чекає шлях

альпійських країн, де випас великої рогатої худоби майже відсторонив випас овець? Сьогодні генератори й мобільні телефони, в недалекому майбутньому це вже можуть бути ноутбуки й телебачення... Зрештою, поступово змінюється людське мислення й сама традиційна культура пастухів. Поліпшення полонинського буття в зв'язку з новими винаходами, з'ява незнаного раніше тут вільного часу, не поєднуваного із сидінням вечорами при вогнищі, з містичними оповідками, тканням чи іншими домашніми роботами, поступово призводять до поступового забуття залишків поки що існуючих давніх звичаїв, заміни їх новими звичаями й традиціями або, що найгірше, новітніми віяннями дешевої й примітивної сучасності, не пов'язаної з традиційною пасутою культурою.

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА: ПОЛОНИНСЬКЕ БУДІВНИЦТВО

У рамках дослідницької програми 2009 р. у сфері, що стосується полонинського будівництва, виконано замальовки пастуших житлових та господарських споруд – схематичні плани окремих будівель із елементами морфометрії, в окремих випадках також схематичні перетини.

На полонинах Кернички, Григорівка, Середнє, Кукул і Лабеска господарства орієнтовані на випас великої рогатої худоби й виробництво коров'ячого молока, через що всі господарські споруди пристосовані для корів. На Веснарці, де тримають також овець, є типова переносна кошара овальної форми, яка в час наших досліджень була розташована вище житлово-господарського будинку, а також велика обора для корів. На полонині Закукул у 2009 р. господарювали пастухи овець, які домовилися із власником пасовища й стійбища про аренду полонини протягом другої частини сезону.

Стиль полонинської архітектури на території досліджень суттєво не змінився в останнє десятиліття. Більшість сезонних житлових та житлово-господарських будівель, які були задіяні в 1999 р., використовувалися згідно зі своїм призначенням протягом усіх цих років, хоча й не кожного сезону випасу.

Деякі давні споруди (колиби, стаї), які ми обстежували у 1999 і 2009 рр., мають типові риси традиційної гуцульської архітектури, званої із між-

Омріяний будз сиру.

воєнних досліджень, а також із повоєнного радянського періоду; в інших – новітніх – ці риси представлені частково або й повністю відсутні.

У 1999 і 2001 роках досліджені на той час житлові та житлово-господарські споруди (стаї, хатчини, колиби) в більшості випадків були порівняно новими – збудованими після 1990 р.; у 2009 р. не виявлено суттєвих ознак їхнього занепаду чи деградації.

Новітні житлові будинки зафіксовано на полонинах Кернички (із 2001 р.), Григорівка (хатчину збудували у 2002-2003 рр. на місці старої, яка перед тим завалилася), а також на Лабесці, де після 2001 р. закінчили будівництво великої стаї. На полонині Кукул господарі закінчили будову хатчини для гостей і туристів, зруб якої з каркасом конструкції вже був у 1999 і 2001 рр. Часткової руйнації зазнала хатчина, якою ми послуговувалися під час проведення досліджень 1999 р. За цей же час багато невикористовуваних господарських споруд поступово занепали, зокрема, на полонині Кукул. Не зафіксовано жодного ново-збудованого господарського будинку. У досить добромому стані залишилися будинки на полонині Середнє. Збереглося стійбище вуличного розташування на полонині Григорівка, просторове розміщення якого зумовлене особливостями рельєфу розташування (на відрозі, який відходить від головного гребеня хребта Кукул у районі полонини Григорівка).

У 2009 р. підтвердилося наше припущення, що полонинські будівлі не ремонтують – вони використовуються до моменту технічної смерті, а пізніше – розбираються. Деревину, знищену біологічною корозією, господарі стійбищ не використовують навіть для вог-

нища. Проте її використовують для своїх вогнищ туристи.

У процесі будівництва й сьогодні застосовують магічні обряди, які повинні забезпечити щасливий побут мешканців цих будинків. Як правило, на підвалини житлових будинків припасовують монети, при зведенні господарських споруд у наріжниках зрубу кладуть шерсть відповідних тварин, до порога прибивають підкову, а при склепінні даху прилаштовують косиці і т. ін.

Застосовувані конструкційні системи, а також просторові форми є різноманітними. Як і повсюдно на Гуцульщині, домінує вінцева конструкція стін з кругляків чи їхніх половинок, пов'язаних замками. Шпарини між балками зрубу заповнюють мохом й покривають лиштвами або ж жердинами. Поміж досліджених нами житлових споруд лише хатчина на полонині Григорівка мала стовпovu конструкцію. Серед господарських будинків бачимо як вінцеві споруди, так і стовпові.

Рівень будівництва пастушких будівель, а також їхній технічний стан є різноманітними. Найдосконаліше з конструкційного й виконавчого погляду відзначимо будинки на полонинах Середнє, Кукул, Лабеска (тут споруда стала занедбаною після смерті попередньої господині), Закукул і Веснарка. У всіх вище зазначених випадках використовували споруди є простої роботи, підготовлені теслями. Господарі полонин Середнє, Кернички, Кукул і Веснарка побудували колиби власними силами. Натомість для зведення хати на полонині Григорівка наймали фахових будівничих.

Просторова структура мешкальних будинків зазвичай є дуже примітивною – це переважно дво- чи трикімнатні споруди, причому в кількох випадках (Кернички, Середнє) вхід до житлового приміщення був безпосередньо зі двору, інколи через ганок із дашком (Григорівка). У стаях зберігся усталений уклад: спереду, як правило, знаходиться кімната з ватрою. Вогнище обладнане традиційним приладдям для підвішування котла – берфелою, а в задній частині будинку розташована житлова кімната, інколи дві, часто додатково з приміщенням для зберігання продуктів (Лабеска, Закукул).

Усі житлові кімнати, без винятку, мають стелю з дощок чи половинок колод, вони так само, як і в давнину, для найкращого збереження тепла, висотою приблизно 1,75 м.

До нашого часу суттєво не змінився інвентар житлових приміщень. У хатчинах для обігрівання користуються

примітивними пічками, мурованими з каменю, цегли, або ж виготовленими з бляхи чи листового заліза. Їх встановлюють у кутку поблизу виходу. Велику муровану піч ми бачили лише в колибі на полонині Кукул. У жодному з обстежених будинків не було мурованого комина – дим виходить попід дах через бляшані труби.

На полонинах Кукул і Веснарка від 2009 р., як згадувалося вище, використовують бензиновий генератор струму, який кожного вечора включають приблизно на 1-2 години, щоб послухати радіо, подивитись телевизор й, насамперед, на чому особливо наголошували мешканці колиби, зарядити акумулятори мобільних телефонів...

Потреба в проведенні подальших досліджень полонинського господарства в Українських Карпатах видається авторам цих рядків актуальною й надалі.

Фото Юрія НЕСТЕРУКА

ЛІТЕРАТУРА

Мандибура М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст. – К.: Наук. думка, 1978. – 191 с.

Посисень Г. Полонина в варварському полоні // Зелені Карпати. – 1994, № 1-2. – С. 74-79.

Тиводар М.П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження. – Ужгород: Карпати, 1994. – 560 с.

Царик Й.В., Малиновський К.А. Моніторинг згасання пасторальних систем під впливом заповідання // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К.: Інтерекоцентр, 1997. – С. 427-442.

Юрійчук П.Ф. Інтенсивне використання полонин // Луки Карпат, їх поліпшення та використання. – Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1964. – С. 42-50.

Юшак В.С. Поверхневе та докорінне поліпшення гірських лук та пасовищ // Луки Карпат. – Ужгород: Карпати, 1981. – С. 178-202.

Gudowski J. (red.). Pasterstwo na Huculszczyźnie. Gospodarka – Kultura – Obyczaj. – Vicus Studia Agraria, N 2. – Warszawa: Wyd-wo Akademickie «Dialog», 2001. – 270 s.

Troll M., Sitko I. Pasterstwo w zachodniej Czarnohorze (Karpaty Ukrainskie) w ujęciu przestrzenno-czasowym // M. Troll (red.) Czarnohora. Przyroda i człowiek. – Krakow, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, 2006. – S. 111-140.

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КЛІМАТИЧНИХ УМОВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Анатолій МЕЛЬНИК,
м. Львів

Клімат регіону загалом можна охарактеризувати як помірно континентальний із надлишковим і достатнім зволоженням, нежарким літом, м'якою зимою і теплою осінню. З метою аналізу територіальної диференціації екологічних умов, пов'язаних із кліматом, ми провели порівняння ландшафтознавчого і кліматичного районування регіону і виконали схему ландшафтознавчо-кліматичного районування Українських Карпат. Вона дозволяє простежити особливості кліматичних екоумов у кожному ландшафтному районі. Ці умови, за винятком передгірських і міжгірських улоговинних районів, здебільшого неоднорідні і навіть досить контрастні. У цілому ж є підстави розрізняти своєрідні спектри кліматичних екоумов у межах регіональних територіальних одиниць. Вони залежать передусім від максимальних абсолютних висот у межах ра-

йону, відносних перевищень та інших ландшафтних особливостей.

Серед екологічних характеристик клімату заслуговують на увагу такі, як температура, опади, вітер, які відзначаються значною просторово-часовою мінливістю в межах регіону. У зв'язку із цим в еколого-ландшафтознавчих дослідженнях є важливим аналіз природних режимів, кліматичних показників, їх динамічних змін із виявленням екстремальних значень, а також тривалість тих чи інших сезонів.

Температурний режим Українських Карпат формується під впливом радіаційних умов, особливостей циркуляції атмосфери і пов'язаний специфікою гірського рельєфу. Середньорічний радіаційний баланс у межах Передкарпатського ландшафтного округу становить 37–44 ккал/см², у Закарпатському – 46–47 ккал/см². Із підйомом у гори він зменшується і на висоті 1400 м становить близько 15 ккал/см². Середньорічні температурні показники в Передкарпатті становлять +7–8°, Закарпатті

– +9–10°, в горах на висотах 1200 м – +3°, вище 1500 м – близько 0°.

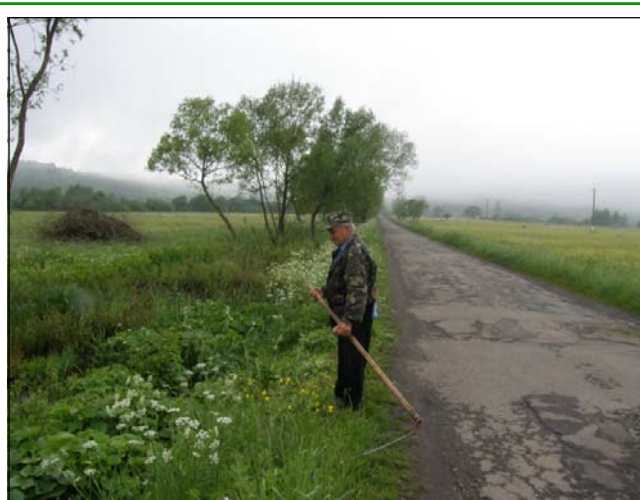
Сезонний розподіл температур відзначається нерівномірністю як у межах гірських, так і передгірських ландшафтних областей. Зимовий сезон найдовше триває в горах (4–5 місяців), тоді як у передгір'ях він становить 2,5 місяця (з кінця листопада по першу декаду березня – в Передкарпатті, з першої декади грудня до кінця лютого – в Закарпатті). Залежно від висоти над рівнем моря середня температура січня коливається від -3 до -9. При цьому абсолютні мінімуми можуть досягати в горах -37°, а в передгір'ях -31–36°. Імовірність морозів від -30° і більше в гірських ландшафтах становить 3–4 рази за десятиліття, а в передгірських – менше одного разу.

Весняний період у Передкарпатті починається з першої декади березня і закінчується в другій декаді травня (триває 70–85 днів), у Закарпатті – з третьої декади лютого до другої декади травня (70–80 днів). У горах же через кожні 100 м висоти початок весни запізнюється на 2 дні, а кінець – на 8.

Літній сезон триває на Закарпатті до середини вересня, в Покутсько-Буковинському передгір'ї – до другої декади вересня, а в Прибескидському і Пригірському передгір'ях – до кінця серпня. У горах із підняттям на кожні 100 м літо запізнюється на 8–9 днів і на 5–6 раніше закінчується. В низькогір'ях, зокрема, воно триває 1–2,5 місяця. Середня температура липня в передгірських ландшафтах становить +18–21°, в гірських на висотах 1500 м – +8–10° (максимальні її значення відповідно становлять +37–38 і +30°).

День ентомолога у Карпатському біосферному заповіднику.

Будні і свята Долини нарцисів.

Осінній період триває найменше в Покутсько-Буковинському передгір'ї і на Закарпатті – близько 90 днів (вересень – листопад). У горах він значно довший, оскільки на кожні 100 м висоти осінь настає на 5–6 днів раніше і на 2–3 дні пізніше закінчується.

Із термічним режимом у гірських і передгірських ландшафтах пов'язані такі негативні з екологічного погляду явища, як приморозки і заморозки. Екологічне значення мають також максимальні й мінімальні температури, тривалість безморозного періоду та ін.

Загальний характер циркуляції атмосфери над Українськими Карпатами відзначається пануванням західного переносу. Взимку й літку панують західні й північно-західні повітряні потоки, осінню та весною зростає частота потоків з півдня, північного сходу і півночі. Над регіоном у цілому переважає антициклоніальна діяльність над циклоніальною. Особливе погіршення погодних умов, яке супроводжується сильними відлигами і опадами, пов'язано з так званими південними циклонами, що надходять із боку Середземного і Чорного морів. Їх результатами дуже часто є вітровальні й буреломні явища, а також катастрофічні паводки.

Режим зволоження Українських Карпат характеризується значною змінністю з року в рік. Відхилення від середньої багаторічної норми в бік зменшення буває майже в 2 рази, а в бік збільшення – навіть більше ніж у 2 рази. Тобто мають місце катастрофічні річні амплітуди ритмів режиму зволоження. Така ж картина спостерігається і в розподілі опадів протягом року. З цим пов'язана висока частота паводкових явищ.

Дуже велика нерівномірність опадів простежується і в регіональних ландшафтних одиницях регіону. Характерно, що південно-західний геоекотон Українських Карпат відзначається значно більшим зволоженням, ніж північно-східний. По ландшафтних краях середньомісячна кількість опадів розподіляється так: у Передкарпатському – 500–800 мм, Закарпатському – 600–800 мм і Гірськокарпатському – 800–1600 мм. Загальною закономірністю розподілу опадів внутріландшафтних районів є їх зростання зі збільшенням висоти над рівнем моря, що часто має стрибкоподібний характер.

Випадання опадів у зимовий період пов'язано з частими відлигами і нерідко буває у вигляді дощу. Це зумовлює можливість сходження снігового покриву в будь-який час зими по всій території регіону. В цілому перший сніговий покрив у передгір'ях з'являється в середньому в третій декаді листопада, а стійкий встановлюється через місяць. У горах це відбувається значно раніше – відповідно у першій і останній декадах листопада. Триває стійкий сніговий покрив у передгір'ях до двох місяців, а в горах – 3–4 місяці. Інтенсивне танення снігу на висотах 600–1500 м відбувається з квітня місяця, а в першій декаді травня і на вищих рівнях. При цьому в середньогірних місцевостях на висотах більше 1500 м сніг ще зберігається в другій декаді травня, а в межах Чорногори і Свидівця – в червні й навіть у липні.

Із режимом атмосферних опадів, особливо з катастрофічними обсягами їх випадання протягом короткого часу (кількох днів), пов'язаний цілий ряд негативних стихійних явищ, якими є зливи, грози, град, а також тумани, заметілі та ін.

Режимом опадів, з одного боку, і властивостями ландшафтних комплексів з другого визначається водний режим Українських Карпат. Рікам регіону властивий мішаний характер живлення (дошовими, ґрунтовими і талими водами сезонних снігів) при переважанні дошового (35–50%) в низькогір'ях (ґрунтового і снігового при цьому становить по 20–30%). У передгірських областях частка ґрунтового живлення зростає і становить 30–40%.

Внутрішньорічний розподіл стоку на ріках Українських Карпат характеризується паводками з коротким періодом зимової межени і нечітко вираженим водопіллям. При цьому на ріках Передгірнонізовинної області паводки виражені більш чіткіше, ніж у Передкарпатті. В середньому за рік на ріках північно-східного макросхилу проходить 10–15 паводків, із них 1–4 виходить у передгір'я, на південно-західному – 15–20. При цьому паводки з великим затопленням спостерігаються один раз на кілька років. Поряд з паводками до негативних явищ, пов'язаних з природними режимами зволоження і річкового стоку, слід віднести й селеві явища.

Таким чином, кліматичними умовами визначаються гідрометеорологічні явища (атмосферні опади, морози, вітри, грози та ін.), які мають пряме екологічне значення для людини і, у свою чергу, є вихідною ланкою в ланцюгу ряду інших негативних процесів (наприклад, рясні дощі викликають ерозію, зсуви, паводки тощо, снігопади – лавини, сильні вітри – вітровали і буреломи). Однак аналіз територіального прояву цих явищ в Українських Карпатах – це вже окрема проблема, яка потребує спеціального вивчення.

РЕКРЕАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ АКВАЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Лариса САВРАНЧУК,
Вячеслав ЯВКІН,
Василь ЯСЕНЧУК,
м. Чернівці

За даними досліджень, відпочинку на березі акваторії віддають перевагу дві третини рекреантів. Абсолютна більшість рекреаційних установ знаходиться на берегах водойм або в безпосередній близькості до водних об'єктів, наявність яких значно підвищує відпочинковий потенціал місцевості.

До водних рекреаційних ресурсів належать моря, озера, ріки, водосховища, ставки, придатні для водних видів відпочинку, туризму і спорту.

Цікавими морфометричними спостереженнями берегів Чорного і Азовського морів у межах України відзначився Ю.Д. Шуйський [10]; В.В. Шмагіна і С.К. Харчіков розглядали структуру і якість чорноморських пляжів [9]; А. Оліферов простежив їх антропогенну динаміку [1, с. 69]; вивченням аквально-рекреаційних територій Українського Приазов'я займалися Л.А. Кратко, Ю.А. Чепіль [5]. Стан і використання річок України детально розглянув В.І. Вишневський [2].

Як відомо, найпотужніші рекреаційні комплекси України сформувались на узбережжі теплих Чорного та Азовського морів. Довжина берегової лінії нашої країни становить 3744,6 км (Чорне море – 1829,1 км, Керченська протока – 64,0 км, Азовське море – 799,8 км, затока Сиваш – 1051,7 км). Це означає, що на 1 км узбережжя припадає приблизно 160 км² площі і 12,8 тис. жителів України (ці показники для Греції відповідно складають 70 і 8,7; Італії – 42 і 8; Хорватії – 223 і 1,7; Польщі – 673 і 78,6). Україні належить 41,3 довжини берегів Чорного моря [9]. Крім того, саме північне його узбережжя вважається найсприятливішим з погляду рекреації, оскільки невелика глибина і впадіння теплих річкових вод в літній період забезпечують значно більше прогрівання води, ніж на інших його ділянках. Середня температура води у літній період становить +20–24°C, а подекуди навіть +27°C. Береги Чорного моря в межах України переважно низовинні, за винятком Південного Берега Криму (ПБК). Поширені намівні піщані коси (Кінбурзька, Тендрівська, Бакальська та ін.). Солоність поверхневих вод також незначна – 14‰, у лиманах – 1–10‰. Вода Чорного моря, виключаючи райони, прилеглі до промислових центрів і портів, прозора, що в поєднанні з багатою підводною флорою (660 видів) і фауною (понад 2000 видів) є сприятливим фактором для підводного полювання

та дайвінгу. Протяжність чорноморських берегів з пляжами різної ширини і складу ґрунтів становить 1255 км, з них 544 км цілком придатні для рекреації. Найкращі піщані (кварцові та кварцово-карбонатні) пляжі знаходяться у Північно-Західній, Дніпропетровсько-Каркінитській і Західно-кримській, а гравійні – в Південнокримській берегових областях [8]. У той же час Дунайська берегова лінія та узбережжя деяких лиманів через значну заболоченість і замуленість не задіяні в рекреаційному господарстві. В цілому з рекреаційною метою використовується дуже незначна кількість чорноморських пляжів. До того ж руйнівну дію виявляють зимові шторми. Пляжні пісок і галька у великій кількості вивозяться для будівельних цілей. Крім того, пляжі приватизуються з подальшим будівництвом на їх території дач, ресторанів, атракціонів. З цих причин площа «золотих» пляжів Євпаторії, Феодосії, Коктебеля, Ялти та ін. курортів ПБК неухильно скорочується [1, с. 69]. За даними А. Оліферова, ширина кримських пляжів щороку зменшується на 0,3–0,5 м.

Якщо не брати до уваги Сиваш, то на Україну припадає 43% найякісніших у рекреаційному плані берегів Азовського моря. Через його мілководність (середня глибина 7,4 м, максимальна 15 м) температура поверхневого шару води влітку становить +25–32°C. Середня температура (+22–24°C) та вологість (55–77%) повітря у прибережній смузі в літній період можуть бути оцінені як найсприятливіші для різноманітних рекреаційних занять. Середня солоність води – 13‰, максимальна (в затоці Сиваш) – 250‰. Ропи затоки Сиваш використовується лише як сировина для хімічної промисловості, однак вона має бальнеологічне значення. Прозорість води в Азовському морі невисока через значну кількість планктону і наявність завислих частинок, а також хвилеутворення (висота хвиль у холодний період року 2 м і більше). Це невелике за площею (39 тис. км²) море має надзвичайно багатий рослинний і тваринний світ. У ньому, зокрема, водиться 79 видів риб, зустрічається азовський дельфін – азовка.

Південні береги Азовського моря уривисті, горбкуваті, західні та північні – переважно низькі, піщані. Особливу рекреаційну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами: Арабатська Стрілка (довжина берегової лінії – 261,8 км), Федотова з Бірючим Островом (166,2), Обіточна (66,5), Бердянська (43,2), Білосарайська (26,0), Крива (21,3). Площа пляжів Азовського рекреаційного району оцінюється в 900 тис. м². Дно моря переважно рівне, з поступовим збільшенням глибини, у прибережній частині вкрите піском і чере-

пашками. Окремі його ділянки (переважно в затоці Сиваш) замулені. Сукупність цих факторів перетворює наймілководніший морський басейн світу на найпридатніший для розвитку дитячої рекреації [5].

Тривалість купального сезону в Азовсько-Чорноморському басейні перевищує 4 місяці – з кінця травня до початку жовтня. Загальна одноразова місткість усіх пляжів регіону оцінюється в 5 млн. чоловік.

В Україні нараховується близько 20 тис. озер, з них 43 мають площу понад 10 км² [за даними Держводгоспу]. Вони відіграють значну роль в організації туризму і відпочинку. Озера здебільшого придатні для купання, рибалки, водних видів спорту, пізнавального туризму. За географічною ознакою озера України об'єднуються в такі основні групи: Шацькі, Слов'янські, Турійсько-Озерянські, Перекопські, Євпаторійські, Керченські та Придунайські. Найбільшу бальнеологічну цінність мають приморські озера та лимани із запасами лікувальних грязей (Сасик, Тілігульський, Хаджибейський, Куяльницький).

Із рекреаційною метою інтенсивно використовуються озера північної частини України, зокрема Волині, Карпат. Крім Шацьких озер, у Волинській області велике рекреаційне значення мають озера Біле, Люб'язь, Волянське, Оріхове, Турське та ін. Відомі рекреаційні зони Полісся розташовані на берегах озер Білого (Володимирецький район Рівненської обл.), Борового та Оріхового (Коропський район Чернігівської обл.), Десняка (Сосницький район Чернігівської обл.), Красного (м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.), Нобеля (Зарічанський район Рівненської обл.), а також озер Києва, Тернополя [6].

Гірські озера Карпат, хоч і є малоприсадатними для купання, відзначаються своєю атрактивністю. Це Бребенескул (на висоті 1801 м над рівнем моря), Синевир, Ворожеска, Несамовите, Драгобратське, Апшиньське, Марічейка та багато інших [4].

Надзвичайно широкий спектр рекреаційного використання річок. Хоча переважна їх більшість не має безпосереднього рекреаційного значення, річки є невід'ємною складовою краєвиду і за наявності інших сприятливих умов (чиста вода, атрактивність ландшафту) відіграють роль фактора, що приваблює рекреантів. В Україні нараховується від 63 до 71 тис. річок загальною довжиною близько 204 тис. км, з них 3,3 тис. мають довжину понад 10 км [2]. Середня густота річкової мережі становить 0,34 км/км², досягаючи свого максимуму в Карпатах – 2,0 км/км² (в АР Крим – 0,22 км/км²).

Найбільше абсолютне рекреаційне навантаження припадає на Дніпро та його притоки: Прип'ять, Тетерів, Рось, Тясмин, Інгулець, Десну, Сулу, Псло, Ворсклу, Самару та ін. Ця найдовша водна артерія України проходить через два міста з населенням понад мільйон чоловік, а також через важливі економічні та культурно-історичні центри країни (Київ, Канів, Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Нову Каховку, Херсон та ін.), які є також значними генераторами рекреаційних потреб. На притоках Дніпра стоять такі досить великі міста, як Ковель, Луцьк, Рівне, Житомир, Біла Церква, Кривий Ріг, Чернігів, Суми, Полтава, Миргород, Павлоград та ін. Це зумовило розміщення великої кількості санаторіїв, баз відпочинку, таборів саме в басейні Дніпра і перетворення його у вісь національної програми «Намисто Славутича».

Південний Буг протікає через відносно чисті в екологічному плані регіони серед мальовничих пейзажів (особливо в межах Поділля) і вважається спеціалістами найперспективнішим районом для інтенсивного рекреаційного використання. В басейні Південного Бугу знаходяться такі міста, як Хмельницький, Вінниця, Умань, Кіровоград, Первомайськ, Миколаїв та ін.

Важливе рекреаційне значення мають гірські ріки Карпат, у тому числі притоки Дністра, Прута і Тиси. Крім купання та рибалки, ріки Черемош, Прут, Ріка, Тересва, Тербля, Уж, Стрий та ін. придатні для сплавлення на байдарках і каное. Вода малих карпатських річок є питною без будь-яких додаткових очищень. На території Подільської височини Дністер та його притоки утворюють мальовничі каньйони. В басейні цих річок знаходяться Дрогобич, Трускавець, Івано-Франківськ, Чернівці, Хотин, Білгород-Дністровський, Затока, багато міст і курортів Закарпаття.

Річки Криму (Салгир, Альма, Кача, Чорна та ін.) утворюють велику кількість водоспадів, каньйонів і тому виступають цікавими екскурсійними об'єктами. Вони відіграють важливу роль у місцевій рекреації як місця відпочинку для жителів Сімферополя, Білогірська, Нижньогірського.

Сіверський Дінець із його основними притоками (Лопань, Лугань, Оскіл, Айдар, Деркул) є головною водною артерією найбільш індустріалізованого району України. Цим зумовлюється, з одного боку, високий рівень його забруднення відходами металургійної, хімічної і нафтохімічної промисловості (особливо на території Луганщини), а з іншого – високий рекреаційний попит на відпочинок біля води. В басейні Сіверського Дінця розташована величезна кількість баз

відпочинку, в тому числі курорти Рай-Оленівка, Святогірськ і Кременна.

Дуже забрудненим є Кілійське гирло Дунаю (в межах України його довжина становить лише 174 км), однак воно цілком придатне для організації круїзів (Ізмаїл, Кілія, Вилкове) та екологічного туризму (Дунайський біосферний заповідник).

Серйозною проблемою для України є забруднення малих річок і зменшення їх кількості. Особливо гостро ця проблема стоїть перед Донецьком і Львовом. Окрім промислового забруднення, рекреацію на водних об'єктах лімітують такі фактори, як заболоченість, замулення і заростання берегів; абразійні береги; висока каламутність і цвітіння води; близькість сільськогосподарських угідь та ін.

Зарегульованість стоку створює можливості більш повного рекреаційного використання річок, особливо завдяки водосховищам. Всього в Україні 1160 водосховищ загальною площею понад 9 тис. км² [3]. Найбільші водосховища споруджено на Дніпрі, Дністрі та Сіверському Дінці.

Найповніше рекреаційні потреби задовільняються в зонах відпочинку на Дніпропетровському, Дністровському, Сімферопольському (р. Салгір, площа 3,2 км²), Ладизинському (р. Південний Буг – 20,8 км²) водосховищах.

Водосховища суттєво впливають на гідрологічний режим і мікроклімат прилеглої території, тому їх створення має бути екологічно обґрунтованим та економічно доцільним. Унаслідок господарської діяльності знижується здатність штучних водойм до самоочищення, спостерігається «цвітіння» води, зникають цінні види риб, може мати місце підтоплення берегів. Сукупність цих факторів є причиною недостатнього залучення водосховищ на Дніпрі, Сіверському Дінці, Інгульці, Кальміусі до рекреаційного господарства.

Потреба в купанні, рибалці, деяких видах водного спорту може бути зrealізованою за допомогою ставків, рекреаційна цінність яких визначається на основі тих же критеріїв, що і цінність водосховищ. Кількість ставків в Україні досягає 27–29 тис., їх загальна площа складає 2,2 тис. км². Часто тільки ставки може забезпечити відпочинок біля води жителям багатьох сіл і містечок України. Особливою мальовничістю відзначаються ставки, створені на місці колишніх гранітних (кам'яних) і піщаних кар'єрів Полісся і лісостепової зони. Приблизно половина всіх водосховищ і ставків припадає на басейн Дніпра. За тривалістю купального сезону виділяють два великі регіони: Полісся і західна частина України, де тривалість купального сезону становить 90–120 днів, а також центральні, східні та південні області, в яких вона перевищує 120 днів [7]. Гірські річки Карпат і Криму через низьку температуру води,

значну швидкість течії і малу глибину є взагалі малоприсадними для купання [4, 1].

Територія України надзвичайно багата на цікаві й атрактивні гідрологічні об'єкти (каньйоноподібні річкові долини, водоспади, карстові озера, джерела цілющої води, виток рік тощо). Більша їх частина перетворена на заказники, оголошена пам'ятками природи, заповідними урочищами і всі вони можуть використовуватись як об'єкти пізнавальної рекреаційної діяльності, в тому числі й для іноземних туристів. Зокрема, виток Тиси щороку відвідують сотні туристів з Угорщини, хоча ця цифра може бути набагато більшою.

У 2005 р. в Україні нараховувалося 640 гідрологічних заказників (у тому числі 38 – державного значення) і 439 пам'яток природи (з них 21 державного значення). За їх кількістю серед областей України помітно виділяються Чернігівська (відповідно 90, 28), Волинська (58, 17), Полтавська (57, 3), Хмельницька (49, 8). Серед гідрологічних об'єктів найбільша кількість пам'яток природи знаходиться у Вінницькій (61), Тернопільській (53) та Чернівецькій (49) областях. Це, як правило, об'єкти масового відпочинку, купання, рибалки, любительського веслування на човнах, проведення обрядів.

З-поміж водних об'єктів особливий інтерес відпочиваючих викликають водоспади. Вони зосереджені переважно в Карпатах, Кримських горах, на Подільській височині. Так, на р. Стріп поблизу с. Русилів спадає мальовничий каскад із 12 водоспадів, висота окремих з них до 13 м. Найвищим водоспадом в Україні і одним із найвищих у Центральній Європі є Учансу (висота падіння води 98,5 м).

Серед заказників і пам'яток природи місцевого значення особливою рекреаційною цінністю відзначаються Манявський водоспад, гірське озеро Розсохан (Івано-Франківщина), Чехівська криниця (Луганщина), карстові озера Вікнини (Тернопільщина), Суворівська криничка і цілюще джерело Богородиці (Житомирщина) і багато інших об'єктів.

Отже, основне навантаження на території України припадає сьогодні на узбережжя теплих Чорного та Азовського морів, водосховища і річки. Найбільшу ж площу потенційно рекреаційних акваторій у структурі рекреаційних угідь мають південні області України – Херсонська, Одеська, Запорізька, а також АР Крим. Тривалість купального сезону в Азово-Чорноморському басейні перевищує 4 місяці – з кінця травня до початку жовтня. Загальна одноразова місткість усіх пляжів регіону оцінюється в 5 млн. чоловік.

Найповніше рекреаційні потреби задовільняються в зонах відпочинку на Дніпровському, Дністровському, Сімферопольському водосховищах.

Найбільше абсолютне рекреаційне навантаження припадає на Дніпро та його притоки. Районування території України за тривалістю купального сезону на ріках, водосховищах, озерах сприяло виділенню двох регіонів: Полісся і західна частина країни – 90–120 днів; центральні, східні та південні області – перевищення терміну на 120 днів.

За кількістю гідрологічних пам'яток природи перед веде Чернігівська, Волинська, Полтавська області.

Лімітуючим фактором у рекреаційному використанні акваторій ресурсів України є їх екологічний стан. Особливо це стосується басейну р. Сіверський Дінець і Кілійського гирла Дунаю; зникнення малих річок Донеччини і Львівщини; «цвітіння» води Дніпровських водосховищ та ін.

До геодинамічних лімітуючих факторів рекреаційного використання території України можна віднести процеси заболочення і замулення, абразії берегів, зсувоутворення, підтоплення прилеглих площ та ін.

Різні види відпочинку на воді і водного спорту вимагають диференційованого підходу при розв'язанні питання про рекреаційне використання. Водні об'єкти України здатні задовільнити практично весь спектр потреб рекреантів за умови їх матеріально-технічного облаштування та оптимізації рекреаційного водокористування на основі його наукового обґрунтування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрова Л.А., Боков В.А., Багров Н.В. География Крыма. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.
2. Вишневецький В.І. Річки і водойми України: стан і використання. – К.: Віпол, 2000. – 376 с.
3. Географічна енциклопедія України: В 3 т. – К.: УРЕ, 1989. – Т. 1. – 563 с.
4. Гетьман В. І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат // УГЖ. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
5. Кратко Л.А., Чепиль Ю.А. Анализ аквально-рекреационных территорий Запорожской области // Проблемы рационального использования ПРП Украинского Приазов'я і суміжних територій. – Мелітополь: МДПІ, 1995. – С. 104–106.
6. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. – Львів, 1997. – 277 с.
7. Рекреационное использование водохранилищ: проблемы и решения. – М.: Наука, 1989. – 374 с.
8. Стафійчук В. Рекреалогія. – К.: Альтерпрес, 2005. – 315 с.
9. Шмагина В.В., Харчиков С.К. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития. – Одесса, 2000. – 203 с.
10. Шуйський Ю.Д. Довжина берегів Чорного та Азовського морів у межах України // УГЖ. – 2001. – № 1. – С. 33–36.

– **ДОМОВЛЕНІСТЬ** про узгоджені дії щодо поліпшення стану води в найбільшому міжнародному басейні планети стала дуже важливою подією. Конференція мала широкий резонанс не тільки в регіоні басейну Дунаю, а й у всьому світі. Ми отримали відгуки з Ванкувера, Ефіопії, Малайзії, інших країн. Це був вельми представницький форум на рівні міністрів чи їхніх заступників усіх 14 країн-учасниць Міжнародної комісії із захисту Дунаю. У конференції взяли участь міністри водного господарства країн басейну річки – Австрії, Боснії і Герцеговини, Болгарії, Хорватії, Чеської Республіки, Німеччини, Угорщини, Чорногорії, Республіки Молдова, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, України, а також Європейської комісії.

Головною подією заходу стало прийняття Плану управління басейном річки Дунай, у якому визначені конкретні завдання щодо поліпшення стану навколишнього середовища річки та її приток, котрі повинні бути реалізовані до 2015 року. План містить не просто заходи, а й технічний бік їхньої реалізації. Він створювався за басейновим принципом і відповідає ключовим вимогам Водної рамкової директиви Європейського співтовариства.

Іншою дуже важливою подією конференції стало прийняття «Дунайської декларації» – політичного документа, який забезпечує схвалення і підтримку Плану на рівні держав. Це означає, що за потреби можна чинити навіть деякий політичний тиск, необхідний для реалізації того чи іншого пункту програми.

– *Чим відрізняється прийнятий Конференцією План управління басейном річки Дунай від інших заходів, до яких вдалася комісія раніше?*

– У цьому сенсі мова йде не про ті чи інші заходи, що вживаються в якійсь окремій державі. Всі пункти Плану узгоджені і скоординовані країнами-учасницями Дунайської комісії і будуть здійснюватися у тісній кооперації з партнерами. Тобто йдеться не про власні інтереси кожної з країн, навпаки – учасники Дунайської конвенції беруть на себе відповідальність за ситуацію в усьому Дунайському басейні загалом. Ця спільна робота буде набагато значущою й ефективнішою та забезпечить ефект узгодженої взаємодії всіх частин єдиної системи.

– *Як ви оцінюєте участь України в підготовці Плану?*

Українська делегація добре представила Україну на зустрічі міністрів. Але, думаю, ще важливішою була робота з підготовки пропозицій плану, проведена як урядом, так і на рівні експертів. Пропозиції і заяви, зроблені українською стороною, свідчать про глибоку зацікавленість країни в поліпшенні екологічної ситуації і про її готовність до ефективної міжнародної кооперації.

Потрібно відзначити, що Україна не є членом ЄС і тому не повинна в обов'язковому порядку здійснювати заходи Плану

СПІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

«Ми зустрілися у Відні для того, щоб забезпечити екологічно збалансоване управління ресурсами нашої «спільної» ріки» – такою була ідея Конференції Міністрів країн-учасниць Конвенції із захисту річки Дунай, яка відбулася 16 лютого 2010 року. Про головні результати цього міжнародного форуму розповідає виконавчий секретар Міжнародної комісії із захисту Дунаю Філіп ВЕЛЛЕР.

управління басейном річки Дунай. Але, і на цьому наголошувалося в заяві української сторони, країна намагається вже цього року розпочати процес підготовки до вступу у Європейське співтовариство. Ну а з моменту початку цього процесу всі положення європейського законодавства стають для України обов'язковими. Представники української делегації висловили задоволення тим, що в рамках Дунайської комісії Україні поступово вдасться наблизитися до вимог європейських норм і законодавства. Багато в чому ці положення були узгоджені й обговорені під час підготовки заходів, пов'язаних із Планом управління басейном річки Дунай.

– Чи вдасться Україні в контексті підготовки Плану управління басейном річки Дунай та інших заходів у рамках Міжнародної комісії із захисту Дунаю досягати рівня інших європейських держав?

– Думаю, цього поки що сказати не можна. Незважаючи на те, що в Україні, Молдові, Боснії і Герцеговині та Чорногорії є явне прагнення досягти такого рівня, існує ще ціла низка елементів роботи, які, як і раніше, не виконані. Саме ця тема активно обговорювалася на конференції.

Ми очікуємо від України, що дуже багато чого з цієї програми буде зроблено в партнерстві і кооперації з іншими країнами. Дуже важливо також, щоб на політичному і законодавчому рівнях було досягнуто узгодження українського законодавства з вимогами законодавства ЄС, що вже саме по собі призведе до поліпшення діяльності із захисту навколишнього середовища.

– Як відомо, українські міста дельти Дунаю – Ізмаїл, Вилкове, Кілія, Рені та багато інших населених пунктів – страждають у результаті сильного забруднення води, яку жителі цього регіону змушені використовувати як питну. Які конкретні заходи щодо поліпшення якості води передбачаються Планом для цього регіону?

– Всі заходи, передбачені Планом управління басейном річки Дунай, так чи інакше спрямовані на зниження вмісту отруйних і шкідливих речовин у дунайській воді. Саме в цьому і полягає основна перевага, що робляться не окремі спроби, а об'єднаними зусиллями всіх країн виконується цілий комплекс узгоджених і добре продуманих заходів. Наприклад, уже вступили в дію і до кінця року почнуть працювати на повну потужність нові очисні споруди в Будапешті. Це дозволить значно знизити вміст органічних речовин і харчових відходів у воді і тим самим помітно поліпшити екологічну ситуацію на величезній ділянці Дунаю. Будівництво очисних споруд укр. необхідне і передбачене для населених пунктів, у яких мешкає понад 10 тисяч осіб, у таких країнах,

28 червня 2010 р. у рамках Міжнародного дня Дунаю відбувся фестиваль «Тиса – молодша сестра Дунаю». Село Ділове, Географічний центр Європи.

як Румунія, Болгарія й Україна, з тим щоб стічні води скидалися в Дунай тільки після очищення. Ціла система очисних споруд і міських каналізацій буде створюватися в кількох сотнях населених пунктів Румунії. Передбачено заходи щодо збору й очищення стічних і технічних вод. Найважливіший пункт цієї системи – очисні споруди для Бухареста, які повинні стати до ладу до 2017 року. Велика частина підготовчих робіт уже виконана, зроблені солідні інвестиції в цей проект...

– Чи передбачена Планом управління басейном річки Дунай компенсація негативного впливу на навколишнє середовище в результаті антропогенної діяльності?

– Це дуже важливий аспект програми. Розроблені заходи щодо подолання тих перешкод на шляху річки, які виникли в результаті будівництва різноманітних технічних споруд, дамб, штучних водойм, шлюзів. Для відновлення шляхів міграції риб деякі з них можуть і повинні бути відкриті, перенесені чи реконструйовані, наприклад, у районі Залізних Воріт.

Сільське господарство – одна з галузей, де в усьому Дунайському басейні дуже багато чого потрібно зробити. Необхідно провадити роботу з фермерами і господарями лісових і сільськогосподарських угідь: вони повинні організувати своє виробництво так, щоб це не призводило до забруднення річки.

Отримано згоду і визначені регіони в різних країнах, де будуть відновлюватися заплавні луки і річкові долини, які відрізані від системи самої річки.

Ця робота дуже актуальна також і для регіону Тиси. Сьогодні добре відомо, що саме зберігання заплав у їхньому природному стані, відновлення і воз'єднання їх із річкою є найкращими заходами для захисту від повеней. У такому випадку зберігається природний перерозподіл водних мас, не допускається підняття рівня води в невеликих гірських потоках, і таким чином знижується загроза затоплення населених пунктів.

Необхідне також продумане, екологічно раціональне використання лісових і земельних угідь. Наприклад, слід припинити вирубування високогірних лісових масивів, що є однією з причин затоплення населених пунктів, які лежать нижче. Потрібна також належна система збирання відходів від переробки лісу – так, щоб вони не забруднювали річки і гірські потоки.

Всі ці заходи передбачені як у Плані управління басейном річки Дунай, так і в додатковому Плані протипаводкової діяльності 17 суббасейнів Дунаю.

– Однією з гострих проблем забруднення навколишнього середовища і відповідно якості води в Дунаї є ски-

дання жителями прибережних міст різних побутових відходів безпосередньо в ріку...

– Думаю, як для України, так і для Румунії ця проблема дуже актуальна. Сьогодні в прибережних населених пунктах цих країн просто не існує системи централізованого збору і переробки відходів. Під час реалізації проекту на Тисі в населеному пункті Великий Бичків (Рахівський район Закарпатської області), ми переконалися, що відсутність такої системи лежить в основі більшості проблем забруднення Тиси. У країн Європейського співтовариства є успішний досвід з переробки сміття і відходів, і важливо, щоб ця система якнайшвидше була впроваджена й розвивалася в Україні. Вже є згода фірм, які будуть підтримувати впровадження такої системи. Успішно проведений торік демонстраційний проект у селищі Великий Бичків показав, що такий підхід дає можливість місцевій адміністрації набагато ефективніше справитися з цією проблемою.

«Два береги – одна чиста Тиса» – таким було кредо транскордонного українсько-румунського проекту, який об'єднав два береги Тиси, два населені пункти і два народи в єдиному прагненні захистити річку і врятувати її для майбутніх поколінь. Основною метою проекту стала боротьба з небезпечними органічними забрудненнями, а також забрудненнями значними побутовими відходами. Завдяки об'єднаним зусиллям місцевої адміністрації, школярів, а також усіх зацікавлених учасників проекту розчищено берегову зону в селищі Великий Бичків. Учасники проекту за допомогою новітніх технологій розробили і впровадили систему збору і переробки пластикових пляшок. У рамках здійснення проекту відреставрований і відновлений гірський потік Скородний. Вчені Інституту гідробіології, які застосували для цієї мети свої нові технології, а також учасники проекту сподіваються, що в майбутньому в Скородний повернеться форель, яка покинула його через забруднення...

– Наскільки мені відомо, була ідея продовжити цю роботу в інших населених пунктах Закарпаття...

– Подібний проект готується до старту в селищі Дротинці Виноградівського району Закарпатської області. Буквально цими днями вирішувалося питання його фінансування. Схоже, що менеджмент проекту візьме на себе Фонд дикої природи (WWF) разом з місцевою адміністрацією. Є ідея восени наступного року зібрати в цьому регіоні політиків високого рангу з України, Румунії, Словаччини, Угорщини і Сербії, які на місці змогли б переконалися в ефективності системи, звернути на неї увагу і надати їй подальшу підтримку.

– Яким був найважливіший висновок, зроблений учасниками конференції?

– Один з основних висновків конференції, і багато міністрів навколишнього середовища підкреслювали це у своїх виступах, – теза про те, що збереження неповторної природи Придунав'я і доброї якості води – основа для поліпшення економічної ситуації у всьому басейні річки Дунай.

До того ж це абсолютно не суперечить економічному розвитку того чи іншого регіону, якщо все робиться обдумано і відповідно до встановлених норм. Щоправда, у сучасній історії Дунаю відомі приклади, коли прийняття невірних рішень чи дій без урахування вимог навколишнього середовища призводили до екологічних конфліктів або втрат. Але це зовсім не неминучий елемент економіки. Якщо всі ми будемо діяти правильно, а таку діяльність передбачає План управління басейном річки Дунай, то обидві сторони – і економіка, і навколишнє середовище – будуть у вигазі.

Бесідувала Наташа КРІСТЛ, прес-консультант Міжнародної комісії із захисту Дунаю, м. Відень, Австрія

Своєрідні умови існування, насамперед гірський характер місцевості, швидка течія та інші особливості гідрологічного режиму, висока насиченість води киснем та бідність на біогени, кам'янисті, рідше пісочні чи мулисті ґрунти, разом з слабким розвитком у воді рослин, бідністю планктону, недостатнім розвитком бентосу – все це визначає формування видового складу круглоротих та риб гірських річок загалом та річок Закарпаття зокрема [1, 5, 6, 8, 24].

Єдиною монографічною працею, яка дає уявлення про іхтіофауну Закарпаття початку ХХ століття, є книга відомого натураліста В. Владикова [1, 24]. Спеціальні дослідження з іхтіофауни Закарпаття не проводили, однак відомості з даного питання знаходимо у окремих роботах [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 24]. Найбільш повними публікаціями, де наводиться перелік 40 видів круглоротих та риб, що трапляються у басейні річки Тиси, є роботи В. Владикова [24] та Е.К. Власової [2]... З метою збереження видової різноманітності диких тварин у природі та цілісності біоценозів, у сукупності яких вони існують, у 1976 році заснована, а у 1980 вперше опублікована Червона книга України [20]. На її сторінки були занесені 85 видів (підвидів) тварин. Це видання стало сигналом турботи і символом боротьби за збереження живої природи, без якої неможливе існування біосфери взагалі та людства зокрема. Постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 року затверджено Положення про Червону книгу України, що є основним державним документом з питань охорони тваринного та рослинного світу. Про-

Федір КУРТЯК,
кандидат біологічних наук,
доцент Ужгородського національного університету

ІХТІОФАУНА ЗАКАРПАТТЯ

РАРИТЕТНІ КАТЕГОРІЇ ТА ПРИНЦИПИ ОХОРОНИ

тягом останніх десятиліть чимало фауністичних елементів, що нещодавно були відносно звичними, стали рідкісними чи зникаючими. Після 1980 року критично переглянуто список видів (підвидів) тварин й у 1994 році вийшло у світ друге видання Червоної книги України. На його сторінки потрапили представники 382 видів тварин [21]. У наш час наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (№ 313 від 17. 06. 2009 р.) «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)» затверджений перелік з 542 видів, що занесені до третього видання Червоної книги України, яка побачила світ дещо пізніше [22]. До її першого видання (1980) не входив жоден вид риб; другого – 2 види круглоротих (1 з фауни Закарпаття) та 32 риб

(9 з фауни Закарпаття); третього – 2 види круглоротих (1 з фауни Закарпаття) та 69 риб (18 з фауни Закарпаття). Варто відзначити, що з подання Держуправління охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області, 7 серпня 2009 року XXV сесією Закарпатської обласної ради V скликання затверджено «Перелік видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області» (після вказаного вище Наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (№ 313 від 17. 06. 2009 р.), до якого увійшли у тому числі і 2 види риб – рибець та берш. Однак берш внесений у третє видання Червоної книги України, дублювання його у регіональному червоному списку є недоречним; рибець вказаний без зазначення підвидового рангу (як в українській, так і латинській назвах), що робить затверджений список риб непридатним для практичного використання.

У зв'язку із зазначеним є актуальним, на нашу думку, проведення переоцінки багатства іхтіофауни регіону.

Багатство іхтіофауни оцінюється нами у вигляді індексу багатства – $I=ab$, де a – кількість видів з Червоної Книги України; b – частка червонокнижних видів із загальної кількості видів. Контрольний список іхтіофауни Закарпатської області, створений на основі аналізу літературних джерел, вивчення та перевизначення музейних колекцій, обробки результатів оригінальних польових досліджень, нараховує 77 видів.

За категоріями з другого видання Червоної Книги України 10% видів з теренів Закарпаття належали до зникаючих (лосось дунайський – *Hucho hucho* (Linnaeus, 1958); 50% – вразливі (стерлядь прісноводна – *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758; ялець-андрюга європейський – *Telestes souffia*

(Valenciennes, 1844); умбра – *Umbra krameri*, Walbaum, 1972; хариус європейський – *Thymallus thymallus* (Linnaeus, 1758); йорж смугастий – *Gymnocephalus schraetser* (Linnaeus, 1758); 40 видів до категорії рідкісні (мінога угорська – *Eudontomyzon danfordi* Regan, 1911; пічкур дунайський довговусий – *Gobio uranoscopus frici* Vladikov, 1925; чоп малий – *Zingel streber* (Siebold, 1863); чоп великий – *Zingel zingel* (Linnaeus, 1758).

Види круглоротих та риб з водних теренів Закарпаття у третьому виданні Червоної Книги України розподілені за категоріями: 47,4% – вразливі (марена дунайсько-дністровська – *Barbus petenyi* Heckel, 1852; марена звичайна – *Barbus barbus* (Linnaeus, 1758); карась золотий – *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758); пічкур білоперий дністровський – *Romanogobio kesslerii kesslerii* Dybowski, 1862); ялець звичайний – *Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758); ялець-андруга європейський – *Telestes souffia* (Valenciennes, 1844); хариус європейський – *Thymallus thymallus* (Linnaeus, 1758); минь – *Lota lota* Linnaeus, 1758; йорж смугастий – *Gymnocephalus schraetser* (Linnaeus, 1758); 31,6% – зникаючі (мінога угорська – *Eudontomyzon danfordi* Regan, 1911; стерлядь прісноводна – *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758; пічкур дунайський довговусий – *Gobio uranoscopus frici* Vladikov, 1925; голяк озernий – *Eupallasea perenurus* (Pallas, 1814); лосось дунайський – *Hucho hucho* (Linnaeus, 1758); судак волзький, берш – *Sander volgensis* (Gmelin, 1789); 15,7% – рідкісні (умбра – *Umbra krameri*, Walbaum, 1792; чоп малий – *Zingel streber* (Siebold, 1863); чоп великий – *Zingel zingel* (Linnaeus, 1758); 5,3% – неоцінені (йорж карпатський – *Gymnocephalus baloni* et Hensel, 1974).

Частка раритетного компоненту в іхтіофауні Закарпаття поповнилася за рахунок нових видів, що внесені до Червоної книги України (2009). До категорії «вразливі» додано 6 видів (марена дунайсько-дністровська – *Barbus petenyi* Heckel, 1852; марена звичайна – *Barbus barbus* (Linnaeus, 1758); карась золотий – *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758); пічкур білоперий дністровський – *Romanogobio kesslerii kesslerii* Dybowski, 1862); ялець звичайний – *Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758); минь – *Lota lota* Linnaeus, 1758); зникаючі – 2 види (голяк озernий – *Eupallasea perenurus* (Pallas, 1814); судак волзький, берш – *Sander volgensis* (Gmelin, 1789) та 1 вид до категорії «неоцінені» (йорж карпатський –

Gymnocephalus baloni Hol. et Hensel, 1974). Водночас природоохоронний статус з рідкісного до зникаючого піднято для двох видів (мінога угорська – *Eudontomyzon danfordi* Regan, 1911; пічкур дунайський довговусий – *Gobio uranoscopus frici* Vladikov, 1925); з вразливого до зникаючого для одного виду (стерлядь прісноводна – *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758). Природоохоронний статус з вразливого до рідкісного зменшений для одного виду (умбра – *Umbra krameri*, Walbaum, 1792). Для інших 6 видів природоохоронний статус залишився незмінним.

Таким чином, в іхтіофауні Закарпаття у 3,2 раза зросла частка зникаючих видів; майже не зазнала змін частка вразливих; у 2,5 раза зменшилась частка рідкісних видів та вперше з'явилися види категорії «неоцінені». Підсумовуючи, зауважимо, що частка раритетного компонента у іхтіофауні Закарпаття зросла за рахунок збільшення кількості зникаючих видів. Крім того, до другого додатку Бернської конвенції, як такий, що потребує особливої охорони, внесений 1 вид (*U. krameri*), до третього додатку, як ті, що потребують охорони, – 23 види (стерлядь прісноводна – *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758; гірчак амурський звичайний – *Rhodeus sericeus amarus* (Pallas, 1776); марена дунайсько-дністровська – *Barbus petenyi* Heckel, 1852; пічкур дунайський довговусий – *Gobio uranoscopus frici* Vladikov, 1925; пічкур світлоплавцевий дунайський – *Romanogobio albipinnatus vladikovi* Fang, 1943; пічкур білоперий дністровський – *Romanogobio kesslerii kesslerii* Dybowski, 1862); синець звичайний – *Ballerus ballerus* (Linnaeus, 1759); білоочка звичайна – *Ballerus sapa* (Pallas, 1814); бистрянна звичайна – *Alburnoides bipunctatus* (Bloch, 1782); вівсянка срібна – *Leucaspis delineatus* (Heckel, 1843); жерех звичайний – *Aspius aspius*

(Linnaeus, 1758); підуст звичайний – *Chondrostoma nasus* (Linnaeus, 1758); ялець-андруга європейський – *Telestes souffia* Valenciennes, 1844; чехонь шаблеподібна – *Pelecus cultratus* (Linnaeus, 1758); щипівка звичайна – *Cobitis taenia* Linnaeus, 1758 (s.e.); щипівка балканська – *Sabanejewia balcanica* (Karaman, 1922); сом звичайний європейський – *Silurus glanis* Linnaeus, 1758; чудський сиг – *Coregonus maraenoides* Polyakov, 1874; хариус європейський – *Thymallus thymallus* (Linnaeus, 1758); лосось дунайський – *Hucho hucho* (Linnaeus, 1758); підкамінщик пістрьявоплавцевий – *Cottus cf. poecilopus* Heckel, 1837; чоп малий – *Zingel streber* (Siebold, 1863); чоп великий – *Zingel zingel* (Linnaeus, 1758). Один вид (*A. ruthenus*) занесений до Червоної книги МСОП як вразливий, малочисленні його популяції займають незначну площу та продовжують скорочувати чисельність через фрагментацію ареалу (категорія: VU A1c+2d). Крім наведених вище, за нашими даними, особливої охорони у межах Закарпаття потребують наступні 3 підвиди риб: рибець звичайний – *Vimba vimba vimba* (Linnaeus, 1758); форель струмкова – *Salmo trutta morfa fario* Linnaeus, 1758; форель озерна – *Salmo trutta morfa lacustris* Linnaeus, 1758.

Відзначимо, що індекс багатства іхтіофауни басейну р. Тиси у межах Закарпаття з кожним наступним виданням Червоної книги України зростає: після першого видання (1980) він становив 0; після другого (1994) – 1,30, а наразі, після третього видання (2009), індекс багатства іхтіофауни складає 4,69.

Своєрідність іхтіофауни Закарпаття полягає ще і у тому, що за кількістю ендеміків басейн Тиси, як притока Дунаю, займає перше місце у порівнянні з басейнами всіх інших річок України (С. Дінця, Дніпра, П. Бугу і ін.) [8]. Існує хитка рівновага між гідробіологічним ре-

ЛІТЕРАТУРА

жимом, у першу чергу кормовою базою, і іхтіофауною басейну Тиси, яка характерна для складних умов гірської ріки. Проте ця рівновага постійно порушується прогресуючою діяльністю людини (забруднення водойм відходами промисловості, сільськогосподарського, лісового і побутового виробництва, вирубка лісів, збільшення щільності населення вздовж берегів, випрямлення русел, вилучення гравію, гальки, будівництво дамб, польдерів і ін.), про що свідчить той факт, що чисельність майже усіх риб, навіть при відсутності рибного промислу у регіоні, за останні 25–30 років невпинно зменшується, а окремі види знаходяться на межі зникнення.

Серед заходів зі збереження генофонду іхтіофауни Закарпаття, як і всієї біоти, генеральним є поліпшення загального екологічного стану у регіоні. Крім того, важливу роль повинно відіграти створення сітки іхтіологічних заказників і заповідників; як наші дослідження, так і роботи попередніх авторів [8] свідчать, що існує потреба у створенні кількох іхтіологічних заказників, зокрема: на ріці Уж – від с. Ворочеву; на ріці Тур'ї (від витоків до гирла); на Тисі (від витоків до с. Королево); на Латориці (від витоків до м. Свалява); на Іршаві (від витоків до м. Іршава); на Боржаві (від витоків до с. В. Ком'яти); на р. Ріка (від витоків до с. Липча), на р. Тересві (від витоків до верхів'я Тересвянського водоймища); на Тересві (від витоків до с. Червона); на Малій і Середній Шопурках (від витоків до с. Кобилицька Поляна).

Не менш важливим є штучне відтворення раритетних видів риб. Перші кроки у цьому напрямку зроблені: у 2009 році пройшла конкурсний відбір науково-технічною радою Управління аквакультури, використання та відтворення водних живих ресурсів Державного комітету рибного господарства України науково-дослідна тема «Наукові дослідження особливостей поширення дунайського лосося, струмкової форелі, харіуса в річкових системах Карпатського регіону та рибницько-біологічне обґрунтування щодо ефективного відтворення їх популяцій», подана нещодавно створеним Головним державним управлінням охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства в Закарпатській області. Все це, разом з посиленням охорони риб, яке знаходиться на низькому рівні, налагодження контролю за станом іхтіофауни фахівцями-іхтіологами, котрі, на жаль, відсутні у Головному державному управлінні Закарпатдержрибоохорони, допоможе зберегти і відтворити унікальну для України фауну риб Закарпаття.

1. Владыков В. Рыбы Подкарпатской Руси и их главнейшие способы ловли. – Ужгород, 1926. – 151 с.

2. Власова Е.К. Материалы по ихтиофауне Закарпаття //Научные записки Ужгородского университета. – 1956. – Т. 16. – С. 3–38.

3. Данко И.А. Заметки по систематике рыб Закарпаття //Доклады и сообщения Ужгородского университета. – 1957. – № 1. – С. 45–47.

4. Колышев И.И. Короткий визначник риб Закарпатської області. – Ужгород: УжНУ, 1949. – 53 с.

5. Конов В.А. Рыбы Закарпатской Украины //Рыбное хозяйство. – 1946. – № 7. – С. 34–37.

6. Куртяк Ф.Ф., Талабішко Є.М., Стегун В.І., Великопольський І.Й. Іхтіофауна басейну річки Латориці в межах України // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. – 2009. – Випуск 50. – С. 85–94.

7. Мовчан Ю.В. Современный видовой состав круглоротых и рыб бассейна реки Тисы в пределах Украины //Вопросы ихтиологии. – Т. 40, № 1. – 2000. – С. 121–123.

8. Мовчан Ю.В. Сучасний стан іхтіофауни Закарпаття та деякі заходи по її збереженню //Міжнародна конференція: Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона (Ужгород, 13–16 вересня 1993 р.). – Ужгород. – 1993. – С. 147–150.

9. Мовчан Ю.В., Манило Л.Г., Смирнов А.И., Щербуха А.Я. Круглоротые и рыбы. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. – Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2003. – 241 с.

10. Паламарчук В.И. Материалы к познанию рыб Закарпатской области //Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отделение биологии. – 1953. – Т. 58, вып. 5. – С. 35–37.

11. Татаринов К.А. Фауна хребетных заходу України: екологія, значення, охорона. – Львів: Львівський університет, 1973. – 257 с.

12. Турянний І.І. Риби карпатських водойм. – Ужгород: Карпати, 1982. – 144 с.

13. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Рыбы. Вып. 3. Вьюновые, домовые, икталуровые, пресноводные угри, конгеровые, саргановые, тресковые, колюшковые, игловые, гамбузовые, зеусовые, сфиреяовые, кефалевые, атерюовые, ошибневы /Мовчан Ю.В. – Киев: Наук. думка, 1988. – 368 с.

14. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Рыбы. Вып. 5. Окунеобразные (бычковые), скорпенообразные, камбалообразные, приоскопериобразные, удильщикообразные /Смирнов А.И. – Киев: Наук. думка, 1986. – 320 с.

15. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Риби. Вип. 1. Личинкохордові (ассоцидії, апендикулярії), безчерепні (головохордові), хребетні (круглороті, хрящові риби, костисті

риби – осетрові, оселедцеві, анчоусові, лососеві, харіусові, щуків, умброві) /Павлов П.Й. – К.: Наук. Думка, 1980 – 352 с.

16. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Риби. Вип. 2. Частина 2. Шемая, верховодка, бистрянка, плоскирка, абраміс, рибець, чехонь, гірчак, карась, короп, гіпофталмхтис, арихтис /Мовчан Ю.В., Смирнов А.И. – К.: Наук. думка, 1983. – 360 с.

17. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Риби. Вип. 2. Частина 1. Плітка, ялець, голянь, краснопірка, амур, білізна, верховка, лин, чебачок амурський, підуст, пічкур, марена /Мовчан Ю.В., Смирнов А.И. – К.: Наук. думка, 1981. – 428 с.

18. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Риби. Вип. 4. Окунеподібні: окуневидні, губаньовидні, драконовидні, собачковидні, піщанковидні, ліровидні, скумбрієвидні /Щербуха А.Я. – К.: Наук. думка, 1982. – 384 с.

19. Харченко Т.А., Карапезо Ю.И., Ляшенко А.В. Гидробиота р. Тисы и её изменения в условиях антропогенного прессы /Гидробиологический журнал. – 2003. – Т. 39, № 3. – С. 11–26.

20. Червона книга Української РСР. – Київ: Наукова думка, 1980. – 504 с.

21. Червона книга України. Тваринний світ. – Київ: Українська енциклопедія, 1994. – 462 с.

22. Червона книга України. Тваринний світ /за ред. І.А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

23. Koše J., Balázs P., Ivanec O., Kovalčuk A., Manko P., Terek J. Prispevek k poznaniu ryb tokov Zakarpatskey oblasti Ukrajiny //Acta facultatis studiorum Humanitatis et naturae universitatis Prešovensis. Prirodněvedy XL. – Prešov, 2004. – P. 138 – 152.

24. Vladykov V. Poisons de la Russie sous-carpathique (Tchecoslovaquie) // Mem. Soc. Zool. France. – 1931. – V. 29. – P. 217–374.

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ ТА КОНЦЕНТРАЦІЇ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ У ҐРУНТАХ І РОСЛИННОСТІ ЧОРНОГІРСЬКОГО МАСИВУ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

П. ПАПАРИГА,
Карпатський біосферний
заповідник,
м. Рахів

Чорногірський масив вирізняється своїми неповторними природними об'єктами. Найбільші за площею масиви КБЗ входять саме до складу Чорногірської зони Карпатської складчастої області. Внаслідок різкого розчленування підрайону притоками Чорної і Білої Тиси орорграфія Чорногори значно ускладнюється чисельними відрогами північно-східного і західного напрямків. У Чорногірському масиві зосереджені всі вершини Українських Карпат, висота яких перевищує 2000 м (Петрос – 2020 м, Говерла – 2061 м, Ребра – 2001 м, Гутин-Томнатик – 2016 м, Бребенескул – 2035 м, Піп Іван або Чорна Гора – 2020 м).

Хребти – часто асиметричні, з широкими (200–500 м) вододілами, що покриті чохлам суглинків з галькою. Крутизна схилів в привершинній частині – 8–10°, біля підніжжя – до 30°. В мікрорельєфі схилів виділяються дрібногорбисті давньо-зсувні форми. Сучасна гідросітка має складний розгалужений характер.

Карпатський гірській споруді, створеній інтенсивними складчасто-насувними та склепінно-блоковими найновішими рухами, притаманна поздовжня зональність рельєфу, що відбивається в зональному розміщенні морфоструктур: хребтів-лусок, складчасто-глибових хребтів і горстових масивів [1].

У стратиграфічному плані досліджувана територія складена породами флішової формації і представлена породами мезозою (крейдовий період) та кайнозою (палеогеновий період). Крейдові відклади зосереджені переважно на півночі Чорногірського масиву. До них входять шипотська, яловецька, чорногірська та скупівська світи [3].

Палеогенові відклади представлені скупівською, гнилецькою, топільчанською та пробійненською світами [1].

Ґрунти Чорногірського масиву є бурими гірсько-лісовими на елювії-делювії щільних порід та лучно-буроземними на гірському аллювії.

Для визначення закономірності розподілу мікроелементів в ґрунтах та рослинності проведено геохімічні опробування на різних ділянках. Критерії, за якими вони вибиралися, дозволяли визначити не лише вміст хімічних елементів, але і їх геохімічну поведінку в природних ландшафтах та ландшафтах з різним ступенем техногенного навантаження. Здійснено опробування ґрунтів, ґрунтоутворюючих порід та окремих видів рослинності.

Поданий у статті аналітичний матеріал отримано за допомогою сучасних фізичних і хімічних методів аналізу. Аналіз порід, ґрунтів, рослин проводився емісійним спектральним методом на спектрографі СТЕ-1 методом попереминого фотографування проби і робочого стандарту в процесі однієї експозиції із застосуванням на-

півавтоматичної приставки ВУСА-5. Визначення валових і рухомих форм мікроелементів в ґрунтах та ґрунтових розчинах здійснювали методом атомно-абсорбції на спектрофотометрах С-115, «Сатурн-3» в Інституті геохімії, мінералогії і рудоутворення НАН України.

Важкі метали відіграють важливу роль у фізіологічних, біо- і геохімічних процесах, що протікають в ґрунті. Вони визначають оптимальні умови існування живих організмів і їх біологічну продуктивність.

Встановлено, що хімічний склад ґрунотворних порід визначає їх геохімічні особливості: збільшення вмісту кварцу в осадових породах викликає дефіцит більшості мікроелементів; важкі суглинки мають значний вміст марганцю, хрому, ванадію, міді, нікелю, стронцію. Максимально накопичують мікроелементи сланці звичайні і бітумінозні, а також глинисті і суглинні осадові відклади. Найбільше

Таблиця 1

ГЕОХІМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕХНОГЕННО ЗАБРУДНЕНИХ ДІЛЯНОК

Елемент	Глибина відбору, см	Валовий вміст, мг/кг	Вміст рухомих форм, мг/кг	Ступінь рухомості, %	Коефіцієнт відношення, %
Урочище «Туркулень»					
Ni	3 – 5	23,3	6,0	29,9	0,49
	15	30,0	4,47	14,9	
Cu	3 – 5	26,7	6,63	24,83	0,63
	15	36,7	5,73	15,61	
Zn	3 – 5	93,3	13,1	14,04	0,66
	15	93,3	8,63	9,25	
Урочище «Підділь»					
Ni	3 – 5	19,3	1,33	6,9	1,18
	15	12,7	1,0	7,9	
Cu	3 – 5	16,7	4,73	28,3	1,06
	15	16,7	5,0	29,9	
Zn	3 – 5	86,7	9,13	10,5	0,66
	15	110,0	7,63	6,9	
Ділянка «Рахів-Ясіня»					
Ni	3 – 5	8,0	7,6	95,0	0,15
	15	20,0	2,83	14,15	
Cu	3 – 5	25,0	6,87	27,5	1,3
	15	13,3	4,77	35,9	
Zn	3 – 5	80,0	49,0	61,25	0,24
	15	103,3	15,4	14,9	

міді, цинку, кобальту, нікелю міститься в покривних суглинках, глинах, менше – в піщаних і супіщаних породах [2]. Проведено визначення вмісту валового та рухомих форм металів у низькогірному та середньогірному геохімічному поясі. Закономірності розподілу важких металів було вивчено на ділянках, які відносяться до різних висотних поясів та мають різне техногенне навантаження.

Особливу увагу приділено аналізу рухомих форм – тих, які переходять у водний розчин, ґрунт та рослинність і є найбільш інформативними для визначення поведінки хімічних елементів у трофічному ланцюгу.

На досліджуваних територіях – урочище «Брецькул» (схил 30°), ділянка «Праліс» (пологий рельєф), урочище «Товстий ґрунь» (схил 10°) переважають природні ландшафти; урочище «Туркулець» (схил 30°), ділянка «Рахів-Ясіня» (схил 25°), урочище «Підділ» (схил 25°) – техногенні ландшафти. Щодо ділянок з техногенним навантаженням – «Туркулець» знаходиться у зоні антропогенної діяльності (після проведення двох-чотирьох поколінь рубок з постійним засадженням монокультури ялини європейської); «Рахів-Ясіня» – ділянка автодороги та залізничного полотна між населеними пунктами Кевелевим і Свидовцем. У зоні цієї досліджуваної ділянки знаходиться асфальтовий завод; «урочище Підділ» – за 15 м від автошляху, тут щорічно сходять снігові лавини. За результатами досліджень складено таблиці 1 і 2.

За розподілом елементів можна зробити наступні висновки: найбільш забрудненою ділянкою є «Рахів-Ясіня» – за розподілом нікелю і цинку тут найменший коефіцієнт відношення, тобто найбільш забруднений техногенними елементами верхній шар ґрунту.

Щодо умовно чистих ділянок: елементи розподілені в шарах ґрунту нерівномірно, але значення надто не відрізняються, що пояснюється перемішуванням ґрунту на схилах під час зсуву.

На основі аналітичних даних було проаналізовано розподіл металів у різних видах рослин на території досліджуваних ділянок (табл. 3).

У таблиці представлені результати визначення фоновому вмісту важких металів у різних типах рослинності.

За результатами валового вмісту хімічних елементів було встановлено: на ділянках «Туркулець» і «Рахів-Ясіня» йде інтенсивне поглинання Zn

Таблиця 2

ГЕОХІМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМОВНО ЧИСТИХ ДІЛЯНОК

Елемент	Глибина відбору, см	Валовий вміст, мг/кг	Вміст рухомих форм, мг/кг	Ступінь рухомості, %	Коефіцієнт відношення, %
Праліс					
Ni	3 – 5	10,0	4,47	44,7	0,25
	15	23,3	2,57	11,03	
Cu	3 – 5	13,3	8,03	60,3	0,61
	15	20,0	7,4	37,0	
Zn	3 – 5	73,3	19,83	27,05	0,33
	15	116,7	10,8	9,25	
Урочище «Товстий ґрунь»					
Ni	3 – 5	10,0	3,7	37,0	0,18
	15	26,7	1,8	6,7	
Cu	3 – 5	13,3	8,7	64,4	0,64
	15	20,0	8,2	41,0	
Zn	3 – 5	70,0	15,1	21,6	0,21
	15	150,0	6,9	4,6	
Урочище «Брецькул»					
Ni	3 – 5	2,3	0,97	42,17	0,81
	15	3,0	1,03	34,3	
Cu	3 – 5	7,0	2,43	34,7	0,72
	15	7,3	1,83	25,1	
Zn	3 – 5	43,3	6,53	15,5	0,55
	15	53,3	4,57	8,57	

ФОНОВИЙ ВМІСТ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ У РІЗНИХ ВИДАХ РОСЛИН, МГ/КГ

Назва рослини	Кількість проб	Pb	Cu	Ni	Co	Cr	Zn	Ag	Sn
Ділянка «Рахів-Ясіня»									
Ожина шорстка	15	3,10	3,48	1,04	0,12	1,36	31,00	0,06	0,33
Бук	17	1,50	3,50	1,37	0,14	0,96	19,22	0,05	0,14
Смерека	8	0,80	2,13	0,52	0,06	0,52	42,50	0,03	0,11
Ділянка «Праліс»									
Ожина шорстка	12	0,60	1,93	1,10	0,12	0,08	2,90	0,02	0,03
Бук	16	1,02	2,00	0,98	0,12	0,08	4,33	0,03	0,04
Ялиця біла	14	2,42	1,61	1,08	0,09	0,06	8,05	0,02	0,03
Смерека	10	1,96	1,11	0,96	0,08	0,04	11,25	0,02	–
Урочище «Туркулець»									
Ожина шорстка	15	1,28	4,69	0,78	0,16	0,26	21,74	0,31	–
Бук	18	1,05	5,92	1,53	0,22	0,36	20,21	0,05	–
Смерека	20	2,30	2,91	1,13	0,11	0,59	33,52	0,04	0,05
Урочище «Підділ»									
Ожина шорстка	21	0,93	4,30	0,55	0,13	0,51	14,11	0,05	0,20
Бук	26	0,41	1,81	0,43	0,11	0,52	17,90	0,03	0,04
Ялиця біла	18	0,74	3,16	1,31	0,15	0,20	7,63	0,02	0,06
Урочище «Товстий ґрунь»									
Ожина шорстка	20	0,49	1,93	0,91	0,09	0,11	1,46	0,02	–
Бук	22	0,71	2,16	1,42	0,11	0,18	2,31	0,03	–
Ялиця біла	18	2,53	1,42	1,37	0,08	0,07	5,26	0,01	–
Смерека	15	2,21	1,43	1,11	0,10	0,09	5,50	0,02	–
Урочище «Брекул»									
Тирлич ваточниково-видний	15	0,44	1,02	0,57	0,04	0,04	6,80	0,01	0,02
Сосна гірська	18	1,84	0,73	0,35	0,04	0,03	11,03	0,04	0,04

шпильками смереки європейської; ділянка «Підділ» – поглинання Ni.

Виявлено пряму залежність: техногенно забруднена ділянка «Рахів-Ясіня» характеризується найбільшим накопиченням рухомих форм важких металів у ґрунті, листя інтенсивно накопичує важкі метали. Урочище «Туркулець»: внаслідок проведених антропогенних дій (рубка лісів) листя ожини має підвищений вміст важких металів, хоч вміст у ґрунті – невеликий (залишковий чинник). Урочище «Підділ»: вміст у ґрунті рухомих форм важких ме-

талів невеликий (вплив снігових лавин), у рослинах – накопичення елементів можна пояснити близькістю автомобільного шляху (15 м від урочища).

В абсолютній заповідній зоні КБЗ: ділянка «Праліс» і урочище «Товстий ґрунь» – найчистіші місцевості, інтенсивність накопичення листям ожини важких металів – мінімальне. На ділянці «Праліс» їх вміст трохи більший, що пояснюється пологістю мікрорельєфу в точках відбору взірців на фоні загального схилу ($\approx 30^\circ$).

Дане дослідження співзвучне з програмою формування моніторингу екомережі в Карпатському регіоні і є спробою започаткування моніторингу геохімічного стану природних комплексів Карпатського біосферного заповідника та прилеглих територій з подальшим розбуркуванням цих територій на чисті, умовно забруднені та забруднені.

Це дасть змогу з'ясувати причини забруднення та проводити регулятивні заходи в умовно забруднених та забруднених ділянках з метою наближення їх стану до природного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вялов О.С., Гавура С.П., Даныш В.В. и др. Стратотипы меловых и палеогеновых отложений Украинских Карпат. Ин-т геологии и геохимии горючих ископаемых. – Киев: Наук. думка, 1988. – 204 с.
2. Жовинський Е.Я., Папарига П.С., Крюченко Н.О. Важкі метали у ґрунтах та рослинності Чорногірської ландшафтно-геохімічної зони на прикладі Карпатського біосферного заповідника. Пошукова та екологічна геохімія. – Київ: вид-во ІГМР ім. М.П. Семененка НАН України, 2008, № 1(8). – С. 13–22.
3. Лещук Р.Й. Нижня крейда заходу і півдня України. – Київ: Наук. думка, 1992. – 208 с.

Виготовлення сиру у путері (полонина Кукул); вершник на полонині Лабеска; у гуцульських строях; споруди на полонині Середне; бура карпатська раса комфортно почувається у високогір'ї; вівчарська собака – надійний помічник на полонині.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ І ДОСВІД КАРПАТСЬКИХ ГІР

19-а сесія Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи (26–28 жовтня 2010 року)

РЕЗОЛЮЦІЯ 315 (2010)¹

1. Різні гірські хребти в Європі відіграють життєво важливу роль для цього континенту і можуть безпосередньо впливати на наслідки зміни клімату. При цьому гірські регіони стикаються з особливими викликами, що вимагають наявності субсидіарності та ефективного місцевого самоврядування для розробки такої політики, яка відповідає б потребам їх громадян.

2. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи знову підтверджує свою впевненість² у тому, що в європейській політиці необхідно враховувати структурні і економічні проблеми, притаманні гірським регіонам. Виходячи з цього, Конгрес підтримує заклик Комітету регіонів³ проводити повною мірою інтегровану європейську політику на підтримку всіх гірських масивів, беручи до уваги їх різноманітність. У цій політиці має бути визнаний різноманітний внесок місцевих і регіональних влад у сфері сталого розвитку гірських регіонів, а також їх ключова роль у цьому.

3. Справді, більшість гірських регіонів у Європі є периферійними територіями зі складними природними умовами, які вимагають особливої, комплексної і всебічної розробки політики для того, щоб гарантувати населенню гірських регіонів право на життя і роботу в горах, на збереження їх середовища проживання при дотриманні таких умов і життєвого рівня, які відповідали б найбільш сприятливим умовам у сільських і міських регіонах.

4. У центрі уваги такої політики повинна бути соціальна згуртованість, оскільки це дозволить відповісти на виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення зайнятості і надання основних послуг, а також для обліку демографічних змін. Крім того, враховуючи, що європейські гірські регіони мають виняткову культурну і мовну спадщину, важливо, щоб ця політика захищала і зміцнювала їх розвиток, забезпечуючи шанобливе ставлення і збереження соціальної та культурної самобутності і традицій.

5. Враховуючи, що більшість гірських ланцюгів розташовуються в прикордонних регіонах, Конгрес вважає, що для забезпечення ефективності і послідовності такої політики їй необхідно поширювати на увесь гірський масив. Справді, кожен гірський масив можна розглядати як макрорегіон. Політика стосовно гірських регіонів повинна здійснюватися послідовно по обидва боки кордону. Конгрес закликає зміцнювати транскордонну і міжрегіональну співпрацю, яка ґрунтувалася б на принципах, викладених у Європейській рамковій конвенції про транскордонну співпрацю між територіальними співтовариствами або владами (СЕД № 106), і, зокрема, в новому Протоколі № 3 до цієї Конвенції про євро-регіональні об'єднання співпраці (СЕД № 206).

6. Конгрес вважає, що будь-яка політика стосовно гірських регіонів повинна ґрунтуватися передусім на тих органах влади, які знаходяться щонайближче до територій, громадян і проблем гірських регіонів, при повному дотриманні принципу субсидіарності, як його визначено у Європейській Хартії місцевого самоврядування (СЕД № 122), а також у Рамковому документі з регіональної демократії. Слід заохочувати співпрацю між цими органами влади і підтримувати усі пропонувані ними ініціативи.

7. Здійснення ефективного регіонального управління може забезпечити реальне вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем у гірських регіонах. Слід стимулювати більшу прозорість і підзвітність, а також сприяти участі громадян у процесі ухвалення рішень та проведення політики, що впливає на їхнє життя. В цілому регіональні органи влади повинні зміцнювати довіру між публічною владою і громадянами.

8. Конгрес підкреслює засадничу роль місцевих і регіональних влад у розробці конкретної політики стійкого розвитку гірських регіонів і підготовці програм територіального планування з метою підвищення рівня конкурентоспроможності і привабливості цих регіонів.

9. Будучи прикладом тих викликів, з якими стикаються гірські регіони, Карпатський гірський масив охоплює 7 країн⁴, тут проживає близько 17 мільйонів людей, і він відрізняється винятковим природним і культурним багатством. Цей регіон стикається з серйозними екологічними і соціально-економічними проблемами (депопуляцією, безробіттям, забрудненням довкілля, повеннями і зсувами/селевими потоками), які чекають свого вирішення.

10. Конгрес бере до уваги підсумкову декларацію міжнародної конференції «Сталий розвиток Карпатських гір та інших гірських регіонів Європи», що відбулася в Ужгороді, Україна, 8-9 вересня 2010 року.

11. Конгрес також вважає, що Рамкова конвенція про захист і стійкий розвиток Карпат (Карпатська конвенція) є важливою основою для майбутнього цього регіону. Місцеві і регіональні влади в регіоні повинні відіграти ключову роль у конкретному виконанні цього документу та зміцнювати співпрацю і обмін передовою практикою.

12. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи закликає місцеві і регіональні влади, особливо місцеві і регіональні влади в Карпатських горах:

¹ Обговорено і схвалено Палатою регіонів 26 жовтня 2010 року і прийнято Конгресом 28 жовтня 2010 року, 3-є засідання (див. документ CPR (19) 2, пояснювальна записка). Доповідач: М. Кічковський, Україна (Р, ЕНП / ХД).

² Рекомендація 130(2003) про Європейську Хартію захисту гір.

³ За зелену книгу – до політики Європейського Союзу в підтримку гірських регіонів: європейське бачення гірських регіонів (CPR 23/2008)

⁴ Польща, Румунія, Республіка Словаччина, Сербія, Угорщина, Україна, Чеська Республіка.

РЕКОМЕНДАЦІЯ 296 (2010)¹

1. Значення гірських регіонів у європейському ландшафті часто недооцінюється. Гірські регіони зберігають важливу природну і культурну спадщину та підтримують найважливіші екосистеми, які забезпечують життєдіяльність їх населення. Економічний розвиток є пріоритетом для цих регіонів, і вимагає таких дій, які були б сумісні із захистом довкілля і турботою про нього.

2. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи підтверджує свою прихильність комплексному і конкретно-му підходу до розвитку гірських регіонів, які нашкоджуються на особливі структурні проблеми, зокрема у сфері екології, транспорту і соціально-економічного розвитку. Конгрес підтримує принципи, що містяться в проекті Європейської Хартії про захист гір².

3. Конгрес також нагадує, що регіональні органи влади мають бути готові до того, щоб відігравати активну роль в управлінні гірськими масивами. Для того, щоб зберегти природні ресурси європейських гірських регіонів від забруднення довкілля, незапланованого розвитку і несталого використання природних ресурсів, необхідна комплексна стратегія сталого розвитку.

4. У центрі стратегій розвитку гірських регіонів повинна бути соціальна згуртованість, для того, щоб здолати виклики, пов'язані, зокрема, з високим рівнем безробіття, депопуляцією і старінням населення. При цьому необхідно також враховувати повагу до культурної спадщини і лінгвістичного різноманіття населення гірських регіонів та їх збереження.

5. Ці інтегровані напрями політики повинні враховувати підходи, засновані на територіальній згуртованості, з метою оновлення багаторівневого управління і зміцнення співпраці між різними рівнями управління – міжнародним, національним, регіональним і місцевим. Територіальна згуртованість зміцнюватиметься завдяки співпраці і солідарності між містами, приміськими територіями і сільськими районами в гірських регіонах.

6. Крім того, оскільки майже усі гірські регіони Європи мають транснаціональні кордони, в цій політиці слід враховувати увесь гірський масив, і вона повинна здійснюватися на макрорегіональному і міжнародному рівнях.

7. Карпатський гірський хребет охоплює сім країн³, тут проживає близько 17 мільйонів людей, ця територія наділена винятковим природним і культурним багатством. Зазначений регіон зіштовхується з особливими екологічними та соціально-економічними викликами, які посилюються у зв'язку з його ізоляцією. Справді, деякі території гірського хребта є прикордонними районами, що мають поганий зв'язок з міськими центрами в долинах. Кількісні показники населення і площа регіону Карпат схожі із іншими європейськими гірськими регіонами, і цей регіон займає стратегічне положення на європейському континенті. Виходячи з цього, Карпати повинні отримувати значно більше уваги і відповідної підтримки з боку Європейського Союзу.

8. Конгрес вітає країни-члени, які підписали Рамкову конвенцію про захист і сталий розвиток Карпат (Карпатську конвенцію), у зв'язку з виконаною роботою і тими кроками, які були здійснені для збереження і сталого розвитку цього гірського хребта, завдяки таким ініціативам, як Карпатська мережа територій, що охороняються (CNPA).

а) здійснювати ефективне регіональне управління, виходячи із загального бачення майбутнього цього гірського масиву, який виступає за рамки адміністративних і географічних меж, дотримуючись при цьому принципу субсидіарності;

б) заохочувати участь місцевого населення у процесі ухвалення рішень, зокрема щодо територіального планування, захисту і використання природних ресурсів цих гір;

в) визнати, що екологічна стабільність і стійкий розвиток гірських регіонів не можуть бути досягнуті в ізоляції, а вимагають розширення і поглиблення офіційного і неофіційного, транскордонного і міжрегіонального співробітництва¹. Регіональні органи влади повинні заохочувати транскордонну співпрацю і взаємодію, використовуючи досвід і найкращу практику в цій сфері;

г) здійснювати конкретну політику боротьби із соціальною ізоляцією в цих малонаселених районах, враховуючи при цьому проблеми міграції, особливо молоді, а також необхідність підтримки основних послуг;

д) стимулювати економіку і поліпшувати становище у сфері зайнятості завдяки заохоченню і інвестиціям в розвиток такої діяльності, яка забезпечує стійке використання природних ресурсів, наявних у гірських регіонах, а також стійкий туризм і поновлювальні джерела енергії;

е) повною мірою використовувати потенціал інформаційно-комунікаційних технологій для підтримки місцевих послуг поблизу від громадян, у тому числі адміністративних, освітніх, медичних і соціальних послуг.

13. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи закликає місцеві і регіональні органи влади Карпатських гір:

а) зміцнювати транскордонну і міжрегіональну співпрацю завдяки створенню неофіційних і офіційних мереж місцевих органів самоврядування Карпатського регіону, а також активно брати участь у роботі «Карпатського Євро регіону»;

б) підтримувати розробку стратегії щодо Карпатського регіону у рамках Карпатської конвенції та ініціативно брати участь у виконанні положень цієї Конвенції і проектів на її основі.

14. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи закликає Комітет регіонів Європейського Союзу продовжувати працювати над європейською політикою відносно гірських регіонів, приділяючи, зокрема, особливу увагу регіону Карпат, а також сприяти співпраці між регіонами в Європейському Союзі і тими регіонами, які з ним межують.

¹ Рекомендація 207(2009) і Резолюція 286 (2009) про транскордонне співробітництво в Європі.

9. Проте Конгрес переконаний у тому, що місцеві і регіональні органи влади покликані відіграти важливу роль у виконанні Карпатської конвенції і в забезпеченні принципу субсидіарності, та закликає, в ім'я принципу субсидіарності і багаторівневого управління, більшою мірою залучати їх із самого початку розробки проектів.

10. Конгрес повністю підтримує заклик, що міститься в Декларації міністрів⁴ про створення самостійного «Карпатського простору» у рамках програми «Європейська програма територіальної співпраці», як це вже існує відносно «Альпійського простору», для надання підтримки спільним завданням Конвенції про Карпати і іншим учасникам процесів у цьому регіоні. «Програма Альпійського простору» привела до успішного створення багатьох проектів, мереж співпраці і інструментів, пов'язаних з облаштуванням території альпійських регіонів та їх економічним розвитком. Цей досвід і знання можуть бути безпосередньо використані і щодо Карпат.

11. Конгрес вітає процес консультацій, який нині здійснюється стосовно стратегії ЄС на підтримку регіону Дунаю, і вважає, що окремий розділ цієї стратегії має бути присвячений Карпатському регіону. Необхідно мобілізувати місцеві і регіональні влади для того, щоб вони грали активну роль в здійсненні цієї стратегії на найближчому до громадян рівні.

12. Виходячи з цього, Конгрес рекомендує Комітету міністрів Ради Європи звернутися із закликом до держав-членів, зокрема, до держав Карпатського регіону:

а) включити сталий розвиток у гірських регіонах у розробку національної та регіональної політики і в стратегії розвитку через політику, орієнтовану конкретно на гірські регіони, із залученням місцевої і регіональної влади до їх розробки та здійснення;

б) визнати, що для забезпечення ефективності політики на підтримку гірських регіонів, вона повинна здійснюватися у масштабах усього гірського масиву і на основі наскрізного підходу; для координації макрорегіональних дій у масиві необхідно організувати зустрічі високого рівня, у тому числі міністрів з різних напрямів (наприклад, по довкіллі, соціальній згуртованості, регіональному плануванню, енергетиці), а також місцевих і регіональних влад та громадянського суспільства;

в) забезпечувати, щоб управління і здійснення спеціальних напрямів політики і програм на підтримку гірських регіонів проходило децентралізованим способом, і домагатися того, щоб повноваження і фінансові ресурси місцевих і регіональних органів влади зміцнювалися з метою сприяння проведенню такої політики;

г) підписати і ратифікувати Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонну співпрацю між територіальними співтовариствами або владою про євро-регіональні об'єднання співпраці (СЕД 206) для того, щоб ак-

тивно впроваджувати транскордонну співпрацю, заохочувати і створювати можливості для місцевої і регіональної влади, укладати угоди і розвивати конкретні дії;

д) удосконалювати сталий розвиток і управління гірськими регіонами завдяки відповідній політиці, дотримуючись принципу «хто забруднює, той і платить», і заохочуючи використання поновлюваних джерел енергії, організацію сталого туризму та забезпечення сталого управління лісовими ресурсами.

13. Конгрес закликає також держави-члени, що підписали Карпатську конвенцію, розширювати участь місцевих і регіональних влад у виконанні цієї Конвенції.

14. Окрім цього, Конгрес закликає Європейський Союз:

а) приділяти особливу увагу тим викликам, які постають перед Карпатами у рамках майбутньої Дунайської стратегії, і забезпечувати участь у цьому місцевих і регіональних влад та їх співтовариств;

б) створити «Карпатський простір» у Європейській програмі територіальної співпраці для надання підтримки завданням і виконанню Карпатської конвенції у масштабах усього гірського масиву, включаючи ті країни, які не є членами Європейського Союзу.

5. Рекомендація Rec (2005)2 Комітету міністрів державам-членам про ефективну практику і скорочення перепон на шляху транскордонного і міжтериторіального співробітництва між територіальними громадами і владами.

Див. стор. 86-87:

СЕКРЕТИ ГУЦУЛЬСЬКОЇ БЕРБЕНИЦІ

Третій за рахунком, отже, вже традиційний міжнародний фестиваль гумору та сатири «Бербеницькі фіглі» відбувся 17-18 липня 2010 року у гірському Ясію (Рахівський район Закарпатської області). Його організаторами стали Рахівське районне товариство ВО «Гуцульщина» (голова Іван БЕРКЕЛА) і турбаза «Едельвейс» (директор Іван ЛУЦЮК). У рамках іскрометного фестивалю, де у різних номінаціях та конкурсах змагалися сміхованці зі всієї України, близького і далекого зарубіжжя, відбулися, однак, і менш «задериковаті» заходи. Зокрема, День с. Ясіня, відкриття селищного історико-краєзнавчого музею імені Степана Ключурака, «круглий стіл» з питань етнокультури тощо. І в цьому не слід шукати якихось особливих дивовиж. Бо гуцули, – авторитетно заявив фундатор фестивалю Іван Беркела, – це люди, які навіть до жартів ставляться надто серйозно...

1. Ясінянська турбаза «Едельвейс» гостинно приймала сміхованців.

2. Під час імпрези (зліва направо): заслужений працівник культури України Василь КАЛІНЮК, активістка Рахівського районного товариства ВО «Гуцульщина» Олександра БЕРКЕЛА, голова товариства та фундатор фестивалю Іван БЕРКЕЛА, співорганізатор фестивалю, директор турбази «Едельвейс» Іван ЛУЦЮК, учасники дійства Сергій ФЕДАКА з Ужгорода та Микола БУДНІК з Черкас.

3, 4, 9, 12, 13. Миттєвості фестивалю.

5. Відкриття історико-краєзнавчого музею.

6. Вітальне слово з вуст (зліва направо) голови Рахівської райдержадміністрації Дмитра АНДРІЮКА, заступника начальника управління культури Закарпатської облдержадміністрації Івана КАНЮКИ, голови с. Ясіня Дмитра ПОЛЯКА.

7. Патріарх гуцульських сміхованців Степан МОЛДАВЧУК та директор селищної школи мистецтв Галина ЖУРАКІВСЬКА.

8. Колишній депутат Верховної Ради України, відомий громадський діяч Орест КЛИМПУШ дарує музею світлини з родинного архіву.

10, 11. Фрагменти музейних експозицій.

14. Вручення нагород переможцям конкурсу «Кращий етнічний одяг». Зліва направо: переможниця конкурсу Катруся БЕРКЕЛА, фундатор фестивалю Іван БЕРКЕЛА, переможці конкурсу Дмитро та Марія ПОЛЯКИ, ведуча дійства Галина ЖУРАКІВСЬКА.

15. Гуцулочки з бербеничками: Катруся БЕРКЕЛА та Вікторія АНДРІЮК.

¹ Обговорено і схвалено Палатою регіонів 26 жовтня 2010 року і прийнято Конгресом 28 жовтня 2010, 3-є засідання (див. документ CPR (19) 2, пояснювальна записка). Доповідач: М. Кічковський, Україна (Р, ЕНП / ХД).

² Рекомендація 130(2003) про Європейську хартію захисту гір.

³ Польща, Румунія, Республіка Словаччина, Сербія, Угорщина, Україна, Чеська Республіка.

⁴ Декларація міністрів, прийнята на другій зустрічі Конференції сторін в Рамковій конвенції про захист і сталий розвиток Карпат (17-18 червня 2008 року, Бухарест, Румунія).

ФЕСТИВАЛЬ «БЕРБЕНИЦЬКИ ФІГЛІВ»

Селище Ясіня Рахівського району
Закарпатської області, 17-18 липня 2010 року.

Фотознімки Івана БЕРКЕЛИ

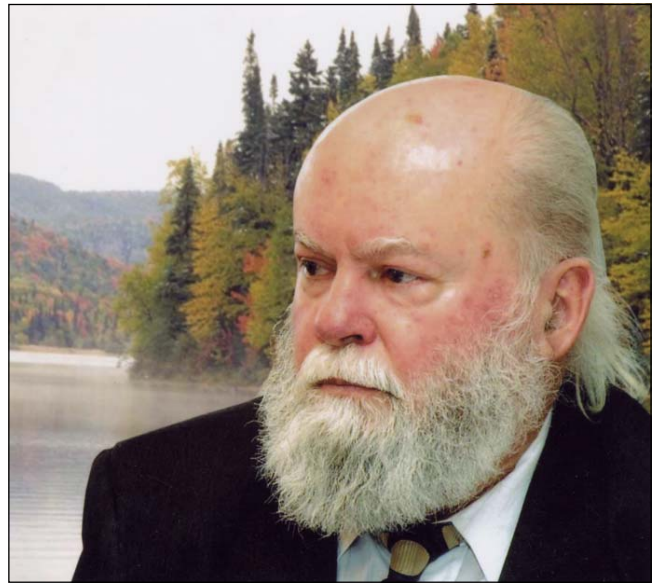

ГОРИ І ЛЮДИ

Композитор Микола ПОПЕНКО:

«ЯК «ГОМІН ПОЛОНИНИ» ВИСОКЕ НАЧАЛЬСТВО ПЕРЕГОМОНІВ...»

Багатолітній керівник Закарпатського заслуженого народного хору та обласної організації Національної ліги українських композиторів, заслужений артист України, двічі лауреат премії імені Дезидерія Задора, блискучий педагог та наставник мистецької зміни, почесний громадянин міст Рахова та Ужгорода – все це лишень скупі міти на щедрому життєвому шляху маестро Миколи ПОПЕНКА, який нещодавно зустрів своє 80-ліття. З ювіляром бесідує письменник Василь КУХТА.

В.К.: – Шановний пане Миколо! Для нас з Вами давно стало аксіомою: немає нічого геніальнішого в Карпатах за гуцульську музику... І все ж – що найпримітніше вплинуло на Ваше становлення як митця?

М.П.: – Мені, переконаний, у цьому сенсі пощастило двічі: я народився у столиці закарпатської Гуцульщини – Рахові, та ще й при тому – у музичній родині. Здогадуюся, що ще в утробі матері увібрав певні імпульси, коли співала, латкала на весіллях. Була вона наділена світлим, чистим голосом – сопрано, у складі групи обдарованих земляків їздила в Ужгород записуватись на грамофонну платівку (зберігся буклет 1935 року). Батько теж мав чудовий голос – тенор, співав у церкві. А ще він віртуозно грав на кількох музичних інструментах: скрипці, сопілці, телинці, флюїрі, цимбалах. Останнього, правда, не було у нашій домашній колекції... На традиційному щорічному ярмарку батько обов'язково купував мені губну гармоніку, та невимірно щасливим я відчув себе, коли нарешті ми обзавелися цимбалами! У шестилітньому віці я опанував цим інструментом настільки, що міг замінити цимбаліста на весіллі... У пам'яті одлунне й інша «музика» дитячих літ: переспіви церковних недільних дзвонів, «клепанання» під час Страсного тижня перед Великоднем, Різдвяна колядка – я був не тільки її слухачем, але в першу чергу – творцем. Пригадую також, як схвилювано тремтів мій дитячий голос, коли у Шуткову, себто Вербну, неділю читав у церкві Апостола: «Братіє, радуйтеся завжди о Господі і, паки, реку, радуйтеся...» У дванадцятирічному віці я вміло «асистував» отцеві Досифею Дудлі у ролі дяка, відправляючи літургію напам'ять. (Справжнього дяка забрали на фронт)...

В.К.: – Роки Вашого отроцтва – драматичний період в історії рідного краю...

М.П.: – Пам'ятаю, з якою гордістю носили ми з однолітками в 1939-му (доба Карпатської України) синьо-жовті стрічки на грудях, гордо віталися: «Слава Україні!» Відтак настали важкі часи угорської окупації, смертоносна війна! Здавалося, було не до музики... Але палка любов до неї мене не покидала й тоді. Чи не щодня я брав до рук скрипку або сопілку, але найчастіше дримбу й награвав коломийку, в якій промовляли туга за батьком (його заслали в Дебрецен), співчуття до матері, бо залишилася без підмоги з шістьма дітьми. Не без сприяння добрих людей влаштувався на роботу у міську пошту – розносити телеграми. Траплялося, місцеві мадярські панки обдаровували мене «чайовими»... З поштою не розпрощався й тоді, коли у Рахові з'явилися нові розпорядники гуцульської долі – у червонозоряних кашкетах. Старший брат Петро подався добровольцем у Червону Армію, а я (під орудою військових зв'язківців) почав вивчати справу телеграфіста. Чергував біля комутатора, відбудовував поруйновані війною лінії. Красномовна згадка про перебування у ролі «сина полка» – медаль «За доблестний труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», якою мене невдовзі нагородили...

В.К.: – Колись на весіллях у Рахові гості нерідко просили грати музик «инчої», себто іншої, якщо мелодія не подобалася... Нова доба, напевно, й собі запрагла «инчої»?..

М.П.: – Як і раніше, під час Різдва ми з ровесниками у «гуланській» коляді дзвінко виводили предковічне «Ой дай Боже!»... Проте все глибшого змісту набували нові реалії: концерти армійської самодіяльності на сцені міського кінотеатру, новостворений хор під орудою вчителя М. Попадинця, ансамбль «Карпати» О. Ков'ярова... В одному з цих колективів я співав, в іншому – танцював, та музикування було для мене визначальним. На той час мав власну гармошку – тульську, мріяв про баян. Все частіше почав замислюватися, чи не обрати шлях професійного служіння мистецтву?..

В.К.: – Знаю, що Ужгородське музичне училище Ви закінчили з відзнакою...

М.П.: – А чи можна було вчитися абияк, коли в ньому, нещодавно створеному, на той час працювала плеяда воістину блискучих музикантів і педагогів! Прийняли мене

на відділ народних інструментів по класу баяна і зарахували до вихованців Степана Мартона (до 1951 року маестро вів клас акордеона, але саме тоді останньому приписали реноме «буржуазного» інструмента). Нас, першокурсників, спочатку було п'ятеро, потім зостався я в навчителя один. Саме С. Мартон порадив мені вступити у гурток композиторів-початківців, яким керував Дезидерій Задор. Наставники повсякдень демонстрували зразки самовідданого служіння мистецтву, закликали до творчої самостійності. Схвально зустрічали будь-які прояви професійного становлення студентів. Як й у випадку зі мною: славної пам'яті Золтан Баконій, відомий на Закарпатті наставник мистецької юні, запропонував організувати при Ужгородському міському палаці піонерів оркестр народних інструментів. Я успішно впорався з цим завданням, на чому і було акцентовано у характеристиці, якою спорядили мене при вступі до вузу доброзичливі навчителі...

В.К.: – Наступний етап Вашого мистецького досягнення пов'язаний з Львівською державною консерваторією імені М. Лисенка...

М.П.: – І там мені неабияк поталанило на педагогів з великої літери. Були вони справжніми світилами вітчизняної культури і мистецтва. Судіть самі: навчався я у знаменитих Станіслава Людкевича (хорознавство), Анатолія Кос-Анатольського (поліфонія), Адама Солтиса (композиція), Євгена Вахняка (диригування), Кіри Кравченко (фортепіано)... Місто Лева вражало музичною багатолікістю, різнобічністю творчих інтересів. Я встигав паралельно з навчанням керувати хорами на факультеті іноземних мов Львівського університету імені І. Франка та архітектурному – у Львівській політехніці, грати на балалаєчному контрабасі, на домрі-тенорі у народному оркестрі кінотеатру імені Коперніка під керівництвом талановитого балалаєчника, композитора Євгена Білоусова, відвідувати всі концерти, які влаштовувала філармонія в залі консерваторії, музичні спектаклі театру імені М. Заньковецької, бути завсідником оперного театру... А ще – брати активну участь у студентському науковому товаристві. Пригадую, на одному із засідань була зустріч із видатним композитором сучасності Дмитром Шостаковичем. Хтось із моїх колег запропонував на суд знаменитості власний твір для фортепіано. «Голубчик, здесь все хорошо, – відреагував Шостакович, – но слишком много нот...» Не раз – не два, створюючи власні композиції, згадував я ці багатозначні слова. І справді, не проста це справа: уникати мистецької (як і життєвої) зайвини! Мій викладач із спеціальності Є. Вахняк зорганізував при консерваторії чоловічу хорову капелу «Боян», до якої залучив кращих студентів-хоровиків, зокрема С. Турчака (в майбутньому – народного артиста СРСР, Героя Соцпраці, головного диригента Київської опери); Андрія Кушніренка (у майбутньому – художнього керівника заслуженого Буковинського ансамблю пісні і танцю, народного артиста України); Івана Гамкала – нинішнього диригента Київської опери, народного артиста України та ін. Серед них був і я – майбутній художній керівник та головний диригент Закарпатського заслуженого народного хору... При консерваторії діяв також великий хор (близько 80 чоловік) під керівництвом Володимира Василевича, його незмінним старостою випало бути мені. Ми виконували дуже складні твори, наприклад, «Реквієм» Моцарта, ораторію «Іуда Маккавей» Генделя, кантату «Весна» (на слова Івана Франка) М. Скорика (до речі, він був моїм сокурсником), кантати

М. Лисенка тощо. Я співав у хорі серед перших тенорів, пліч-о-пліч зі С. Турчаком, моїм щирим другом... Ще один пам'ятний епізод студентського життя-буття, пов'язаний із академічною капелою «Трембіта», якою керував на той час народний артист України Павло Муравський. Він десь щось чув про мене, забажав познайомитись і запропонував написати твір у карпатському колориті. Так з'явилась на світ «Пісня про Карпати» на власні слова для соліста-баритона і хору а capella, яка тривалий час була в репертуарі колективу. Потім той же П. Муравський попросив мене зробити хорове аранжування інструментального твору З. Фібіха «Поема», що був з великим успіхом виконаний у Києві під час з'їзду композиторів України. Звичайно, цим я неабияк гордився! Роки навчання в консерваторії, паралельна творча праця дали ґрунтовну основу для плідної диригентської, композиторської та педагогічної діяльності...

В.К.: – Чимало вдячних слів на Вашу адресу й досі лунає з вуст тих закарпатських (і не тільки) митців, які свого часу вчилися у Львівській музиколи-інтернаті (нині – імені С. Крушельницької)...

М.П.: – Таких шкіл – чотири в Україні: окрім Львова, ще й у Києві, Харкові та Одесі. Їх мета – готувати вихованців для вступу в консерваторію. Саме сюди, попрощавшись зі студентським життям, був я скерований на посаду заступника директора по музичній частині. І хоча працював я у музшколі лишень чотири роки, усіх талановитих учнів (а було їх немало) пам'ятаю й досі. Серед них Юрій Башмет – нині всесвітньо відомий альтист, керівник камерного оркестру «Віртуози Москви». Був він активним, допитливим учасником хору молодших класів, керувати яким доводилося мені.. У той же час (в консерваторії з'явився новий музично-педа-

Микола ПОПЕНКО серез земляків-рахівчан, учасників оркестру народних інструментів Рахівського ліскокомбінату. 1975 р.

гогічний факультет) мене запрошено опікуватися й жіночим студентським хоровим класом. Не полишав я і композиторської праці. У 1963 році на обласному пісенному конкурсі «Співає Львівщина» за твори «Пісня Галини» та «Почуй мене» отримав першу премію. А було представлено на суд строгої комісії 193 твори. Про це писала тоді обласна газета «Ленінська молодь»... Взяло до свого репертуару мої пісні і знамените тріо сестер Байко...

В.К.: – У Львові, а можливо, й Києві, як зауважували тоді Ваші старші колеги й наставники, на Вас очікувала стрімка кар'єра, а Ви раптом, одним розчерком пера, поміняли плін долі...

М.П.: – Принаймні директором музшколи-інтернату я мав стати в найближчі роки. Були й інші цікаві пропозиції... Проте закарпатців завше вабить рідний край. Воістину він є для нас «землею обітованою»! Не став винятком з цього правила і я. Й досі пригадую, як «засватав» мене у Закарпатський заслужений народний хор його тодішній керівник Михайло Кречко... А сталося це так. Я ніколи не пропускав львівські концерти моїх земляків, приходив за лаштунки поспілкуватися з колишніми однокурсниками, що стали артистами хору, почути новини про рідне Закарпаття. Якось М. Кречко запросив мене на окрему розмову. Я думав, що запропонує створити щось нове для хору, бо в його репертуарі вже була моя пісня «Грай, трембіто!», на слова Юлія Боршоша-Кум'ятського. Яким же було моє здивування, коли пан Михайло нечekanо прорік: «Маєте повернутись на Закарпаття. Пропоную Вам стати диригентом ЗЗНХ – моїм першим помічником!». Порадившись з дружиною Кристиною, наступного дня я дав згоду і вже 3 травня 1964 року був в Ужгороді. Отримав однокімнатну квартиру... Розпочалося бурхливе, сповнене пошуків і клопіткої праці, творче жит-

тя. Поїздка у Східну Словаччину, Узбекистан – на декаду української літератури і мистецтва, і, як мовиться, пішло-поїхало упродовж 22 років. 17 із них я був художнім керівником і головним диригентом... То був далеко не зайвий відрізок мого мистецького життя! Про діяльність ЗЗНХ під моїм керівництвом чимало сказано й написано, проте, напевно, слід виокремити найважливіше: ми не дали померти автентичній, з глибин народного мелосу, закарпатській пісні. Не скажу, що це всім на той час подобалося!

В.К.: – Чому ж так? Адже за рівнем популярності закарпатська пісня (завдяки виконавській майстерності ЗЗНХ) значно випереджала естрадні, вживаючи нинішню термінологію, хіти...

М.П.: – Наша творчість зворушувала серця людей, бо нагадувала, до якого роду-племені належать. А от високе начальство... Йому здавалося, що від репертуару хору тхне «патріархальщиною», «націоналізмом», «локальним патріотизмом»... Про це мені час від часу натякали, а то й заявляли відверто. Тут би проявити згідливість, промовчати, та не дозволяв мій кострубатий гуцульський характер. Та й як змовчиш, слухаючи «керівні», м'яко кажучи, небилиці... Але для мене це давно проминула тема. Я хочу тільки принагідно згадати тодішній репертуар. Він ще й досі у пам'яті мешканців різних регіонів України. Закарпатські народні пісні «На поточку м прала...», «За горою високою», «Дівчино, прощай» (обробка П. Милославського), «Тече вода каламутна», «Ой на плаю вівці пасуть», «Не рубай ліщину» (обробка М. Кречка), «Верховино, світку ти наш...», «Через поле широке», «Покладу, покладу значок на віконце» (обробка Д. Задора), «Косив косар сіно», «Ой капуста, капуста...», «Ой чорна я, чорна...» (обробка С. Мартона), «Недалеко ліска д ліски», «Ой, докить я була у няньковім дворі...», «Ой Дунаю-Дунаєчку...», «Ой я знаю, що гріх маю...» (обробка П. Рака), «Ой у саду ружа посаджена», «Іванку, Іванку, з того боку ярку...», «Чорні очка, як терен», «Ой вівчарику-вівчарю...», «Не спала я сеї ночі...» (обробка М. Попенка) – та й чи тільки вони! – були істинними візитівками ЗЗНХ. А як щемко й потужно звучали українські народні пісні (завше виконувані на «біс») «Рече та стогне Дніпр широкий...» (обробка С. Мартона), «Щедрик», «Дударик» (обробка М. Леонтовича), «Ішов козак потайком...» (обробка Г. Верьовки), «На вулиці скрипка грає...» (обробка О. Кошиця)!.. Не можна не згадати також авторські оригінальні речі: вокально-хореографічні композиції «Закарпатські орнаменти», «Вас вітає Верховина» (музика С. Мартона, слова В. Вовчка, постановка К. Балог), «Гуцульські візерунки» (музика М. Попенка, слова народні, постановка І. Поповича), «Шовкова косиця» (музика М. Попенка, слова В. Густі, постановка К. Балог); пісні «Квітко Верховино...» (музика В. Теличка, слова М. Рішка), «Гомін полонини» (музика у формі «відлуння» і слова – мої власні). Остання пісня (згадую тепер про це з посмішкою) спровокувала велике обурення завідувача ідеологічного відділу обкому КПУ: мовляв, уже маємо «Эхо»... Орlando Лассо! Червоним олівцем тріумфуюче викреслив її з переліку творів, з якими ми вибиралися до Києва – записуватись у фонд українського радіо (тоді все треба було візувати в обкомі КПУ)...

Що стосується моєї творчості як композитора поза межами ЗЗНХ – це дивертисмент «Гомін Карпат» для камерного оркестру, «Поема» для ансамблю скрипалів у супроводі фортепіано, «Гуцульські наспіви» для скрипки в супро-

Талановитий учень музичної школи-інтернату при Львівській консерваторії, вихованець Миколи Попенка Юрій БАШМЕТ (перший зліва)

■ Микола ПОПЕНКО – очільник Закарпатського заслуженого народного хору, 1973 р. ■ Чарівний Рахів – «маленька батьківщина» маестро.

воді цимбалів, фортепіанні п'єси, серед яких, на мою думку, найбільш вагомі «Картинка», «Спогад», «Токата», «Варіації на закарпатську тему». У рамках хору створив оркестровий твір «Сюїта для сопілки з оркестром», який з великим успіхом виконувався під час концертів... Загалом треба зауважити, що ЗЗНХ на той час був вельми затребуваним. І хоча цей термін родом з промислових часів, однак судить самі: понад 30 разів виступали ми на сцені столичного Палацу «Україна» із власними концертами, стільки ж (якщо не більше) брали участь у зведених концертах на всьляких державних, партійних урочистостях – з'їздах, фестивалях, конференціях тощо. Пишаюся, до слова, виступами у концертному залі імені П. Чайковського в Москві, «Палаці Республік» у Берліні, концертному залі Дрезденської філармонії, перед публікою тодішнього Західного Берліна, багатьох міст і містечок Чехословаччини, Угорщини, Румунії та ін., де з фурором (не побоюся цього слова) проходили наші концерти...

К.В.: – *Трішечки незручна метафора: що вважаєте «творчою Говерлою» очолюваного Вами колективу?*

М.П.: – Ну чому ж... Скажу, не замислюючись: кантата для солістів, хору та оркестру «Карпати» на слова Ю. Гойди і музику Д. Задора. Музичні критики присвятили їй не одну статтю у тогочасній фаховій періодиці. Наголошували: хористам вдалося підвладними засобами відтворити глибинний карпатський дух, дослідити нерозривний зв'язок гір і людей, споріднених долею... Д. Задор дав високу оцінку виконанню твору!

В.К.: – *Після праці у ЗЗНХ Ваша творча біографія стелилася більш розмірено, спокійно...*

М.П.: – І так, і ні... Бо педагогічна робота, вже у новому вимірі, на яку звабив мене директор Ужгородського училища культури (нині – коледж культури і мистецтв), мій щирий друг Михайло Митровка (з ним ми багато років поспіль трудилися в філармонії) вимагає стовідсоткової віддачі. Мав уроки по індивідуальному диригуванню, кілька років ке-

рував студентським хором, потім вокальним ансамблем, співав в учительському хорі, керованому П. Сокачем, та чоловічому вокальному квартеті «Цімбори». Але відразу, коли пішов із ЗЗНХ, зорганізував у 1987 році вокальний жіночий ансамбль «Писанка» при Ужгородському міському будинку культури (директором була моя дружина Кристина Попенко) і ансамбль пісні і танцю «Дружба» при районному будинку культури (завідувала відділом культури тоді Єлизавета Сівак). Обидва колективи невдовзі стали нарядними...

В.К.: – *Шановний пане Миколо, на завершення розмови розкажіть, будь ласка, про творче сьогоднішнє. Знаю, що й зараз активно працюєте як композитор, нещодавно побачила світ Ваша нова збірка «Хорові та вокальні твори». Тишуся, що увійшли до неї і кілька наших з Вами спільних пісень...*

М.П.: – ... Це шоста за рахунком, найповажніша за обсягом книга. У ній обнародовано 157 моїх творинь... Чимало з них було виконано наприкінці цього річного жовтня, під час звітнього концерту Закарпатського заслуженого народного хору з нагоди 65-річчя його заснування. До слова, нікому з моїх попередників і послідовників не вдалося мене, за кількістю років, «пережити» на посаді очільника ЗЗНХ. Я був третім, після П. Милославського і М. Кречка, а сьогодні Н. Петій-Потапчук є вже восьмим його керівником. Світлич її творчих перспектив, витримки...

В.К.: – *Щиро вітаю Вас зі славним ювілеєм і бажаю тілесної та духовної моці, творчого дозволиття. До моїх побажань залюбки приєднується мистецька громадськість Закарпаття, Львова, всієї України...*

М.П.: – Дякую!

м. Ужгород

Василь ШКУРГАН,
лауреат літературної премії «Князь Роси»
імені Т. Мельничука

ГУЦУЛЬСЬКЕ ЖИТІЄ

***

*Передосінне шерхле листя
і ластівки, і голуби
тріпочуть на твоїй ганьбі,
нанизані, немов на вістря,
на зір старечий...*

Василь Стус

Ші сночі шукав ялівця...
А чес проминав,
і дніло,
байдужо кітна віця
принюхуваласи до пійла.

Неквапно і я пантрував
ватру і перші окоти.
Прадід під зорями
мандрував –
поволе пристав напроти.

І «Слава Йсу'!» тихо прорік,
затим похитав головою:
– Файний,

правнуче ти
чоловік,
та я
би не був тобов.

...Так само сиділи і ми,
і всокотити воліли,
ади, барабульку пекли –
а чес проминав...
і дніло.

***

Тихо просити до слова
теплий сніг. Карпатський сніг.
В узголов'ї Єворова
смушком киптаревим ліг.

Тут єму найчесна воля:
хоч – влегайси, хоч – іди.
Сам Господь посеред поля
видпечетує сліди.

На усіх й Господне віно –
первовічності краса.
Кожда хата окоміном
нагріває небеса.

***

У чуркалі мию лице,
а у капличці – душу.
Воринами сушу сінце,
гриби на шнурочку сушу.

Щісливий, коли иду
и повні несучу бесаги.
...Тручуть пляями біду
такі, ек і я, бідаги.

І підстав'ють себе
сонцеви на позолоту;
і ка'ут: «маю лице»
за гонорову роботу.

Сегодне я на толоці,
витає толокують в мене.
Шінують на руці
мозолик при мозолеві.

В очах красвиди стрим'є:
то досвітні гори, то вечір.
Незчуєшся – а достає
й п'єлитси сотка на плечі.

Путеря из чуркала б'є...
...Капличку з весни побілю.
На Дмитрія – храм. Житіє!
...Бігме сусідови стрілю.

***

Скігайте з поду старі цимбали,
пуцуйте з лепу крисані борше.
Єк шос забули, або й не мали –
вздрите в музеї приватним в Польщі.

Шо, пристолочили голос, вуйку?
Не сваритеси (!) на телевізор...

Тепер жнікатимете цу жуйку,
поки не встекле в душі желізо.

Мете на Погарь кігнути сани,
клісти задурно байдуже ріщі.
А там за слово брехливе, пане,
ади, Иван бахуре періщит...

Бо мусит бути на світі правда!
Бо перед Божим престолом – рівні
і цей, сарака, і той, шо – влада
і на Донбасі, і в Криворівни.

А тому лупит і не шкодує.
Бо битий – мудрий! Ци тут, ци в світі
уліті(!) сани собі зріхтує.
...В журу не впаде, ек у шкребіте.

***

Ти... позавидував (!) мені на смечину(?) –
в бетонних нетрях пахоців нема...
Де той послідний, хто зиссе очима
мій світ? Я 'йму ушкварю жартома:
– Зробіт мені педикюр
на великий палец...,
'би не коцкав по підлозі,
ек піду у данец.

Шо, хоч мінетиси на бриндзі бербеницу?
(Мо', мій талан затетости – припреш!?)
Єк не помацасш Анницу за гудзицу,
то надійси, шо скоро не умреш

у наших бердах вицвілої слави,
де тежко Богови безгрішному вгорі,
де густ п'єнкий на волно лиш приспали
і чоловікови скрутіще у журі.

Шо, хоч мінетиси на Цвіличчину кахлю?
Зробив би-с з печі-мазанки вітвар?
Або... тиснув би-с нев ци пряники, ци вафлі
і був би-с... на «всу маму» куховар.

Але бо чим ти мене гулиш на міняйла?
Під дримбу чес задиханий завмер.
Недбайли, обжирайли, позичайли –
не доста тут вбертали дотепер!?

А хоч, поофірую тобі зніщі!?.
Але си квап, 'би потемок не ймив.
На ші бесаги, на ші мотуз, чічі!
...'Би лиш ти йшов, а Бог – благословив...

***

Вимочуют фасулі до стрільби,
до войн кровавих в Інтернеті кухні,
без гадок задних перлоси аби –
на мислі умні.

Набивши пельку раз на цілий день
іду і я на стадні поєдинки.
А там бабахкают у переддень
страшних обжінків.

Перевернути би бескиди би
аби відпорпати пістоля из опришків;
то, може, хтос з чоренної ганьби
і... всмалит нишком.

Бо далиси фасулі узнаки
(тичкуют кожде напозад колиби)
і німби накидают на тички
з прицілом, ніби...

***

Не шкодуй капелюха
вітер вхопив
пролигнув
го-гов
Гадкуй проти чесу
крисаня чияс борзо спішит до тебе
Водно у життю загублене шос
присвоїт хтос
стане тобов
Закапелюшеним
ще й закосиченим пір'єм
forever
Йой уважєй
гачі нові
напис на брамі борший від пса
Псові шкода
суть розуміє
очима говорит звично

***

***

Дековать – дякую
Днински – щоденно
Дніло – розвиднювалося
Досвіток – світанок
Доста – досить
Дримба – щипковий музичний інструмент
Жепавий – енергійний, беручкий, рухливий
Жідна – жадібна, спрагла (чогось)
Жнікати – жувати
Зватеркувати – розпалити вогонь
Зніщі – маленьке кругле куряче яйце без жовтка (за гуцульським повір'ям зі зніща можна під пахвою вигріти собі чорта)
Йой – ой
Ка'ут – кажуть
Колиба – житло лісорубів чи пастухів
Красно – гарно, дуже гарно
Кресаня – чоловічий фетровий капелюх з прикрасами
Кулеша – густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді
Кутюга – собака (переважно бродяча)
Лакомий – ласий
Леп – бруд
Лигати – ковтати
Люба – любов
Май – трохи
Маржина – худоба
Мо' – може
Моченка – топлене сало зі сметаною і бринзою
Найчесна – найшанованіша, найповажніша
Офірувати – жертвувати
Охіть – охота, бажання, прагнення чогось, добровільність
П'елитися – спинатися
Пантрувати – доглядати
Перелаз – місце пішого переходу поперез огорожу
Пертиси – поспішно пхатися
Плай – гірська стежка
Пляцок – випічка із здобного тіста
Пожелувати – пожаліти
Попровадити – тут покерувати, розпорядитися
Пролигнути – проковтнути
Прошуматися – проснутися, прокинутися
Путеря – сила, міць
Пуцувати – чистити, начищати
Сарака – бідолаха
Смалити – (тут) стріляти
Сокотити – стерегти
Солонина – сало
Стрим'є – стримлять
Сусідови стрілити – тут повиншувати з іменинами пострілом під хатою
Твар – лице, обличчя
Теньгий – дебелий, огрядний
Тручети – пхати, штовхати
Уздріти – побачити
Утни – вріж, відітни
Фалити – хвалити
Фасулі – квасоля
Фист – дуже
Хороми – сіни
Цвілик Павлина – знаменита майстриня гуцульського гончарства
Чілідина – жінка
Чічі – квіти
Чуркало – джерело
Шінуватися – шануватися, берегтися
Шкрепіте – кам'янисте урвище
forever (англ.) – назавжди

Івано-Франківська обл.

БЕРЕЗНЕВИЙ СНІГ

Муз. Володимира КРИВОРУЧКА

Сл. Василя КУХТИ

Помірно

Am Dm

Та не зна-ю я, де при-та-їв-ся мій

Am H7 E7

гріх... Ти ска-жи, чом па-де бе-рез-не-вий

Am Am E7

сніг?.. 1. Ти ска-жи, чом па-де бі-лим

Am Dm E7

спа-ла-хом... Си-зо-кри-лий наш день хо-че пла-ка-

Am Dm Am

ти. Та пе-ча-лі цій, ой, не збу-ти-

Dm

ся! Кра-ще, ми-ла, нам по-сміх-

E7 Am ПРИСПІВ: Dm

ну-ти-ся. Та не зна-ю я, де при-та-їв-ся мій

Am H7 E7

гріх... Ти ска-жи, чом па-де бе-рез-не-вий

Am Am Coda

1. сніг?.. Та не зна-ю я //сніг?.. 2. Це лю- //сніг?..

Приспів:

Та не знаю я, де притаївся мій гріх...
Ти скажи, чом паде березневий сніг?.. } 2р.

1. Ти скажи, чом паде білим спалахом...
Сизокрилий наш день хоче плакати.
Та печалі цій, ой, не збутися!
Краще, мила, нам посміхнутися.

Приспів.

2. Це любов, це любов заворожена,
Білим снігом весни нагороджена.
Поріднились ми серця ранами
І цілунками, і тюльпанами.

Приспів.

МИТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

ТВОРЧІ ЗАГАДКИ ЮРІЯ СЯРКЕВИЧА

«НЕМАЄ ЗАГАДКИ ТАЛАНТУ – є вічна загадка любові...» – вичитає він у Григора Тютюнника, вже будучи зрілим майстром пензля, і серце раптом нечekanо зашемило: до чого ж точно і проникливо сказано... І як не просто це: з дня у день розшифровувати її сокровенні коди, згоряючи вщент у творчих муках і воскресаючи з попелу власних сумнівів. Немає без любові ні істинного буття, ні справжнього мистецтва. Хай невичерпними будуть її життєдайні криниці!..

...А найпершу загадку начертала Юрію Сяркевичу на скрижалях долі рідна Жовква. Тут минувшина міцно обійнялася з сучасністю, химерно творячи подвоєність довколишнього горизонту. Щербата, мічена вічністю бруківка Ринкової площі і заплутані глиняні пішники побіля гори Гарай, аристократичні кам'яниці в історичному осерді міста і оббиті очеретом, мазані глиною хати окраїн. Саме на побіленій до Великодня стіні рідної оселі і здобув свій перший мистецький досвід. Вуглиною, видобутою з печі, намалював панораму переможної битви: горіли німецькі танки, конали фашисти у касках з розкритими свастиками. І не зрозуміти було, малому, чому тато, фронтовик, що з боями дійшов до Берліна, так

рвучко схопився за хворостину... Сумніви, однак розвіяв дідусь Йосиф, теж ветеран, але не червоного, – ще австро-угорського війська. «Не там і не те малюєш, хлопче...» – пригорнув до грудей насупленого внука. І стиснено розповів про те, що мистецтвознавці називають нині містким словом «традиція». Виявляється у їхньому місті не прийнято малювати на білих стінах хат, для цього відведені склепіння церков і храмів, а ще – королівських резиденцій. Адже Жовква наприкінці 17 століття була одним з осідків польського короля Яна III Собеського, а ще – головним центром іконописання на західних теренах України... Про славних малярів Івана Рутковича та Йова Кондзелевича, що творили колись у його рідному місті, дізнається Юрій вже будучи студентом спершу Яворівського художнього училища, а відтак Львівського художнього інституту. Навчителі з фаху Іван Скобало, Данило Довбушинський, Володимир Овсійчук наголошували на особливій майстерності творців бароккової ікони. Бо й справді, і Руткович, і Кондзелевич у своїх роботах домагалися єдності краси духовної і гедонічної (насолоджувальної). Особливо ж академік малярства Володимир Овсійчук акцентував на необхідності для художника тонко відчувати настрої людської душі і довколишньої природи...

...Мукачево, друге за рахунком коронне місто Закарпаття, із середньовічним замком на мальовничій горі. Сюди потрапив у пошуках нових таємниць та за направленням по закінченні альма-матер – у філіал проектного інституту «Укр-

Зимовий день. Полотно, олія, 1995 р.

Лауреат міжнародної виставки образотворчого мистецтва, заслужений художник України Юрій СЯРКЕВИЧ та директор артгалереї Іван ШАФРАНКО. Пряшів, Словаччина. 2000 р.

меблі». Як і кожен з митців, хто студіював у місті Лева, був орієнтований у живописі на львівську школу. Та закарпатська, репрезентована знаменитими Бокшаєм, Ерделі, Манайлом, Глюком, раптом постала у всій своїй красі і величі. І схоже, то була друга загадка для новоспеченого маестро... Пригадує, як буквально згоряв тоді на етюдах, намагаючись осилити вже звичну подвоєність творчого горизонту. Виявляється, не так просто зрозуміти містичну душу гір, відтворити на полотні їх образ, – не позичений, а відкритий самотужки. Й досі пам'ятає картину «Стіни старого замку» – то була його перша творча вдача, що запрограмувала подальший успіх. Саме її, просякнуту бунтівним ерделівським духом, закріпив на обласній виставці образотворчого мистецтва тодішній голова Закарпатського осередку Спілки художників СРСР Антон Кашшай і запросив молодого майстра пензля на роботу у відділення «Художфонду». І розпочався для Юрія складний процес самоосмислення, пошуку власного мистецького «я». Він завше був добрим учнем – і в стінах рідного інституту, і в подальшій життєвській круговерті. У львів'янина Данила Довбушинського перейняв вміння використовувати на полотні злагоджені барви, у закарпатця Гаврила Глюка, у творчість якого буквально закохався, вчився вже цілісності кольору, пластики зображуваної фактури. Та справжньою школою, однак, стала дружба з художниками, яких і нині вдячно називає вчителями: Антон Кашшай, Іван Шутев, Михайло Сапатюк. Об'їздив з ними в пошуках мальовничих місцин гори і доли, не одну мистецьку таємницю осягнув, зокрема, як нарошувати «температуру», експресію кольору... У кращі світи, як мовиться, відійшли вже і Кашшай, і Сапатюк, але феномен їхньої творчості й досі присутній на енергетичному полі образотворчого мистецтва Закарпаття. Здається, немає тут оселі, в якій би не спалахувала синьо на полотні Сапатюкова верховинська зима... Про цей феномен нині затято сперечаються представники різних мистецьких поколінь, часто-густо антагоністично його трактуючи. Від абсолютного заперечення – до майже побожного захоплення. Юрій Сяркевич й собі не раз над подібним замислювався. І дійшов висновку, що секрет успіху навчителів слід шукати у цілеспрямованості, щоденній тяжкій праці, коли, трапляється, натхнення втікає за тридев'ять земель, а художник мусить доказувати собі й людям, що він таки не випадково взяв до рук пензля. І тоді оте лукаве натхнення знову опиниться за твоєю напруженою спиною...

Сьогодні його нерідко порівнюють з колишніми наставниками, закріплюючи спорідненість мистецьких доль. І все ж єднає їх, гадаю, не схожість творчих манер, використовуваних технік і т.д., а щось таке, над чим слід добре поміркувати тим, хто переймається, скажімо, психологією тієї ж творчості. Йдеться про спільну для Кашшай, Шутева, Сапатюка, Сяркевича, а також «першопрохідців» закарпатської школи живопису – Шолтеса, Глюка, Борецького та інших – здатність відшукувати для власних полотен особливу, з сакральним присмаком натуру. Про що тут, зрештою, йдеться? Нині наука все сміливіше заводить мову про те, що повносправне функціонування нації, збереження її ідентичності можливе лише у незіпсованому природному середовищі. Часто це намолений нашими далекими пращурами простір. В обіймах знівченої природи гармонійно почуватися зможуть хіба що манкурти, які втратили власне коріння. Особливе вміння відчувати сакральність зображуваних ландшафтів притаманне далеко не всім майстрам пензля. У Юрія Сяркевича воно часто-густо проявляється на рівні підсвідомості.

Юрій СЯРКЕВИЧ під час першої персональної виставки в м. Мукачеві. 1974 р.

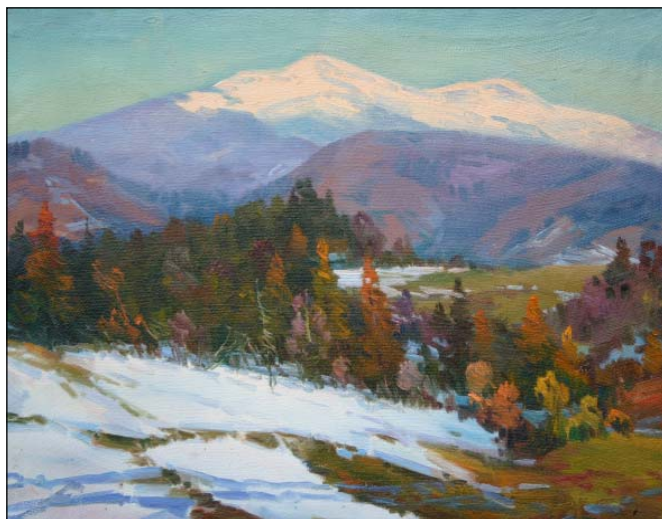

Чорноголова. Полотно, олія, 2000 р.

Зима на Верховині. Полотно, олія, 2001 р.

Міжгірська рапсодія. Полотно, олія, 1999 р.
Юрій СЯРКЕВИЧ (справа) та ректор Львівської академії мистецтв Андрій БОКОТЕЙ. 2008 р.;
художники Юрій СЯРКЕВИЧ та Михайло САПАТЮК на пленері в с. Синяку. Мукачівський район Закарпатської області. 1995 р.;
друзі-однодумці (зліва направо): художники Юрій СЯРКЕВИЧ, Іван ШУТЕВ та Василь СВАЛЯВЧИК, с. Ясіня Рахівського району Закарпатської області. 1980 р.

**Продовження творчого вернісажу
 Юрія СЯРКЕВИЧА
 див. на 3-4 стор. обкладинки**

мості. Тому перед його роботами, трапляється, глядачі стоять годинами, вимірюючи коефіцієнт духовної «впізнаваності». І обвіває їх свіжим вітром карпатських полонин, солодким відчуттям свободи, яке народжується при спогляданні недосяжних чаруючих верхів...

...Розгадавши вічну загадку любові й тим самим примноживши власний талант, заслужений художник України Юрій Сяркевич – нині один з найвпізнаваніших, скажемо так, представників образотворчого цеху Закарпаття. І тут нічого не вдієш, реалістична манера у малярстві у першу чергу знаходиться своїх вдячних поціновувачів. Виставки його творів відбуваються повсякчасно – і не тільки у замковому Мукачеві, яке давно стало для нього другою «маленькою батьківщиною», чи Ужгороді (остання пройшла тут буквально днями, в переддень Святого Миколая), але й у Львові, рідній Жовкві, далекому і близькому зарубіжжі, зокрема Франції, Угорщині, Словаччині. Соковиті пейзажі Ю. Сяркевича – в державних музеях України, приватних колекціях США, Німеччини, Швейцарії, Італії, Канади, Австралії, Словаччини та ін.

... Нерідко його, галичанина за походженням, називають останнім могіканом закарпатської школи живопису. У відповідь він знічено посміхається. По-перше, переконаний, істинна закарпатська школа ніколи не вичерпається. Примножити звичну традицію, у формі і кольорі, прийдуть представники нової генерації. Нині вони, як і личить молодим, – у непростих пошуках власного творчого «я». Треба вірити і сподіватися... От тільки чи переживе первісна закарпатська природа і патріархальна верховинська культура нашість сучасних бездуховних «глобалізаторів»?

...А ми, повертаючись до початку оповіді, зацентруємо: маестро Юрій Сяркевич і на цей раз малює «саме те» і «саме там», тобто упевнено займає власну, вистраждану упродовж багатьох років, мистецьку нішу. І таки злитоується в єдиний шов подвоєність творчого горизонту...

**Василь КУХТА,
 м. Ужгород**

NOTA BENE

Указ Президента України ПРО РОЗШИРЕННЯ ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

З метою стабілізації екологічної ситуації у верхів'ях басейну річки Тиси, збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, розвитку екотуризму та підтримки традиційного господарювання у високогір'ї Українських Карпат, відповідно до статей 53, 54 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» **п о с т а н о в л я ю:**

1. Розширити територію Карпатського біосферного заповідника.

До території Карпатського біосферного заповідника погоджено в установленому порядку включення:

4405,8 гектара земель державної власності, які надаються заповіднику (в тому числі з вилученням у землекористувачів) у постійне користування, згідно з додатком 1 (Рахівський район Закарпатської області);

3103 гектари земель державної власності, які було включено до складу Карпатського біосферного заповідника без вилучення у землекористувачів згідно з Указом Президента України від 11 квітня 1997 року №325 «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» і на часткову зміну статті 1 названого Указу вилучаються та надаються у постійне користування заповіднику, згідно з додатком 2.

2. Кабінету Міністрів України:

1) забезпечити:

внесення у шестимісячний строк у встановленому порядку змін до Положення про Карпатський біосферний заповідник у зв'язку з розширенням його території;

підготовку протягом 2010-2011 років матеріалів та вирішення відповідно до законодавства питань щодо вилучення і надання у постійне користування Карпатському біосферному заповіднику 7508,8 гектара земель, а також розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок і проекту землеустрою з організації та зміни меж території Карпатського біосферного заповідника, отримання державних актів на право постійного користування земельними ділянками у зв'язку з розширенням його території;

підготовку протягом 2010-2012 років та затвердження в установленому порядку змін до Проекту організації території та охорони природних комплексів Карпатського біосферного заповідника, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів у зв'язку з розширенням території заповідника;

2) передбачати під час доопрацювання проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» та підготовки проектів законів про Державний бюджет України на наступні роки кошти, необхідні для функціонування Карпатського біосферного заповідника з урахуванням розширення його території.

Президент України

В. ЮЩЕНКО

м. Київ, 14 січня 2010 року
№25/2010

ДОДАТОК 1

до Указу Президента України
від 14 січня 2010 року №25/2010

ПЕРЕЛІК

земель, надання яких
(у тому числі з вилученням
у землекористувачів)
у постійне користування Карпатському
біосферному заповіднику погоджено

Уповноважений орган, користувач	Площа, гектарів
Державне підприємство «Великобичківське лісомисливське господарство»	1898,0
Державне підприємство «Рахівське лісове дослідне господарство»	1210,0
Державне підприємство «Ясінянське лісомисливське господарство»	1160,8
Рахівська районна державна адміністрація (землі запасу)	137,0
Всього:	4405,8

Глава Секретаріату
Президента України

В. УЛЬЯНЧЕНКО

ДОДАТОК 2

до Указу Президента України
від 14 січня 2010 року №25/2010

ПЕРЕЛІК

земель (які було включено до складу
Карпатського біосферного заповідника
без вилучення у землекористувачів
згідно з Указом Президента України
від 11 квітня 1997 року №325),
вилучення та надання яких у постійне
користування Карпатському біосферному
заповіднику погоджено

Уповноважений орган, користувач	Площа, гектарів
Державне підприємство «Великобичківське лісомисливське господарство»	689,0
Державне підприємство «Рахівське лісове дослідне господарство»	1277,0
Державне підприємство «Ясінянське лісомисливське господарство»	1137,0
Всього:	3103,0

Глава Секретаріату
Президента України

В. УЛЬЯНЧЕНКО

ЗМІСТ

Стр.

Вітання Президента України Віктора Януковича із Днем працівника природно-заповідної справи України	1
ГАМОР Ф. Карпатський біосферний заповідник: правовий статус, завдання та менеджмент-план	2
ГАМОР Ф. Ювілей видатних природоохоронців Карпат	10
Екосвіт у подіях	13
Указом Президента України №1112/2010 від 9 грудня 2010 року Миколу Злочевського призначено Міністром екології та природних ресурсів України	13
Церква і природа	13
ГУБКО В. Від ідеї сталого розвитку – до проєктів	13
Розширене засідання колегії Мінприроди України «Про підсумки роботи і результати виконання бюджету Мінприроди у 2009 році та головні пріоритетні напрями роботи на 2010 рік»	15
БОЙЧУК В. Зірка слави і звершень	16
Якість поверхневих вод трансдондонних водотоків річки Тиса – під контролем українських та румунських експертів	16
БОЙЧУК В. Акції в Географічному центрі Європи	17
Мінприроди України налаштоване на активну співпрацю з Фондом чистих технологій та Світовим Банком	20
За сприятливе природне середовище українсько-угорського прикордоння	21
Швейцарське літо в Карпатському заповіднику	21
Вперше відзначили професійне свято	21
FORZA: від задумів до результату	22
Українська підтримка німецького екологічного проєкту	23
Промоніторили смерекові ліси	23
Пріоритети НПП «Гуцульщина»	24
Підписано грантовий контракт для реалізації природоохоронного проєкту «Попередження погіршення якості води та розробка заходів по усуненню забруднення у Великому Бичкові в українсько-угорському співробітництві» (Рахівський район Закарпатської області)	24
КБЗ: потенційні рамсарські об'єкти	24
З нагоди 30-річчя створення Карпатського НПП	24
ГАМОР Ф. Природоохоронці України навчалися в Німеччині	25
ПОКИНЬЧЕДА В. Спільно протистоятимемо паводкам	25
ГАМОР Ф. Для захисту природи та поліпшення життя горян	26
РОМАНЕНЧУК Г., ДІУС І. Як зберегти Карпати та інші гірські регіони Європи?	27
НЕМЕШ Я., ГУДАК С., РОМАНЕНЧУК Г. Міжнародний форум в Ужгороді	30
ТОЛКОВАНОВ В. Досвід впровадження керівних принципів сталого просторового розвитку в регіонах України та країнах-членах Ради Європи	35
МКУЛА Н., ТОЛКОВАНОВ В. Трансдондонне та міжмуніципальне співробітництво як інноваційні інструменти для забезпечення гірських територій	40
ГЕТЬМАН В. Національний ландшафт та український етнос	46
ЦАРИК П. Структурні елементи регіональної екомережі Тернопільщини	50
МАРИСКЕВИЧ О., НЄВЯДОМСЬКІ З. Стан і перспективи трансдондонного співробітництва на території міжнародного резервату біосфери «Східні Карпати»	55
ЗИМАН С., ГАМОР А., БУЛАХ О. Про збереження біорізноманіття у високогірній флорі Українських Карпат й охорону «гарячих точок»	57
ГУДОВСЬКІ Я., НЕСТЕРУК Ю., РУЩАК А., СТРОЖЕВСЬКІ Я., ВІТКОВСЬКІ В., ЗОМБЕК М. Полонинське господарство Українських Карпат: традиція, сучасний стан і перспективи	61
МЕЛЬНИК А. Особливості територіальної диференціації кліматичних умов Українських Карпат	69
САВРАНЧУК Л., ЯВКІН В., ЯСЕНЧУК В. Рекреаційні особливості аквальної ресурсів України	71
КРИСТІН Н. Спільна відповідальність	74
КУРТЯК Ф. Іхтіофауна Закарпаття: раритетні категорії та принципи охорони	77
ПАПІРИГА П. Особливості міграції та концентрації важких металів у ґрунтах та рослинності Чорногірського масиву Карпатського біосферного заповідника	80
Сталій розвиток гірських регіонів і досвід Карпатських гір: Резолюція та Рекомендація Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи	83
Секрети гуцульської бербениці	85
БЕРКЕЛІ І. Фестиваль «Бербениці філії»	86
КУХТА В. «Як «Гомін полонини» високе начальство перегонів...»	88
ШКУРГАН В. Гуцульське життє	92
КУХТА В., КРИВОРУЧКО В. Безрезневий сніг	95
КУХТА В. Творчі загадки Юрія Саркевича	97
Указ Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника»	99

CONTENTS

P.

Congratulation by the President of Ukraine Mr. Victor Yanukovich on the Day of Nature Conservationist of Ukraine	1
HAMOR F. Carpathian Biosphere Reserve: legal status, objectives and management plan	2
<i>The Carpathian Biosphere Reserve was established by the Presidential Decree in 1993. It belongs to the UNESCO World Network of Biosphere Reserves; awarded with the European Diploma for Protected Areas. It is directly subordinated to the Ministry of ecology and nature resources of Ukraine, and financed by the state budget. The Director of CBR, Dr. of biology, Professor, Honored conservationist of Ukraine Mr. Fedir Hamor gives analysis of the legal basis of establishment and functioning of the reserve, its territorial structure and use of nature resources, as well as the participatory management of the institution, correspondence of activities to the Seville strategy and management planning at CBR.</i>	
HAMOR F. Jubilees of the prominent Carpathian conservationists	10
<i>Four members of the Zeleni Karpaty editorial board celebrate their jubilees: 90-year birthday is celebrated by one of the oldest and most famous conservationists of Ukraine Prof. Dr. Stepan Stoiko (Lviv); 80th birthday is celebrated by Prof. Dr. of biology, Academician of the National Academy of Sciences, Honored Director of the Research Institute of Ecology Mykhailo Holubets (Lviv); 75th birthday is celebrated by the Professor from the Matei Bell University (Banska Bistritsa, Slovakia), the President of the Association of the Carpathian Parks and Reserves (ACANAP) Ivan Volosucuk; 60th birthday is celebrated by the First Deputy Director of the State Agency for PAs, a Honored Conservationist of Ukraine Mykola Stetsenko (Kyiv).</i>	
Events in the World of Ecology	
Mr. Mykola Zlochevskyi is appointed as the Minister of Ecology and Natural Resources of Ukraine by the Decree of the President of Ukraine No.1112/2010 on December 9, 2010	13
Church and nature	13
<i>On February 10-11, 2010 an international workshop "Effectiveness and ecologically acceptable energy supply from the point of view of the Christians' responsibility for the God's Creation" was held in Uzhgorod.</i>	
GUBKO V. From an idea of sustainable development – to the project	13
<i>On March 17-18, 2010 in Rakhiv an international workshop was held. It was a final event of a two-year project financed by the German DBU foundation "Strategic management planning for the Carpathian Biosphere Reserve", which has been implemented jointly with the University of Sustainable Development Eberswalde, Germany, the Institute of Ecology E.C.O., Austria, and the Uzhgorod National University.</i>	
General assembly of the Ministry of environmental protection of Ukraine "About outcomes and results of budget use in 2009, and identification of basic priorities for 2010"	15
BOICHUK V. The star of glory and success	16
<i>Doctor of biology, Professor, Honored Conservationist of Ukraine Fedir D. Hamor was awarded by the International project "Ukraine and Ukrainians - elite, glory and pride of the nation".</i>	
Water quality in the international tributaries of the Tysa river are under control of the Ukrainian and Romanian experts	16
<i>A working meeting of Ukrainian and Romanian experts and sampling of water was held on April 29, 2010.</i>	
BOICHUK V. Events in the Geographical center of Europe	17
<i>On May 5, 2010 the following ecological events were initiated and held by the Carpathian Biosphere Reserve in the geographic center of Europe, Dilove village: "The Clean Ukraine" - cleaning of the transboundary section of the Tysa river banks jointly with Romanian partners; grand opening of the ecological visitor center in the geographic center of Europe with a special exposition dedicated to nature protection in Europe; a roundtable meeting dedicated to the transboundary cooperation and sustainable development of the Carpathians with participation of conservationists, authorities of different levels and various stakeholders.</i>	
The Ministry of Environmental Protection of Ukraine establishes a good cooperation with the Foundation of Pure Technologies and the World Bank	20
Standing for the clean environment within the Ukrainian-Hungarian border area	21
<i>An International conference "For the clean environment within the Ukrainian-Hungarian border area" was held on June 11, 2010 in Transcarpathia within the transboundary cooperation development program within the Ukrainian-Hungarian border area.</i>	
Swiss summer at the Carpathian Biosphere Reserve	21
The professional holiday celebrated for the first time	21
<i>People working for the PAs of Ukraine celebrated their professional holiday for the first time in 2010. On July 7 in Kyiv in the Assembly Hall of the Ministry of environmental protection of Ukraine there was held a general assembly dedicated to this great date with participation of conservationists, representatives of corresponding institutions, authorities and stakeholders. CBR staff organized celebration of this holiday on July 5 in Rakhiv.</i>	
FORZA: from ideas to results	22
<i>On July 14-15, 2010 in Transcarpathian region there was held a final workshop within FORZA project on the topic "Close-to-nature forestry in the Carpathian region of Ukraine: experience and perspectives".</i>	
Ukrainian support for the German ecological project	23
<i>On September 13-16, 2010 a delegation from the Ministry of environmental protection of Ukraine participated in the assessment mission within the project of joining German oldgrowth forests to the Ukrainian-Slovak UNESCO World Natural Heritage property "Primeval beech forests of the Carpathians".</i>	

Spruce forests are monitored <i>Scientists from the Vyzhnytskyi National Nature Park (Chernivtsi region) planned and implemented a number of measures on optimization of spruce plantations' structure.</i>	23	<i>The first trilateral and the European biggest East Carpathian Biosphere Reserve covers six adjacent PAs of the three countries: Poland, Slovakia and Ukraine. It is one of the most important priority areas in terms of biodiversity in the Carpathians. A harmonization of the nature protection legislation and implementation of the Carpathian Convention principles are one of the most important preconditions for Ukraine to join the European conservation process.</i>	
Priorities of the Hutsulshchyna NNP <i>A list of recreation and ecoeducation objects attractive of investments is provided in the paper. The priority projects are: "The Hutsul village", "St. Nicholas' dwelling" etc.</i>	24	ZYMAN S., HAMOR A., BULAKH O. About biodiversity conservation in alpine flora of the Ukrainian Carpathians and hot spots protection <i>In the results of hot spots research in the alpine flora as localities of presence and conservation of rare and endemic species of the Ukrainian Carpathians, the authors identify 20 associations, mostly rare, endemic or relict ones, which cover over 5 rare taxons. Protection of these hot spots should become one of the most crucial objectives for biodiversity conservation in the Ukrainian Carpathians.</i>	57
A project agreement on "Prevention measures on water quality decline and elaboration of measures on waste management in Velykyi Bychkiv village jointly with Hungarian partners"	24	HUDOVSKI J., NESTERUK Yu., RUSHCHAK A., STROZEVSKI J., VITOWSKI W., ZOMBEK M. Alpine farming in the Ukrainian Carpathians: traditions, present state and perspectives. <i>The authors conduct a research of an economical structure of a upland farm, basis for revenue and distribution of income, cabins' construction in upland conditions etc.</i>	61
CBR: potential Ramsar sites <i>Scientists of the Carpathian Biosphere Reserve held complex studies of the Narcissi Valley, karst caves, alpine raised bogs and lakes of the south-western macro-slope of the Chornohora mountain range.</i>	24	MELNYK A. Peculiarities of territorial differentiation of climate conditions in the Ukrainian Carpathians	69
On occasion of the 30th anniversary of the Carpathian NNP <i>An international conference dedicated to the 30th anniversary of the Carpathian NNP was held in Yaremche (Ivano-Frankivsk region) on November 25-26, 2010 on the topic "Protected areas: functioning, monitoring and protection".</i>	24	SAVRANCHUK L., YAVKIN V., YASENCHUK V. Recreation peculiarities of Ukrainian aquatic resources <i>Various kinds of water recreation and waters sports require a differentiation approach in the recreation use of various sites. Water objects of Ukraine (seas, lakes, rivers, reservoirs, ponds etc.) can satisfy practically the whole spectrum of demands, but under the condition of their logistic optimization and improvement of water resources use with appropriate scientific justifications.</i>	71
HAMOR F. Training for Ukrainian conservationists in Germany <i>According to the inter-governmental agreement between Ukraine and Germany a Ukrainian delegation participated in the workshop "Development of the Ukrainian program for nature protection for the period till 2020" held on November 30 - December 6, 2010 at the International Academy of Nature Conservation on the Vilm island (Germany) supported by the German Federal Ministry of Environment.</i>	25	KRISTL N. Joint responsibility <i>An interview with an Executive Secretary of the International Danube Commission Dr. Philippe Weller on occasion of the Conference of Parties of the Danube Convention (February 16, 2010).</i>	74
POKYNCHEREDA V. Joint efforts against floods <i>The project "Improvement of anti-flood protection and optimization of the environment within the Ukrainian-Romanian border section of the Tysa River" was implemented with participation of CBR experts and funded by EU. An important component was preparation and signing of the Memorandum of understanding between the Maramures Mountains Nature Park (Romania) and the Carpathian Biosphere Reserve (Ukraine).</i>	25	KURTIK F. Fish fauna of Transcarpathia: rarity categories and protection principles	77
HAMOR F. For nature protection and improvement of mountain residents' wellbeing <i>Director of the Carpathian Biosphere Reserve Prof. Fedir Hamor shares his impressions of the international conference "Sustainable development of the Carpathian and other mountain areas of Europe" (Uzhgorod, September 8-10, 2010). He also tells about a number of similar forums organized by CBR during 1998 -2010.</i>	26	PAPARYHA P. Peculiarities of heavy metals' migration in soils and vegetation of the Chornohora Mountain Range at the Carpathian Biosphere Reserve <i>The given research is an attempt to start up a monitoring of the geochemical state of the natural complexes of the Carpathian Biosphere Reserve and adjacent areas, with the following division of the territories into polluted and non-polluted ones.</i>	80
ROMANENCHUK H., DIUS I. How to protect the Carpathians and other mountain regions of Europe? <i>The international conference "Sustainable development of the Carpathian and other mountain areas of Europe" was held in Uzhgorod on September 8-10, 2010 under the support of the President of Ukraine Mr. Victor Yanukovich. The organizers were the Transcarpathian Regional Counsel and the Transcarpathian Regional Administration under the support of the European Counsel Program "Strengthening of local democracy and support of self-government reforms in Ukraine", the State Found of self-government support in Ukraine and the Inter-regional Association "Carpathian Euroregion".</i>	27	Sustainable development of mountain regions and the Carpathian experience: Resolution and Recommendations of the Congress of regional and local authorities of the Council of Europe <i>Under the heading "Resonance" a reader can find the Resolution and Recommendations of the Congress of regional and local authorities of the Council of Europe adopted on the 19th meeting of the Congress (October 26-28, 2010). Taking into account the final declaration of the international conference "Sustainable development of the Carpathians and other mountain regions of Europe", held in Uzhgorod on September 8-10, 2010 the Congress proclaims the necessity to continue the development of the European policy for mountain regions, paying a greater attention to the Carpathians, and also to support cooperation between the regions of EU and adjacent non-EU territories; to create the Carpathian Space in the European program of territorial cooperation in order to support the Carpathian Convention's implementation in the scale of the whole mountain arch, including non-EU countries.</i>	83
NEMESH Ya, HUDAK S., ROMANENCHUK H. International forum in Uzhgorod <i>Moments of the International conference "Sustainable development of the Carpathian and other mountain areas of Europe" pictured in photos (September 8-10, 2010).</i>	30	Puzzles of the Hutsul Berbenytsia <i>III International Humor Festival "Berbenytsia of Jokes" was held in Yasinia village of Rakhiv district on July 17-18, 2010. It was organized by NGO "Hutsulshchyna" (head - Ivan Berkela) and the Yasinia tourism center "Edelweiss" (director - Ivan Lutsyuk).</i>	85
TOLKOVANOV V. Implementation of basic principles for spatial development in the regions of Ukraine and EU-members <i>Head of the European Counsel Program "Strengthening of local democracy and support of self-government reforms in Ukraine", PhD in Law, Dr. of Public Law V. Tolokvanov (Kyiv) tells about the Working program of the Committee for higher authorities for 2007-2011 with a special emphasis to spatial issues of social development. The following topics are highlighted in particular: demography, migration, and their impact on the territorial development; territorial effects of a new energetic paradigm in Europe; territorial effects of globalization processes; establishing new transport and trade corridors; climate changes and mitigation measures in the territorial dimension; role of the spatial policy for a sound and sustainable human environment and landscapes; transboundary cooperation and territorial integration of the European continent.</i>	35	BERKELA I. Humor Festival "Berbenytsia of Jokes" <i>A story in pictures about III International Humor Festival "Berbenytsia of Jokes" held in the framework of the Day of Yasinia Village in parallel with the grand opening of the Stepan Klochurak Museum of Local History, a roundtable meeting and other events.</i>	86
MIKULA N., TOLKOVANOV V. Transboundary and municipal cooperation as innovation instruments for mountain areas' development <i>Dr. of Economy, Prof. N. Mikula (Lviv) and PhD in Law, Dr. of Public Law V. Tolokvanov (Kyiv) stress that for the sustainable development of European mountain areas it is necessary to solve the issue of the municipal cooperation (cooperation between self-government authorities or territorial communities). This activity requires a more complex support on behalf of the states, especially in terms of best practice exchange in innovative projects and projects implement by local authorities.</i>	40	KUKHTA V. "A story of the Polonyna Voice being louder then voices of authorities ..." <i>Under the heading "Mountains and people" there's an interview held by a writer and journalist Vasyk Kukhta with a composer, a Honored Artist of Ukraine, a conductor of the Transcarpathian national choir Mykola Popenko.</i>	88
HETMAN V. National landscape and Ukrainian ethnos <i>An important precondition to identify the Ukrainian society, as the author states, is the recognition of the own cultural and natural heritage, which is possible only in case there is a reliable control over the state of the natural environment and the national landscape.</i>	46	SHKURHAN V. Hutsul life <i>Poems written in a local Hutsul dialect by Vasyk Shkurhan - a prize winner of the Ukrainian literature award "Prince of the Dew" devoted to Taras Melnychuk (Ivano-Frankivsk region)</i>	92
TSARYK P. Structural elements of the regional ecological network in Ternopil region <i>The author, while analyzing protected areas of Ternopil region in the context of functions of biological cores, divides them into three basic categories: cores of the national significance within national protected areas; cores of regional significance within national reserves; cores of regional significance within local protected areas.</i>	50	KUKHTA V., KRYVORUCHKO V. Snow in March <i>A Poet Vasyk Kukhta and a composer Volodymyr Kryvoruchko investigate the most delicate aspects of a human soul and the natural environment by means of songs.</i>	95
MARYSKEVYCH O., NIEWIADOMSKI Z. State and perspectives of transboundary cooperation in the territory of an international reserve "East Carpathians"	55	KUKHTA V. Creative works <i>Under the traditional heading "Artist. Nature. Time" a reader can find story by a writer and journalist Vasyk Kukhta about an Honored Artist of Ukraine Yuriy Siarkevych from Mukacheve, Transcarpathia.</i>	97
		Decree of the President of Ukraine "About territory extension of the Carpathian Biosphere Reserve"	99

**На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини
Мирослава ОБЛАДАНЮКА та Юрія НЕСТЕРУКА.**

**1 стор. обкл.: Кличуть гори. 2 стор. обкл.: Чорногірський хребет; післялісова лука
в Карпатах; гірський курорт «Усамітнення» (Рахівський район Закарпатської області);
сувеніри на Яблунецькому перевалі.**

**№№ 1-2 (2010) проілюстровано фотознімками М. ОБЛАДАНЮКА, Ю. НЕСТЕРУКА,
І. БЕРКЕЛИ, О. ГЕРЕВИЧА, В. КУХТИ, Ф. ГАМОРА, Г. РОМАНЕНЧУК, Я. НЕМЕША,
С. ГУДАКА та ін.**

**На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи
заслуженого художника України Юрія СЯРКЕВИЧА:**

3 стор.:

1	4
2	5
3	6

**1. Художник Юрій Сяркевич серед власних творінь. 2. Кам'янка. Полотно,
олія, 2007 р. 3. Весна в Негровці. Полотно, олія, 2000 р. 4. Синевир. Полотно, олія, 2006 р.
5. Ранок в Жденієві. Полотно, олія, 2001 р. 6. Церква в Пилипці. Полотно, олія, 2009 р.;**
4 стор.:

1
2

**1. Весна в Колочаві. Полотно, олія, 2008 р. 2. Стара Верховина.
Полотно, олія, 2007 р.**

**Редакційна колегія висловлює щирю вдячність українсько-австрійському підприємству
ТОВ «Фішер-Мукачево» (генеральний директор В. А. Рябич) за фінансову підтримку
№№ 1-2 журналу «Зелені Карпати» за 2010 р.**

**The Editorial Board expresses deep gratitude to the Ukrainian-Austrian LTD «Fischer-Mukachevo»
(General Director Mr. V. Ryabych) for the financial support of the Zeleni Karpaty Msagazine,
issue No. 1 and No. 2 (2010).**

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.
До статей обов'язкове резюме англійською мовою.*

Здано до друку 05.07.2010. Підписано до друку 12.12.2010. Формат 60х84/8. Папір офсетний № 1.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 35,0. Тираж 1000 пр. Ціна за домовленістю.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2010, №№ 1–2.
Founded in 1994 (Registration Certificate: series KB, № 239). Editor-in-Chief F. Hamor,
Doctor of Biological Sciences. Editorial Board:
77 Krasne Pleco Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.
Off-set printing – at The Uzhhorod Town Publishing Office (Uzhhorod, Ruska str., 13).

